

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**SOSYAL BİLİŞSEL ÖĞRENME KURAMI BAĞLAMINDA DİN
GÖREVLİLERİNİN DİNİ-AHLAKİ ROL MODELLİĞİ**

Doktora Tezi

HÜSEYİN EMRE DURAN

Çorum - 2023

**SOSYAL BİLİŞSEL ÖĞRENME KURAMI BAĞLAMINDA DİN
GÖREVLİLERİNİN DİNİ-AHLAKİ ROL MODELLİĞİ**

HÜSEYİN EMRE DURAN

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Doktora Tezi

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MACİD YILMAZ**

Çorum 2023

Hüseyin Emre DURAN tarafından hazırlanan “Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı Bağlamında Din Görevlilerinin Dini-Ahlaki Rol Modelliği” adlı tez çalışması 15/09/2023 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Başkan)

Prof. Dr. Macid YILMAZ (Danışman)

Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ

Doç. Dr. Ahmet KOÇ

Dr. Öğr. Üyesi İrfan SEVİNÇ

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile Hüseyin Emre DURAN'ın Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Doktora derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Hüseyin Emre DURAN

SOSYAL BİLİŞSEL ÖĞRENME KURAMI BAĞLAMINDA DİN GÖREVLİLERİNİN DİNİ-AHLAKİ ROL MODELİĞİ

Hüseyin Emre DURAN

ORCID: 0000-0001-6555-4600

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Doktora Tezi

Eylül 2023

ÖZET

Bu nitel çalışmada din görevlilerinin dini-ahlaki rol modeliği, sosyal bilişsel öğrenme kuramı bağlamında ele alınmıştır. Samsun ili ve ilçelerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı camilerde görev yapan imam hatiplerin ve müezzin kayyımların rol modeliğinin, cami cemaati tarafından nasıl algılandığı analiz edilmiştir. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sosyal bilişsel öğrenme kuramı, İslam eğitim geleneğinde model yoluyla öğrenme ve dini-ahlaki bir rol model olarak din görevlisi konuları, doküman incelemesi tekniğiyle ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise 2023 yılında 46 kişiyle yapılan mülakat verilerinden yola çıkarak, din görevlilerinin cami cemaati tarafından rol model olarak nasıl algılandığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların ifadeleri, temalar ve bu temaların altında konumlanan kodlar, tablolar halinde gösterilmiştir. Daha sonra bu temalar ve kodlar analiz edilip, kuramdan da faydalanılarak yorumlanmış ve bazı çıkarımlara ulaşılmıştır.

Katılımcıların 10'u bir din görevlisini geçmişte rol model almıştır veya şu anda almaktadır. Rol model alınan din görevlileriyle ilgili, tüm katılımcılar tarafından vurgu yapılan en önemli kodun "iletişim" olduğu görülmüştür. Katılımcılara göre din görevlilerinin çoğu rol model olamamaktadır. Din görevlilerinin rol model olamamasında etkili olan faktörler; kişisel faktörler, cami merkezli faaliyetler, cami dışı faaliyetler ve kurumsal faktörlerdir. En çok ifade

edilen tema ise kişisel faktörler ve bu faktörlerin içinde yer alan memuriyet zihniyeti, söz-davranış uyumsuzluğu, iletişimde zayıflık, kişilik, bilgi ve donanım eksikliğidir.

Son olarak katılımcılar, başarılı ve etkili bir rol model din görevlisinde bulunması gereken özellikleri ifade etmişlerdir. En çok ifade edilen kodlar sırasıyla iletişim, dini bilgi/donanım ve söz-davranış uyumudur.

Sonuç olarak sosyal bilişsel öğrenme kuramının katılımcı ifadeleri ile uyduğu, din görevlilerinin cami cemaatine göre rol model olamadığı ve rol model alınmadığı saptanmıştır. Katılımcıların, din görevlilerinin asli sorumlulukları olan namaz, ezan, hutbe ve vaaz gibi konulardan çok kişisel özelliklerle ilgili yorumlar yapmaları, çalışmanın en dikkat çekici ve en önemli bulgusudur.

Anahtar Kavramlar: Din Eğitimi, Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı, Rol Model, Din Görevlileri, Din Görevlilerinin Rol Modelliği.

Bilim Kodu: 60201

RELIGIOUS-MORAL ROLE MODELING OF RELIGIOUS OFFICIALS IN THE CONTEXT OF SOCIAL COGNITIVE LEARNING THEORY

Hüseyin Emre DURAN

ORCID: 0000-0001-6555-4600

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Doctor of Philosophy Thesis

September 2023

ABSTRACT

In this qualitative study, the religious-moral role modeling of religious officials is discussed in the context of social cognitive learning theory. It has been analyzed how the role modeling of imam hatips and muezzin trustees working in mosques affiliated with the Presidency of Religious Affairs in Samsun province and its districts is perceived by the mosque community. The study consists of two main parts. In the first part, the topics of social cognitive learning theory, learning through models in the Islamic education tradition, and the cleric as a religious-moral role model are discussed using the document analysis technique.

In the second part of the study, based on the interview data conducted with 46 people in 2023, it was tried to understand how religious officials were perceived as role models by the mosque community. Participants' statements, themes and codes located under these themes are shown in tables. Then, these themes and codes were analyzed and interpreted using theory, and some inferences were reached.

10 of the participants have taken a religious official as a role model in the past or currently do. It was observed that the most important code emphasized by all participants regarding the religious officials who were taken as role models was "communication". According to the participants, most religious officials cannot be role models. Factors affecting religious officials not being role models: personal factors, mosque-centered activities, non-mosque activities and institutional factors. The most frequently expressed theme is personal factors and these factors

include civil servant mentality, word-behavior incompatibility, weakness in communication, personality, lack of knowledge and equipment.

Finally, the participants expressed the characteristics that a successful and effective role model religious official should have. The most frequently expressed codes are communication, religious knowledge/equipment and word-behavior harmony, respectively.

As a result, it was determined that social cognitive learning theory was compatible with the participant statements, and religious officials could not be role models for the mosque community and were not taken as role models. The most striking and important finding of the study is that the participants made comments about personal characteristics rather than issues such as prayer, adhan, sermon and sermon, which are the primary responsibilities of religious officials.

Key Terms: Religious Education, Social Cognitive Learning Theory, Role Model, Religious Officials, Role Modeling of Religious Officials.

Science Code: 60201

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamın ortaya çıkmasında öncelikle, önemli katkıları olan başta danışman hocam Prof. Dr. Macid YILMAZ'a, Tez İzleme Komitesi'nde bulunan ve en az danışman hocam kadar desteğini hissettiğim Dr. Öğr. Üyesi İrfan SEVİNÇ hocama, komitede bulunan ve değerli katkıları için Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ hocama, önemli katkılarından dolayı tez savunması jüri başkanı Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR ve jüri üyelerinden Doç. Dr. Ahmet KOÇ hocalarıma, doktora ders dönemindeki katkıları ve tezimle ilgili yönlendirmeleri için Prof. Dr. Yakup ÇOŞTU hocama, tezimi hazırlamamda her türlü fedakarlıkta bulunan kıymetli eşim Merve DURAN'a, doktora serüveninde başlangıçtan sona kadar katkılarını en içten hissettiğim değerli yol arkadaşım Dr. Tahir KÜÇÜK'e, motivasyon ve değerli fikirleri için bacanağım Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ATEŞYÜREK'e ve kıymetli abim Muhammed Nurullah ALAGÖZ'e, çalışmama katılarak kıymetli fikirlerini ve yorumlarını benimle paylaşan katılımcıların her birine, ayrıca yüksek lisans tez danışmanım Prof. Dr. Hasan DAM hocama, bugüne kadarki eğitim-öğretim hayatımda bana katkısı olan tüm hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hüseyin Emre DURAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı.....	20
1.1.1. Karşılıklı belirleyicilik	23
1.1.2. Sembolleştirme kapasitesi.....	26
1.1.3. Öngörü kapasitesi.....	28
1.1.4. Dolaylı öğrenme kapasitesi.....	31
1.1.5. Öz yeterlik.....	34
1.1.6. Öz düzenleme kapasitesi	38

1.2.	Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramına Göre Model Yoluyla Öğrenme.....	42
1.2.1.	Dikkat.....	47
1.2.2.	Hatırda tutma.....	49
1.2.3.	Uygulama.....	50
1.2.4.	Motivasyon.....	51
1.3.	İslam Eğitim Geleneğinde Model Yoluyla Öğrenme.....	53
1.3.1.	Dini ve ahlaki bir rol model olarak din görevlisi.....	56

2. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

2.1.	Din Görevlilerinden Öğrenilen Olumlu Davranışların Yaşantıya Aktarılma Durumu.....	61
2.2.	Din Görevlilerini Rol Model Alan Katılımcılar.....	65
2.2.1.	Rol model alınan din görevlilerinin özellikleri.....	68
2.3.	Din Görevlilerinin Rol Model Olup Olmadığı ile İlgili Durum.....	70
2.3.1.	Din görevlilerinin rol model olamamasında etkili olan faktörler.....	71
2.4.	Başarılı ve Etkili Bir Rol Model Din Görevlisinin Özellikleri.....	108
2.4.1.	Kişisel özellikler.....	108
2.4.2.	Cami merkezli faaliyetler.....	114
2.4.3.	Cami dışı faaliyetler.....	117

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	122
KAYNAKÇA.....	131
EKLER	137

TABLolar DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1. Yaş Durumuna Göre Katılımcılar.....	13
Tablo 1.2. Öğrenim Durumuna Göre Katılımcılar.....	13
Tablo 1.3. Mesleklere Göre Katılımcılar.....	13
Tablo 1.4. Camiye Gitme Sıklığına Göre Katılımcılar.....	15
Tablo 1.5. Bandura'ya Göre Gözlem Yoluyla Öğrenme Süreçleri.....	46
Tablo 2.1. Öğrenilen Olumlu Davranışların Yaşantıya Aktarılma Durumu.....	61
Tablo 2.2. Din Görevlilerini Rol Model Alan Katılımcılar.....	65
Tablo 2.2.1. Rol Model Alınan Din Görevlilerinin Özellikleri.....	68
Tablo 2.3. Din Görevlilerinin Rol Model Olup Olmadığı ile İlgili Durum.....	70
Tablo 2.3.1.1. Kişisel Faktörler.....	71
Tablo 2.3.1.2. Cami Merkezli Faaliyetlerle İlgili Faktörler.....	87
Tablo 2.3.1.3. Cami Dışındaki Faaliyetlerle İlgili Faktörler.....	94
Tablo 2.3.1.4. Kurumsal Faktörler.....	99
Tablo 2.4.1. Kişisel Özellikler.....	108
Tablo 2.4.2. Cami Merkezli Faaliyetler.....	114
Tablo 2.4.3. Cami Dışı Faaliyetler.....	116

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil

Sayfa

Şekil 1.1. Model Yoluyla Öğrenmenin Bilişsel Temelleri.....23

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

DİB	Diyamet İşleri Başkanlığı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
vb.	Ve benzeri
yay.	Yayıncılık
çev.	Çeviren
f	Frekans
ed.	Editör
md.	Madde
Üni.	Üniversite

GİRİŞ

Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere kurulmuştur (DİB, 1965). Kurumun bu kapsamlı ve önemli görevini yerine getirirken en çok ihtiyaç duyduğu ve toplumla sürekli iletişim halinde olan din görevlileri önemli bir sorumluluğu üstlenmektedirler. Dini temsil konusunda üzerine sorumluluk düşen farklı meslekler arasında din görevliliği dini, tarihsel ve kültürel olarak önemli ve merkezi konumunu korumaya devam etmektedir. Ayrıca DİB Strateji Geliştirme Başkanlığı'nın 2022 yılı verilerine göre toplam DİB personeli sayısı 141.208'dir. Bu personelin 93.625'i imam hatiplerden ve müezzin kayımlardan oluşmaktadır (DİB, 2022).

Sahih dini bilgiyi topluma ulaştırmada büyük bir sorumluluğa sahip olan din görevlileri hem cami içindeki temel görevleriyle hem de cami dışındaki görev ve sorumluluklarıyla toplumun dini ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Bununla beraber insanlara dini-ahlaki bir rol model olma misyonunu da üstlenmektedirler. Bu araştırma din görevlilerinin bu misyonunu, cami cemaatinin nasıl değerlendirdiğine odaklanmıştır. Cami cemaatine göre din görevlilerinin rol modelliğini inceleyen bu çalışmanın metodolojisi aşağıda açıklanmıştır.

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Öğrenme ile ilgili literatürde birçok tanım göze çarpmaktadır. Bunlardan en çok kabul gören tanıma göre "Öğrenme, yaşantı ürünü, nispeten kalıcı izli davranış değişikliğidir." (Ertürk, 2017, s. 81). Öğrenmenin nasıl gerçekleştiğini ortaya koymak adına birçok kuram geliştirilmiştir. Ancak tüm öğrenme durumlarını açıklayabilen bir öğrenme kuramının varlığından henüz söz edilememektedir (Senemoğlu, 2018). Aslında tüm kuramlar öğrenmenin belirli yönlerini açığa çıkararak öğrenmenin mahiyetinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Öğrenme kuramları temelde davranışçı-çağırışım kuramları (Thorndike- Bağ Kuramı, Skinner-Edimsel Koşullanma, Hull-Sistemik Davranış Kuramı) ve bilişsel ağırlıklı davranışçı öğrenme kuramları (Tolman-İşaret-Gestalt Kuramı ve Bandura-Bilişsel-Sosyal Öğrenme Kuramı) olmak üzere iki ana gruba ayrılır (Senemoğlu, 2018). Bu çalışmada temele alınacak kuram ise Bandura'nın "Sosyal Öğrenme Kuramı"dır.

Sosyal öğrenme kuramının öncüsü Bandura'ya (1977) göre, kuramının temelinde insanların pekiştirme yoluyla değil, başka insanları gözlemleyerek öğrendikleri yer almaktadır. Yine kurama göre öğrenmenin gerçekleşmesinde modelin, model alan bireyin ve ortamın özellikleri etkilidir. Dolayısıyla bir model her bireyi aynı derecede etkileyemeyeceği gibi her birey de aynı modelden aynı derecede etkilenmeyecektir. Modeller daha yüksek statülü, eşit statülü ve düşük

statülü model şeklinde sınıflandırılmıştır. Yüksek statülü modeller, model alan bireyi yüksek düzeyde etkilerken düşük statülü modellerin etkisi sınırlı olmaktadır (Senemoğlu, 2018).

Modellerden öğrenme sürecinin, insanların çok çeşitli davranış ve becerileri, deneme yanılma yoluyla veya hatta doğrudan talimat ve pekiştirme yoluyla mümkün olandan çok daha verimli ve güvenli bir şekilde öğrenmelerine olanak sağlamaktadır (Oman ve Thoresen, 2003).

Kurama göre model alan birey modelden beş şey öğrenmektedir (Bandura, 1986).

- 1- Birey başkalarını gözleyerek yeni bilişsel beceriler ve yeni psiko-motor beceriler öğrenebilir.
- 2- Bireyin modeli gözlemesi sonucu, önceden öğrenmiş olduğu yasaklar ya güçlenir ya da zayıflar.
- 3- Gözlemci için model sosyal bir harekete geçiren olarak görev yapabilir. Yani gözlemci yeni değerler ve inançlar kazanabilir.
- 4- Gözlemci modelden çevrenin ve eşyaların nasıl kullanılacağını da öğrenebilir.
- 5- Gözlemci, modelin duygularını açıklama biçimini gözleyerek kendi de benzer biçimde duygularını açıklayabilir.

Bandura'ya göre taklit yoluyla öğrenme ile gözlem yoluyla öğrenme birbirinin yerine kullanılabilecek kavramlar değildir. Gözlem yoluyla öğrenme taklit içerebilir veya içermeyebilir (Senemoğlu, 2018). Birey, bir davranışın nasıl oluştuğunu gördüğünde onun aynısını yapabilecek duruma gelmektedir. Sosyal öğrenme kuramına göre bu aşamalar dikkat, hatırd tutma, uygulama, güdüleme veya pekiştirme süreçleri olarak belirlenmiştir (Diler, 2018).

İnsanların diğer insanları gözlemleyerek öğrenebileceğiyle ilgili ilk görüşler Plato ve Aristo'ya kadar götürülebilir. Onlara göre eğitim, öğrencilerin gözlemleyerek model almasını sağlamak için en iyi modelleri seçerek öğrencilere sunmaktır (Senemoğlu, 2018). Günümüzde de genel anlamda eğitim faaliyetlerinde gözlemleyerek öğrenmeden faydalanılmaktadır. Ebeveyn, öğretmen, dini ve tarihi şahsiyetler, toplum içerisinde örnek alınan kişiler arasında ilk sırada gelirler. Kültürümüzdeki birçok atasözü, model almanın toplumumuzda aktif bir öğrenme yolu olarak sıklıkla kullanıldığını göstermektedir (Kasapoğlu, 2006).

İslam eğitim öğretim tarihini ilk vahyin gelmesiyle birlikte başlatmak mümkündür. Mekke döneminde Darü'l-Erkam ve Hz. Peygamber'in evi, kütüphaneler, badiye ve panayırlar eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı mekanlardı. Medine döneminde ise mescit ve cami merkezli başlayan eğitimsel faaliyetler daha sonra ortaya çıkacak olan medreseler dönemine kadar kitapçı dükkanları, beytü'l-hikme ve darü'l-ilm gibi yapılarla devam etmiştir (Işıkdogan, 2020).

Hz. Muhammed'in vefatından sonraki süreçte alimler, peygamber varisleri olarak Müslümanlar için dini ve ahlaki anlamda model olma misyonunu üstlenmişlerdir (Düzgün, 2013). Diğer

taraftan Hıristiyanlıktaki gibi ruhbanlık sınıfı bulunmayan İslam dinine göre her bireyin iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevi bulunmaktadır.

Her Müslümanın dini ve ahlaki bir model olma gibi bir misyonu olmakla birlikte, Hz. Peygamber'den sonraki süreçte alimlerin tedrisatından geçmiş, medreselerde yetişmiş ve devletin farklı kademelerinde görev alan Müslüman bireyler halk için birer model olmuşlardır. Medreselerden mezun olanlar müderrislik, müdlik, kadılık gibi mesleklerin yanında camilerde din görevlisi olarak da görev almışlardır. Tanzimat ile birlikte genel olarak eğitimdeki yeni arayışlar çerçevesinde din görevlisi yetiştirmek için müstakil medreselerin kurulduğu da bilinmektedir (Zengin, 2016).

Günümüzde yaygın din eğitimi çerçevesinde özellikle camiler yoluyla din hizmetlerini yürütmekle sorumlu bireyler din görevlileridir. Peygamber varisleri olarak din görevlileri İslam dininin esaslarını insanlara anlatırken vaaz, hutbe, takrir gibi uygulamaların yanında onların kişilik özellikleriyle de örnek bir rol model olmaları, yapılan din eğitimi ve hizmetleri faaliyetlerinin niteliğini ve etkisini artırmaktadır.

Camiler geçmişten günümüze kadar her türlü bilimsel, düşünsel ve sanatsal etkinliği tabandan başlayarak halka ulaştırmanın en işlevsel konumunda bulunmaktadır. İslam geleneğinde camiler bir ibadet mekânı olmanın yanında ilim tahsilinin de yapıldığı yerler olmuştur (Atay, 2018). Elbette cami merkezli din eğitimi ve hizmetlerinin niteliğini önemli oranda yetişmiş din görevlilerinin belirlediğini de söylemek gerekir.

Dini temsil konusunda öncü bir pozisyona sahip olan din görevlilerinin Müslümanlar için birer rol model olması gerekir. "Dinî temsil" kavramı kısaca "rol model Müslümanların bireysel ya da kurumsal olarak sahih dinî değerleri, söylem ve eylemleriyle karşıya yansıtılmaları; hal, hareket, tavır ve davranışları ile örnek olmaları" (Şeker, 2018, s. 663) şeklinde tanımlanabilir. Dinî hizmette birbirini tamamlayan iki temel unsur vardır. Birincisi tebliğ, ikincisi ise temsildir. Tebliğ ve temsilde dengelerin gözetilmesi gerekir. Hatta temsilin olmadığı bir tebliğin gönüllerde yer bulamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır (Şeker, 2018).

Dinin toplumda yaşanmasında, toplumun kimliği olmasında din görevlisinin katkıları çok büyüktür. Din görevlileri cami içi din hizmetlerinin yanında cami dışında da farklı yaş, statü, kültür ve eğitim seviyelerine sahip insanlara dini rehberlik ve danışmanlık hizmetleri de vermektedir. Din görevlileri kuşkusuz toplumun din ile kimliklenmesinde görevli önemli aktörlerdir. Özetle din, toplumun inşasında birinci derecede belirleyici unsur iken, din görevlisi ise dinin topluma ulaştırılmasında ve yaşanmasında çok etkili ve önemli bir aktördür (Okumus, 2019).

Sosyal öğrenme kuramının temel ilkeleri düşünüldüğünde din görevlisi-cemaat ilişkisinde bu kuramdan faydalanılabileceği açıkça ortaya çıkmaktadır. Cami cemaatinin din görevlisini bir rol

model olarak kabul edip etmediği, ediyorsa bir rol model olarak nasıl algıladığı da irdelenmesi gereken önemli bir husustur.

Bu çalışmanın temel konusu, cami cemaatinin din görevlisini dini ve ahlaki bir rol model olarak nasıl tanımladığı ve algıladığıdır. Sosyal öğrenme kuramı, model yoluyla öğrenme ve İslam eğitim geleneğinde rol modellik konuları araştırmanın teorik çerçevesinde ele alınmıştır. Saha çalışmasıyla da cami cemaatinin din görevlisinden model alma yoluyla öğrenip öğrenmediği, cami cemaatinin din görevlisini rol model alıp almadığı, rol model alıyorsa hangi yönlerini, almıyorsa bunun sebepleri ve cami cemaatine göre rol model bir din görevlisinin hangi özelliklere sahip olması gerektiği gibi konular irdelenmiştir.

“Cami cemaati, din görevlilerini dini ve ahlaki bir rol model olarak nasıl algılamaktadır?” sorusu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Bu temel problem çerçevesinde alt problemleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Cami cemaati, din görevlisinden etkilendiği hususları ne kadar uygulayabilmektedir?
2. Cami cemaati, din görevlisini dini ve ahlaki bir rol model olarak görmekte midir?
3. Din görevlisini rol model alan bireyler, onun hangi özelliklerinden etkilenmektedir?
4. Cami cemaati, din görevlisinin en çok hangi özelliğine dikkat etmektedir?
5. Cami cemaatine göre din görevlisinin rol model olmasını etkileyen özellikleri nelerdir?
6. Cami cemaatine göre rol model bir din görevlisi nasıl olmalıdır?

Konuyla İlgili Literatür Bilgisi

Din eğitimi bilimi alanında cami cemaatine göre din görevlisinin rol modelliğini inceleyen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte literatür incelendiğinde sosyal öğrenme kuramının din eğitimi çalışmalarında sınırlı olduğu görülmektedir. Halbuki sosyal öğrenme kuramı, din eğitimi alanına önemli katkılar sağlayabilir. Bununla birlikte din görevlileriyle anket ve mülakat uygulanarak yapılan saha çalışmalarının nicel olarak fazla olmasına karşın din görevlilerini cemaatin gözüyle inceleyen saha çalışmalarının azlığı göze çarpmaktadır.

Bu çalışma ile ilişkili olan ve DKAB öğretmeninin öğrencilerin gözüyle nasıl dini ve ahlaki bir rol model olarak algılandığını inceleyen çalışma, Taşkın (2020) tarafından hazırlanmıştır. Çalışmanın teorik kısmında sosyal öğrenme kuramı, İslam eğitim geleneğinde modelden öğrenme, din eğitiminde modelden öğrenme ve DKAB dersinde model alma ana başlıkları yer almıştır. Çalışmanın diğer kısmında da anket tekniği ile öğrencilerin DKAB öğretmenlerini dini ve ahlaki bir rol model olarak nasıl algıladıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Konuyla ilgili yapılan bir başka çalışma da Kılavuz'un (1993) "Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi" adlı doktora tezidir. İmam Hatip Lisesi ve Genel Lise öğrencilerinden anket yoluyla verilerin toplandığı bu nicel çalışmada gelişimsel dönemlerinden dolayı ortaya çıkan sorunlarla yüzleşen ve kimlik arayışında bulunan ergenlerin din eğitimleri, aile, yakın çevre, uzak çevre ve tarihi şahsiyetlerle özdeşleşme kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre ergenler, fiziki ve psikolojik özellikler yönünden kendilerine en çok benzeyen, kendilerine sevgi gösteren, güç ve üstünlük özelliklerine sahip modellerle özdeşleştikleri ve onların diğer sosyal tutum ve davranışlarda olduğu gibi ahlaki ve dini tutum ve davranışlar konusunda da en çok özdeşim kurdukları kişilerden etkilendikleri ortaya çıkmıştır.

Orhan (2014) tarafından hazırlanan "Ergenlerin Dini Kimlik Kazanmalarına Sosyal Öğrenmenin Etkisi" adlı yüksek lisans tezi, ergenlik dönemindeki bireylerin gelişim döneminden kaynaklanan gereksinimlerini karşılamak için bazı modeller aradığı, bu modellerden de arkadaş gruplarının ön plana çıktığı, bireyin etkisinde kaldığı unsurların etkisiyle dini kimlik kazanımı sosyal öğrenme kuramı bağlamında ele alınmıştır. Araştırmada sosyal öğrenme kuramı, bireyin dini sosyal olarak öğrendiği ve ergenlerin rol model davranışlarını gözlemleyerek ve model alarak öğrendiğini ortaya koymuştur.

Serinsu'nun (2019) "Ailede Değer Eğitiminde Modelleme" isimli yüksek lisans çalışması, çocuğa verilecek eğitimin, içeriğinin, yönteminin nasıl olacağı, bu eğitimin nerede verilmesi gerektiği gibi soruların cevabını aramaktadır. Bu sorulara cevaben çocuğun dini ve ahlaki gelişimi açısından eğitimin din eğitimi, yerinin ise ev-aile ortamı olması gerektiği ortaya koyulmuştur. Okul öncesi dönemde ebeveyn ile çocuk arasındaki bağ değer eğitimi olumlu yönde etkilemektedir. Çalışma temelde, ailede değer eğitimi sosyal öğrenme kuramı açısından ele almaktadır.

Musaoğlu (2002) "Dini Tecrübe Gelişimine Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Yaklaşım" adlı yüksek lisans tezinde sosyal öğrenme kuramını teorik olarak incelemiştir. Dinin diğer tutum ve inançlarla aynı sosyalizasyon süreçlerinden geçtiğini belirten yazara göre, sosyal öğrenme kuramında önemli olan dini tecrübenin içeriğinden çok nasıl öğrenildiğidir. İnsanlar dinlerini aşamalı bir sosyal öğrenme süreciyle öğrenirler. Model alma ve insanların başkalarının davranışlarını gözlemleyerek öğrendiği, bu kuramın vurguladığı önemli hususlardır.

Gülmez (2008) "Sosyal Kognitif Teori Açısından Ahlak ve Din Eğitimine Kuramsal Bir Bakış" isimli yüksek lisans çalışmasında sosyal bilişsel kuram çerçevesinde din ve ahlak eğitimi ele almıştır. Çalışmada kuramın temel özellikleri, kuram bağlamında dinin ve ahlakın sosyal bir çevrede nasıl öğrenildiği, anne-baba, öğretmen, arkadaş ve sembolik modellerin dini ve ahlaki davranışlar üzerindeki etkisi ele alınmıştır.

"Çocuğun Din Eğitiminde Taklit ve Özdeşleşme" isimli yüksek lisans tezini hazırlayan Uluğ (2010), taklit ve özdeşleşme kavramlarını psikolojik ve sosyal boyutlarıyla ele almıştır. Taklit ve özdeşleşme davranışları ve bu süreci etkileyen iç ve dış faktörler tüm yönleriyle

irdelenmiştir. Çocuğun çevresinde bulunan ebeveynler, akrabalar, arkadaşlar, eğitimciler ve kitle iletişim araçları gibi uyarıcılar çocuk için birer modeldir. Çocuğun din eğitiminde ailenin önemi ve ailenin, bu uyarıcıların çocuğun hayatındaki yerini ve önemini kavraması için gereken temel ilkeler belirlenmiştir.

“Bir Sosyal Öğrenme Aracı Olarak Medya ve Ahlaki Gelişim Kuramları Açısından Medya Okuryazarlığına Eleştirel Bir Bakış” adlı yüksek lisans tezini hazırlayan Yıldız (2011), medya araçlarının etkileri, sosyal öğrenmeye olan katkılarının belirlenmesi, medya araçlarından yaygın olarak kullanılan televizyonun ahlaki gelişime olan etkilerinin belirlenmesi amacıyla ilköğretim öğrencilerine anket uygulamıştır. Araştırmanın bulgularına göre yalnızca sınıf düzeyine göre ahlaki gelişim düzeyleri arasında anlamlı bir farkın olduğu, diğer değişkenlere göre ise anlamlı bir farkın olmadığı ortaya çıkmıştır.

“İlköğretim Öğrencileri ve Velilerinin Bakış Açısıyla İdeal Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni Profili: İstanbul Örneği” adlı yüksek lisans tezinde yazar Bulut (2009), öğrenci ve bu öğrencilerin velilerinden oluşan 1050 katılımcıyla yapılan anket uygulaması ile ideal DKAB öğretmenin yeterliklerini değerlendirmiştir. Araştırmanın sonucunda öğrencilere göre DKAB öğretmeninde bulunması istenilen niteliklerin en önemlileri onlara değer vermesi, güler yüzlü ve hoşgörülü olması, ibadet ve ahlakla ilgili öğretilere kendisinin de uyması, davranışları ile öğrencilere örnek olması, isimle hitap etmesi şeklindedir. Velilerin en önemli beklentileri ise öğretmenin işini severek yapması, ibadet ve ahlakla ilgili öğretileri kendisinin de uyması, ayırım yapmaması, güler yüzlü olması, sure ve dua ezberletmesi vb. şeklindedir.

Konuyla ilgili literatürde bulunan bu tez çalışmalarının yanında makale olarak da bazı çalışmalar yer almıştır. “Sosyal Pekiştireçlerin ve Model Davranışlarının, Çocukların Ahlaki Yargılarının Şekillenmesindeki Etkisi (Bandura Örneği)” adlı çalışmada Gürel (2014), Bandura’nın 5-11 yaş aralığındaki çocukların ahlaki yargılarının şekillenmesinde model alma ve sosyal pekiştireçlerin etkisini test etmek üzere gerçekleştirdiği araştırmasının sonuçlarını değerlendirmektedir. Araştırmacı, Piaget’in basamak teorisinden farklı olarak, Bandura örneği üzerinden model davranışlarının ve sosyal pekiştireçlerin çocuklarda ahlaki açıdan davranış değişikliği meydana getirme konusunda daha öncelikli bir fonksiyon icra edebilecekleri sonucuna ulaşmıştır.

Mücahit (2017) tarafından İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin bakış açısıyla hazırlanan saha çalışmasında ise öğrencilerin bazı meslek derslerine karşı olan bakışları ile birlikte meslek dersleri öğretmenlerini model alma durumları incelenmiştir. Araştırmada %22’lik bir oranla öğrencilerin meslek dersleri öğretmenlerini model aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacıya tarafından, ilahiyat eğitimi almış, İslami yaşam ve davranışta örnek alınması gereken meslek dersleri öğretmenlerinin başarısız olduğu, öğrencilerin çok az bir kısmı tarafından model alındıkları üzerinde düşünülmesi gereken bir sonuç olarak yorumlanmıştır.

Yıldız (2014) “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Din Öğretimi” makalesinde, öğrenme üzerine genel anlamda davranışçı ve bilişsel kuramlar çerçevesinde yaklaşıldığı, Bandura’nın her iki yaklaşımın da bazı noktaları açıklamakta yetersiz kaldığını savunarak kişinin kendisinin veya başkasının ortaya koyduğu davranışların sonuçlarını gözlemleyerek öğrendiğini ortaya koyduğu, bireyin dini tutum ve davranışlarının gelişiminde çevrenin etkisini görmezden gelinemeyeceği, sosyal öğrenme kuramının din öğretimine olumlu katkılar sağlayacağı ifade edilmiştir. Bu çerçevede Hz. Muhammed’in örnekliliği ve kişilik özelliklerinin eğitim-öğretim sürecine nasıl ve ne kadar dahil edilebileceğinin imkân ve sınırları sosyal bilişsel öğrenme kuramı çerçevesinde öğretmenlerin dikkatine sunulmuştur.

“Pepee Çizgi Filminin Din ve Değerler Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi” adlı çalışmada ise Yorulmaz (2013), çocukların anne-baba, arkadaş ve öğretmenlerinin yanı sıra çizgi film kahramanlarını da model alarak taklit edebildiklerini, hatta bazen bu kahramanların birinci sırada yer aldığını belirtmiştir. Çalışmada Pepee çizgi filmi din ve değerler eğitimi açısından ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Yorulmaz ve Tanrıverdi (2015) “Din ve Değerler Eğitimi Açısından Keloğlan Çizgi Filminin Değerlendirilmesi” çalışmasında Albert Bandura’nın Sosyal Öğrenme Kuramı bağlamında Keloğlan çizgi filmi din ve değerler eğitimi açısından olumlu ve olumsuz özellikleri belirlenerek ele alınmıştır. Yine Yorulmaz (2013) bir başka makalesinde model alma yoluyla öğrenme çerçevesinde “Caillou” adlı çizgi filmi olumlu ve olumsuz özellikleri bakımından irdelemektedir.

Sözen (2018) “Peygamberimizin Hayatı Dersinde Hz. Muhammed’in Örnek Kişiliğinin Model Alma Yoluyla Öğretimi” adlı makalesinde Hz. Muhammed’in model alma misyonuna Kur’an’da birçok ayette atıf yapıldığı, Hz. Muhammed’in örnek kişiliğinin ünite ve konularda yer aldığı ve bu kişilik özelliklerini öğrencilerin bilmeleri ve bir bilinç haline getirmelerinin hedeflendiği ifade edilmiştir.

Batar (2016) “Kur’an Kıssalarındaki Rol Modellerin Eğitsel Değeri” makalesinde Kur’an kıssalarında öne çıkan karakterlerle ilgili içeriklerin işleniş biçimini, kişilik oluşumunda bu rol modellerin etkisini psikoloji ve pedagojinin verileriyle ele almaktadır. Yazar, Kur’an kıssalarında yer alan özellikle peygamberlerin, bireylerin kendileriyle özdeşim kurması açısından önemli rol modeller ve örnek yaşantılar sağladığını belirtmiştir. Çalışma psikolojik açıdan kişiliğin oluşumu ve rol modellerin bu oluşumdaki etkisini, Kur’an kıssalarının eğitsel işlevlerini ve kıssalarda ön plana çıkan rol modellerdeki kişilik özelliklerinin ele alınış biçiminin, din ve ahlak eğitiminin önemli bir parçası olan kişilik eğitimi açısından analiz edilmesi konularını ele almıştır.

“İslam’da Karakter Eğitiminde Rol Model” adlı makalesinde Gözütok (2016), karakter eğitimi, İslam’da karakter eğitimi, İslam’da karakter eğitiminde rol modeli konularını Hz. Peygamber üzerinden işlemektedir. Karakter eğitiminde örnek şahsiyet veya rol modele ihtiyaç olduğunu,

İslam eğitim anlayışında da Hz. Peygamber'in rol model olduğunu bazı temel ilkeler belirleyerek ele almıştır.

"Değer Eğitimde Özdeşim Kurma: Hz. Muhammed (sav) Örneği" makalesinde Keskin (2019) ergenlik döneminin başında olan çocukların değerler açısından rol model olan şahsiyetlerin hayatlarını öğrenmeleri ve kendilerini bu şahsiyetlerle özdeşleştirmelerinin mümkün olup olmadığını Hz. Muhammed (sav) örneği ile ele almıştır. 8. sınıf öğrencilerinden 23 kişiyle gerçekleştirilen araştırmada doküman, görüşme ve katılımcı gözlem teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda çocukların yaşadıkları sorunlar karşısında sergiledikleri barışçıl olmayan çözümlerin, Hz. Muhammed'in şahsiyeti bağlamında değerlendirildiğinde barışçıl çözümlere dönüştüğü tespit edilmiştir.

Koç (2008) "Çocuğun Dini Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba" adlı makalesinde çocuğun sosyalleşmesinde ve kimlik kazanmasında, çocukta dini duygu, düşünce ve davranışların oluşmasında anne ve babaların doğrudan ve dolaylı etkiye sahip olan en önemli rol modeller olduğu, dini tutum, davranış ve yaşantılarıyla anne babaların çocuk için önemli bir model olduğu ve bu rol modellikte bazı önemli ilkelerin olduğu konuları ele alınmıştır.

"Cami Cemaatinin Din Görevlilerine Bakışı: Balıkesir Örneği" adlı makalesini Çanakçı (2015), cami cemaatinin din görevlilerine bakışını, din görevlilerinden beklentilerini anket verilerine dayanarak değerlendirmek ve daha sağlıklı bir cemaat-din görevlisi ilişkisine katkı sağlamak amacıyla kaleme almıştır. Çalışma, cemaatin gözüyle din görevlisinin mesleki bilgi ve yeterlikleri, din görevlilerinin sosyal ve dini etkinlikler konusundaki durumu, din görevlilerine bakışları ve din görevlilerinde bulunması gereken özellikler ana başlıklarında incelenmiştir.

"Din Eğitimi Açısından Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Cemaatle Olan İlişkileri" adlı yüksek lisans tezinde Yılgin (1997), çalışmasının teorik kısmında Kuran ve sünnete göre eğitim metotlarını, din görevlileri ve yeterliliklerini ele almıştır. Çalışmanın ana bölümünde din görevlileri ve cami cemaatine uyguladığı anket ile ulaştığı bulguları değerlendirmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre din görevlilerinin %50'den fazlası kendilerini oldukça veya çok yeterli bulmuştur. Cami cemaatinin yarıdan fazlası ise din görevlilerini mesleki yönden kısmen yeterli bulmuştur. Sonuç kısmında bulgular değerlendirilip gerekli kişi ve kurumlara önerilerde bulunulmuştur.

Buyrukçu (2008) tarafından kaleme alınan "Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü" adlı çalışmada ise din görevliliğinin cumhuriyet dönemindeki tarihsel gelişimi, imamlarda mesleki formasyonunun oluşması, mesleki formasyonun pratiğe dönüştürülmesi, imamların mesleki yaşayış durumlarının incelenmesi ve imam-cemaat etkileşimi gibi temel konular ele alınmıştır. Çok kapsamlı olan bu çalışmada imamlarla ve cemaatle mülakatlar yapılarak detaylı incelemeler yapılmıştır. Bu sebeple çalışma, bu konuyla ilgili temel başvuru kitaplardan biri olmuştur.

Yukarıda özetle sunulan çalışmalara genel olarak bakıldığında çocukluk ve gençlik dönemindeki bireyler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte yine bu çalışmalarda model olarak ele alınan bireyler anne, baba, öğretmen ve sosyal çevre ile sınırlı kalmaktadır. Din görevlilerini model olarak inceleyen çalışmaların azlığı göze çarpmaktadır. Din görevlilerini cami cemaatinin bakış açısıyla ele alan saha çalışmalarının sayısal anlamda az olması da dikkat çekmektedir.

Bu araştırma, yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak rol modellik kavramı üzerinden cami cemaatinin görüşleriyle din görevlilerini ele almaktadır. Diğer çalışmalarda özellikle mesleki formasyon, mesleki beceriler, iletişim becerileri gibi temel konular üzerinden din görevlileri değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ise yukarıdaki çalışmaları da kapsayabilecek genel bir kavram olan “rol modellik” ekseninde cami cemaatinin din görevlileriyle ilgili görüşleri incelenmiştir. Bu çalışmanın öne çıkan bir başka yönü de yukarıda yer alan bazı çalışmalarda olduğu gibi sosyal bilişsel kuramın teorik olarak din eğitime uyarlanması değil, sahadan alınan katılımcı görüşleri ile kuramın benzerliklerini ortaya koymasındır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde örgün din eğitimi, ilk ve ortaöğretim DKAB dersi, 2012’den beri uygulamaya konulan seçmeli din dersleri ve İmam Hatip Ortaokullarındaki dini/mesleki dersler, bunun yanında mesleki anlamda İmam Hatip Lisesi ve İlahiyat Fakültesi aracılığıyla verilmektedir. Yaygın din eğitimi ise Diyanet İşleri Başkanlığı sorumluluğunda başta cami merkezli olmak üzere herkes için gönüllülük esasına dayalı olarak devam etmektedir. Gönüllülük esas, yaygın din eğitiminin güçlü yönlerinden biridir. Bununla birlikte bu eğitimin zayıf yönü, örgün din eğitimindeki homojen kitlenin aksine heterojen bir kitleye karşı yapıyor olmasıdır (Dam, 2018). Din görevlilerinin, cami merkezli din eğitimi ve hizmetinde sorumlu bireyler olarak bu heterojen kitle için örnek bir kişilik, dini ve ahlaki bir rol model olması beklenmektedir.

Öğrenme kavramında geçen davranış değişikliğinin üç boyutu bulunmaktadır. Devinişsel davranışlar gözlenebilen nitelikte iken zihinsel ve duyuşsal davranışlar ölçülebilir niteliktedir. Öğrenme ürünü olan davranışın duyuşsal boyutu ağır basabileceği gibi bilişsel boyutu ya da devinişsel boyutu da ağır basan nitelikte olabilir. Hiçbir davranışın bu üç boyuttan sadece birine ait olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir (Akyürek, 2020).

Din eğitiminde bahsi geçen öğrenmenin bu boyutlarından bilişsel/zihinsel yöne ağırlık verildiği gözlemlenmektedir. Oysa bu boyutlar birbiriyle ilişkili ve ilgilidir. Araştırmanın konusu bağlamında ise din görevlilerinin din eğitimi ve hizmetleri faaliyetlerinin istenen düzeyde gerçekleşmesi ve hedef kitlede bilişsel kazanımların yanında duyuşsal ve devinişsel kazanımların da gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu noktada din görevlisinin dini-ahlaki modelliği devreye girmektedir.

Eğitimde 6rnek alınacak kişiler, m6mk6n olduğunca iyi 6rnek ve g6zel ahlaka sahip olmalıdır. unk6 insanlar karakter olarak kendilerine yakın buldukları insanlarla 6zdeşim kurmaya daha çok meyillidirler (G6z6tok, 2016). Cami cemaatinin, din g6revlisini ahlaki ve dini bir rol model olarak nasıl algıladığı, 6zdeşim kurup kurmadığı gibi konuların irdelenmesi ihtiyaı ortaya çıkmaktadır. Cami merkezli din eğitimi ve hizmetlerini y6r6ten din g6revlilerinin, mesleki yeterliliklerinin yanında iyi bir rol model olması da 6nem arz etmektedir.

Din g6revlilerinin rol modeliği ile ilgili ve halkın g6z6yle din g6revlilerini değerlendiren çalışmaların sınırlı olduğu g6r6lmektedir (Buyrukçu, 1991; Uygun, 1992; Yılđın, 1997; Koca, 2014; ekin, 2011; anakı, 2015; Demir, 2021). Hedef kitlenin din g6revlisini bir model olarak nasıl tanımladığının bilinmesi 6nemli ve gerekli bir husustur. unk6 din g6revlileri ile ilgili mevcut algı ve anlayışın bilinmesi, din g6revlisi yetiştiren kurumların (Mill6 Eğitim Bakanlığı ve Y6ksek 6đretim Kurumu) eğitimsel niteliklerinin ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın g6revde bulunan din g6revlilerine y6nelik gerçekleştirdiği hizmet içi faaliyetlerinin sorgulanması, aksayan y6nlerin tespit edilerek g6ncellenmesi ve geliştirilmesi noktasında 6nemli katkılar sağlayabilir. Diğer taraftan din g6revlilerinin, halkın kendilerini dini ve ahlaki bir model olarak nasıl tanımladıklarını bilmeleri de 6nemlidir. T6m bunların 6tesinde din g6revlilerinin cami cemaatinin g6z6yle dini ve ahlaki bir model olarak nasıl algılandığının ortaya koyulması gerekmektedir.

Bu nitel çalışmanın temel amacı cami cemaati açısından din g6revlilerinin dini ve ahlaki rol modeliğini keşfettir. Çalışmanın 6nemi ise bu araştırma sonuçlarının yetkili kurumlara ve kişilere 6nemli veriler sağlayabilecek olmasıdır. Ayrıca bu çalışma, din eğitimi alanında bu konuyla ilgili farklı evren ve 6rneklerde yapılacak olan çalışmalara da katkı sağlayabilir.

Araştırmanın Y6ntemi

Araştırma “problemlere g6venilir 6z6mler arama amacı ile planlı ve sistemli olarak verilerin toplanması, 6z6mlenip yorumlanarak değerlendirilmesi ve rapor edilmesi s6reci” (Karasar, 2018, s. 42) olarak tanımlanmaktadır. Bu araştırma temel felsefesi açısından uygulamalı, amacı açısından yorumlayıcı, y6ntem açısından nitel araştırma, s6re açısından kesitsel, analiz konusunda ise içerik analizi tekniği olarak incelenmiştir.

Sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan 6 temel bilim anlayışı bulunmaktadır. Bunlar pozitivist, yorumlayıcı ve eleştirel paradigmalardır. Yorumlayıcı sosyal bilim anlayışını temel alan araştırmalar, insanların derinde ne hissettiklerini, g6nl6k deneyimlerini yorumlamaya çalışırlar. Bireyin dış d6nyaya yansıyan davranışlarını anketlerle 6lmek yerine bireylerin s6ylem ve eylemlerinin 6znel anlamı ve meydana geldiği sosyal bağlamın derinlemesine incelenmesi yorumlayıcı anlayış için oldukça 6nemlidir (G6rb6z ve şahin, 2018). Dolayısıyla bu

çalışma, cami cemaatinin din görevlisinin rol modelliği ile ilgili yorumlarını analiz ederek derinlemesine ortaya koyma hedefinde olduğu için yorumlayıcı bilim anlayışı esas alınmıştır.

Niteliksel araştırmanın temel dayanağı olan felsefe, pozitivizm, gerçeklik bizden bağımsız olarak orada vardır ve onu olgusal temelde fotoğraflamak mümkündür, bu resimler bizim daha genel yargılara varabilmemizde araçtır şeklinde özetlenebilir. Niteliksel araştırmanın temel felsefesi ise gerçekliğin karmaşık doğasını anlamak, inşa ettiğimiz sembollerle algıladığımız bu büyük resmin ancak öznel bir temsilini ortaya koyarak ve sosyal hayatın içerisinden çıkaracağımız sayısız örneklerle bu öznelliği yorumlamaktır şeklinde ifade edilebilir (Kümbetoğlu, 2021).

Araştırmanın tasarımı olarak “keşfedici araştırma tasarımı” tercih edilmiştir. Keşfedici araştırma tasarımına göre hazırlanan bir çalışmada araştırmacılar; “yeni konuları incelemek, nispeten az çalışılmış konuları keşfetmek ya da daha sonra yapmayı planladığı araştırma için bir hazırlık aşaması oluşturmak için keşfedici araştırma yapar” (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.101). Keşfedici araştırma tasarımı ile cami cemaatinin din görevlilerini rol model olarak alıp almadığı ve din görevlilerinin rol modelliği konusuna bakışları incelenmiştir.

Araştırma Deseni

Bu çalışmada araştırma deseni olarak “fenomenoloji” (olgubilim) yaklaşımı esas alınmıştır. “Bu tür araştırmalarda araştırmacı inceleyeceği birey ve gruplarla yakından ve uzun süren görüşmeler yaparak farkında olunulan ya da olunamayan olgular ile ilgili yeni bilgiler elde etmeye çalışır” (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.111).

Gürbüz ve Şahin’e (2018) göre bu anlayışla hareket eden araştırmacılar özellikle, “insanların derinde ne hissettiklerini empati yaparak anlamaya çalışırlar, bireylerin günlük deneyimlerini yorumlamaya çabalarlar, duyguların derin anlamlarını ve davranışların arkasındaki öznel nedenleri kavramaya yönelirler” (s.35). Aslında bu yaklaşım, “eyleme katılanın veya eylemin sahibinin duruşunu ve kavramsal çerçevesini kavrayarak onu anlamaya varılabileceğini iddia eder. Yani dışarıdan açıklamanın değil içeriden anlamının başat faktör olduğunu kabul etmektedir” (Çiftçi, 2016, s.127).

Çalışma Grubu

Nitel araştırmalarda örneklem belirlenirken bazı stratejiler bulunmaktadır. Amaçlı örneklem, nitel araştırmada kullanılan bir kavramdır. Bu araştırmacının bireyleri ve mekânları çalışma için seçmesi anlamına gelir. Çünkü bu kişiler çalışma probleminin ve çalışmanın merkezi fenomenin anlaşılmasına yönelik istekli olarak bilgiler verebileceklerdir. Örneklem kim veya

ne olabileceği, örneklem seçme yönteminin ne olacağı ve örneklem için kaç kişiye veya mekâna ihtiyaç duyulacağı hakkında karar vermek gereklidir (Creswell, 2013).

Bu araştırmada farklı özelliklere sahip cami cemaatinin bakış açısıyla temel konuyu derinlemesine ortaya koyabilmek için maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme araştırmacının bazı özellikleri ve nitelikleri (örneğin farklı yaş gruplarına göre farklılaşan birey veya durumları) örneklem grubuna dahil ettiği bir strateji olarak ifade edilebilir (Creswell, 2019). Nitel araştırmalarda amaç bilgilerin genellenmesi değil (bazı durum araştırma türleri hariç) özellikle spesifik açıklamanın yapılmasıdır (Creswell, 2013). Yaş, eğitim düzeyi, camiye gitme sıklığı ve meslek gibi hususlarda farklılaşan bireylerin çalışmaya dahil edilmesi, daha fazla veri ve resmin bütününe görme noktasında faydalı olacaktır.

Nitel araştırmalarda genellikle gözlem ve görüşme teknikleri kullanıldığından büyük bir örneklem grubuyla çalışmak hem zaman hem de maliyet açısından tercih edilmemektedir. Bununla birlikte örneklem grubunun büyük olması, gözlem ve görüşme yoluyla elde edilen geniş çaplı verilerin analizinde zorluklar yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu sebeple nitel araştırmalarda genelleme kaygısı güdülmeksizin mümkün olduğunca evrende olması muhtemel bütün çeşitliliği, zenginliği, farklılığı ve aykırılığı temsil edecek bütüncül bir resim elde edilmeye çalışılır (Karataş, 2015). Bu çalışmada da farklı yaş, meslek, öğrenim durumu bakımından farklılaşan katılımcılara ulaşılmıştır.

Mülakatlar 2023 yılı Ocak ve Şubat aylarında gerçekleştirilmiştir. Temaların ve kodların oluştuğuna kanaat getirildiği 40 katılımcıdan sonra, emin olmak için 6 katılımcıyla daha görüşme yapılmıştır. Bunun sonucunda araştırmanın doygunluğa ulaştığı saptanmıştır. Araştırmaya dahil olan 46 kişi, bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı 2019 verilerine göre on yedi ilçesi bulunan Samsun'da 2738 cami bulunmaktadır (DİB, 2019). Bu çalışmada şehir merkezinde bulunan büyük camiler seçilerek görüşmeler yapılmıştır. Samsun ili genelinde yapılan mülakatlar 39 farklı camide gerçekleştirilmiştir. Vakit namazları çıkışında cami cemaatine çalışma hakkında bilgi verilerek mülakata katılma konusunda istekli ve gönüllü olanlar tercih edilmiştir. Araştırmaya katılan 46 katılımcının demografik özellikleri ayrıntılı olarak aşağıda verilmiştir.

Demografik Özelliklerle İlgili Bilgiler

Saha çalışmasında katılımcılara ilk olarak yaş, öğrenim durumu, meslek ve camiye gitme sıklıkları sorulmuştur. Çıkan sonuçlar aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 1.1. Yaş Durumuna Göre Katılımcılar

	Gelişim Dönemleri	f
Yaş	İlk Yetişkinlik (18-35)	14
	Orta Yetişkinlik (36-55)	14
	Son Yetişkinlik (56-...)	18
	Toplam	46

Katılımcıların yaş aralığı 18-77 ve yaş ortalaması da 47,80'dir. Tabloya göre yaş ile ilgili dengeli bir dağılım olduğu görülmektedir. Bununla birlikte çoğunluğu, son yetişkinlik döneminde yer alan cami cemaati oluşturmaktadır.

Tablo 1.2. Öğrenim Durumuna Göre Katılımcılar

	Mezuniyet	f
Öğrenim Durumu	İlkokul	9
	Ortaokul	5
	Lise	17
	Önlisans	2
	Lisans	11
	Yüksek Lisans	2
	Toplam	46

İlkokul mezunlarından yüksek lisans mezunlarına doğru gidildikçe yapılan görüşmelerin süresi uzamıştır. Özellikle lisans ve yüksek lisans mezunu katılımcıların daha kapsamlı yorumlar yaptığı görülmüştür. Bu da yorum yapma, analiz, değerlendirme gibi becerilerde farklılaşmanın temel faktörlerinden birinin eğitim seviyesi olduğunu göstermektedir.

Tablo 1.3. Mesleklere Göre Katılımcılar

	Meslekler	f
	Emekli	13

Mesleklere Göre Katılımcılar	Öğrenci	6
	Memur	4
	Öğretmen	3
	Muhtar	2
	Çiftçi	1
	Fırıncı	1
	Berber	1
	Nalbur	1
	Pazarıcı	1
	Oto Tamircisi	2
	Bilgisayar Tamircisi	1
	Dövüş Sanatları Eğitmeni	1
	Müteahhit	1
	Yazı İşleri Müdürü	1
	Polis	1
	Müfettiş	1
	Çoban	1
	Zabit Katibi	1
	Savcı	1
	Mühendis	1
Eğitim Müşaviri	1	
Toplam	46	

Tabloda katılımcıların meslekleri sunulmuştur. Katılımcıların çoğunluğu emekli bireylerdir. Emekliler ve öğrenciler hariç tutulduğunda 20 farklı meslek grubunun yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların çok çeşitli mesleklerden olması da farklı görüş, fikir ve tecrübelerin ortaya çıkmasına ve temel konunun bütüncül olarak değerlendirilmesine katkı sunmuştur.

Tablo 1.4. Camiye Gitme Sıklığına Göre Katılımcılar

Camiye Gitme Sıklığına Göre Katılımcılar	Camiye Gitme Sıklığı	f
	Nadiren	8
	Genellikle	19
	Sürekli	19
	Toplam	46

“Nadiren” cevabını veren katılımcılar, Cuma namazlarına ve haftada birkaç vakit namaza gittiklerini ifade edenlerdir. “Genellikle” cevabını veren katılımcılar bazı günlerde bir veya iki vakit cemaatle namaza katılmadıklarını belirtenlerdir. “Sürekli” cevabını veren katılımcılar ise neredeyse hiç cemaatle namazı kaçırmayan katılımcılardır. Sonuç olarak katılımcıların çoğu aktif bir şekilde camiye gitmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun aktif cami cemaati olması, araştırmanın geçerliliğini artıran bir unsur olmaktadır.

Veri Toplama Teknikleri ve Veri Toplama Süreci

Nitel araştırmalarda kullanılan veri toplama teknikleri; gözlem, görüşme, doküman tekniği, örnek olay incelemesi, yaşam öyküsü, sözlü tarih görüşmesi, eleştirel söylem analizi ve gömülü teoridir (Çapçioğlu ve Açıkgöz, 2018). Bu araştırmanın veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi ve görüşme (derinlemesine mülakat) tekniği kullanılmıştır.

Araştırmanın teorik çerçevesinde nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman tekniği (doküman incelemesi), nicel araştırmalarda da kullanılabilen nitel yöntemin önemli bir veri toplama aracıdır. Doküman incelemesi tekniği, veri toplamada çeşitliliği sağlamak için ve araştırmanın diğer tekniklerle birlikte yürütülmesinin mümkün olmadığı durumlarda başvurulan bir tekniktir (Çapçioğlu ve Açıkgöz, 2018).

Çalışmanın ikinci bölümünde ise nitel veri toplama tekniklerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır. Görüşme (mülakat), araştırmacıya, görüşme öncesinde belirlediği bir dizi soru veya konu başlıkları rehberlik eder. Yarı-yapılandırılmış görüşme türünde önceden belirlenen sorular veya konu başlıkları vardır. Araştırmacı görüşmeyi bu soru ve konular çerçevesinde yönlendirir ancak görüşme esnasında uygun görülen yerlerde farklı sorularla katılımcının konuyu açıklaması istenebilir. Başlangıçta bir takım soru ve konuların belirli olması, araştırmacı için daha sistematik veri toplamayı sağlar. Bu soruların görüşme esnasında farklı sorularla desteklenebilme imkânı sunması, araştırmacılar için tekniğin tercih edilme sebebi olmaktadır (Çapçioğlu ve Açıkgöz, 2018).

Yarı yapılandırılmış mülakat soruları hazırlanırken Hitit Üniversitesi din eğitimi alanındaki akademisyenlerden, tez izleme komitesindeki jüri üyelerinden, farklı fakültelerdeki din eğitimi alanındaki akademisyenlerden ve diğer bilim dallarındaki bazı akademisyenlerden görüşleri alınarak mülakat soruları hazırlanmıştır. İlk etapta 15-20 civarında hazırlanan sorular uzmanların görüşleri ile birleştirme, ekleme ve çıkarma yapılarak son halini almıştır. Birkaç katılımcı ile ön uygulama açısından mülakat gerçekleştirilerek soruların yeterli ve geçerli olduğuna kanaat getirilmiştir.

Daha sonra saha çalışmasına başlayabilmek için “Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurul” una ekler bölümünde yer verilen mülakat soruları ile birlikte başvuru yapılmıştır. 09.01. 2023 tarihinde kurul tarafından araştırmanın etik açıdan uygun olduğu kararı çıktıktan sonra katılımcılarla görüşmelere başlanmıştır. 2023 Ocak ve Şubat ayları mülakatların uygulandığı dönemdir.

Saha çalışmasında katılımcılara çalışma hakkında bilgiler verildikten sonra ses kaydı için izin alınmıştır. Mesleği veya kişisel tercihi nedeniyle ses kaydını kabul etmeyen katılımcıların ifadeleri not alınarak kaydedilmiştir. Mülakatlar yapılırken bazı anlaşılmayan kavramlar açıklanmış, gerektiğinde sondaj sorularla detaylı verilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Her görüşmeden önce katılımcılara gizlilik ve güvenilirlik konusundaki endişeleri ortadan kaldırmak adına gerekli açıklamalar yapılarak birkaç dakika sohbet ve tanışma faslı yapılmıştır. Ayrıca araştırmacının mesleğini (din görevlisi) söylemek yerine kendisini öğrenci olarak tanıttirmasının, katılımcıların rahatça fikirlerini paylaşmasına ve şeffaf olmasına katkı sağladığı gözlemlenmiştir.

Mülakatlar genellikle cami içerisinde özel bir odada, nadiren cami içerisinde cemaat olmadığı durumlarda, bazı katılımcılarının da kendi iş yerlerinde özel odalarında sessizlik sağlanarak birebir gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler en az 60 dakika, en çok 180 dakika ve ortalama olarak da 90 dakika sürmüştür.

Saha çalışmasında katılımcılara yöneltilen sorular aşağıda verilmiştir.

Sorular

1- Kendinizi tanıtabilir misiniz?

Yaşınız : Mesleğiniz :

Öğrenim Durumunuz : Camiye gitme sıklığınız:

2- Bir din görevlisinden öğrendiğiniz olumlu davranışları yaşantınızda uygulayabiliyor musunuz?

3- Çok sevdiğiniz ve dini-ahlaki rol model/örnek aldığınız bir din görevlisi var mı? Varsa onun hangi davranışlarını örnek alıyorsunuz?

- 4- Din görevlileri sizce insanlar için rol model/örnek olabilmekte midir? Din görevlilerinin rol model/örnek olduğunu düşünüyorsanız sizce bunda en etkili faktör/ler nedir?
- 5- Din görevlilerinin rol model/örnek olamadığını düşünüyorsanız sizce bunda en etkili faktör/ler nedir?
- 6- Sizce başarılı ve etkili bir rol model/örnek din görevlisinde bulunması gereken özellikler nelerdir?
- 7- Konuyla ilgili eklemek istediğiniz veya söylemek istediğiniz husus/lar var mıdır?

Veri Analizi

Nitel verilerin analizi çeşitli kuramlara dayalı olarak hipotezlerin test edildiği nicel veri analizinden farklıdır. Nitel veri analizi ile ilgili Miles, Huberman, Dey, Walcott, Strauss, Corbin gibi araştırmacıların yaklaşımları vardır. Nitel veri analizinde kullanılan yöntem, teknik ve süreçler konusunda bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Nitel araştırmada, veri toplama ve veri analizi (ve belki rapor yazma) eşzamanlı olarak gerçekleştirilen eylemlerdir (Creswell, 2019).

Nitel verilerin analizinde metin analizi, betimsel analiz, söylem analizi, içerik analizi gibi farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışma niteliksel içerik analizi yaklaşımıyla ele alınmıştır. Niteliksel içerik analizi metnin açık olarak ortaya konan içeriğinden ve bunun niceliksel analizinden çok sübjektif bir anlama ve yorumlamaya dayalı bir analizdir. İçerik analizi, niteliksel yaklaşımların tümüne özgü olan özelliklere (kesinlik ve objektiflik iddiasının olmaması) sahiptir. Çok açık olmayan, örtük mesajlar, semboller, metnin içinde taşındığı yönelimlerle ilgilidir. Sayısal olarak tespit edilebilecek olan kelimeler, kavramlar, temalar, metin yapısal özellikleri açıklamaya fayda sağlarken bir içerik analizi metnin asıl mesajının ortaya çıkarılmasına yardımcı olur (Kümbetoğlu, 2021).

Nitel veri analizi keşifsel bir süreçtir. Bu süreçte araştırmacı verileri düzenler, tasnif eder, sentezler, örüntüler, çıkarır ve kavramlara ulaşır, bulguları raporlaştırır” (Gürbüz ve Şahin, 2018, 430). İçerik analizinde elde edilen veriler önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır (Türkdoğan ve Gökçe, 2015).

Araştırmacı analize başlamadan önce kategorileri belirler. Bu kategoriler elde edilen bilgilere, kuramlara, ya da deneyimlere bağlı olarak şekillendirilir. Nitel veri analizinde genel olarak şu süreçler bulunur (Gürbüz ve Şahin, 2018):

- Veri toplama süreci ve veri kayıt işlemi
- Verilerin tasnifi ve veya kategorilere ayrılması

- Kavramlar veya kategoriler arasında bağlantı kurma
- Açıklamalar ve yorum
- Araştırmanın raporlaştırılması.

Katılımcılarla mülakat gerçekleştirildikten sonra ses kayıtları bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Konu dışında olduğu düşünülen kısımlar çıkarılmıştır. Daha sonra ses kayıtlarının dinlenmesi ve yazılı metnin okunması suretiyle temalar ve kodlar oluşturulmuştur. Temalar oluşturulurken araştırma soruları ve mülakatlardan elde edilen veriler göz önünde bulundurulmuştur. Nvivo gibi nitel çalışmalarda kullanılan programlara ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü sahadan alınan veriler net bir şekilde tema ve kodları ortaya çıkarmıştır. Araştırma sorularına katılımcıların verdiği en kapsayıcı kelime veya kelime grupları da kodları oluşturmuştur. Kodların bir araya gelmesiyle temalar ortaya çıkmıştır. Frekans ise kodlarla ilgili kaç katılımcının fikir belirttiğini göstermektedir. Tema, kod ve frekanslar (f) tablolar halinde sunulmuştur.

Araştırmanın Geçerlik ve Güvenilirliği

“Nitel bir araştırmada geçerlik, bulguların doğruluğunu değerlendirme amaçlı bir teşebbüstür” (Creswell, 2013, s. 249). Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik ile ilgili birçok farklı strateji geliştirilmiştir. Araştırmacılara kendi terimlerine ve stratejilerine başvurmaları tavsiye edilmiştir (Creswell, 2013).

Üçgenleme stratejisine göre araştırmacı çoklu ve farklı kaynakları, yöntemleri, araştırmacıları ve teorileri destekleyici kanıtlar oluşturmak için kullanmaktadır. Bu teknik, bir tema veya kodu farklı kaynaklardan destekleyici kanıtlarla güçlendirmek ve bulgulara geçerlik kazandırmak şeklinde özetlenebilir (Creswell, 2013). Bu çalışmada da bulgular yorumlanırken önceden yapılmış çalışmalarla ve çalışmada yer alan sosyal bilişsel kuramla bağlantılar kurularak üçgenleme stratejisi kullanılmıştır.

Nitel araştırmada güvenilirlikle ilgili farklı bakış açıları vardır. Görüşmeler yüksek kalitede bir ses cihazına kaydedilmişse güvenilirlik artar (Creswell, 2013). Bu çalışmada da mesleğinden dolayı ses kaydını kabul etmeyen üç katılımcı hariç, diğer katılımcılardan onay alınarak görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Bu da çalışmanın güvenilirliğini artıran bir başka unsurdur.

Görüşmelere başlamadan önce araştırmacının kendisi de din görevlisi olması nedeniyle, araştırmacı kendisini doktora öğrencisi olarak tanıtmıştır. Bu yaklaşım katılımcıların şeffaf, rahat olmalarına ve görüşlerini açıkça ifade etmelerine katkı sağlamıştır.

Görüşmeler yapılırken yarı yapılandırılmış mülakat sorularının kapsamı daraltması riskine karşı araştırmacı tarafından sondaj sorularla birlikte her sorunun sonunda ve mülakat

bitiminde katılımcılara eklemek istedikleri veya söylemek istedikleri başka konuların olup olmadığı söylenmiştir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırma 2023 yılında, Samsun ili sınırlarında ikamet eden 18 yaş üstündeki 46 katılımcının verdiği cevaplarla sınırlıdır. Aynı zamanda bu araştırma, Samsun il ve ilçe merkezlerindeki Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı camilerin cemaatiyle sınırlıdır. Bu araştırmaya sadece il ve ilçe merkezlerindeki camiler dahil edilmiştir. Kırsal ve köylerdeki camiler kapsam dışı bırakılmıştır. Bu çalışmada din görevlilerinden kasıt, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı camilerde görev yapan imam hatip ve müezzin kayımlardır. Diğer din görevlileri (müftü, vaiz, Kur'an Kursu öğreticisi vb.) kapsam dışı bırakılmıştır.

1. BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde araştırmanın kuramsal temeli olan “Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı”, farklı bakış açılarıyla ve özellikle bu kuramı sistematik hale getiren Albert Bandura’nın görüşleriyle incelenecektir. Kuramın temel kavramları ve temel ilkeleri, kurama göre modelden öğrenmenin aşamaları açıklanacaktır. Son olarak da İslam eğitim geleneğinde model yoluyla öğrenme ve din görevlilerinin rol modelliği konuları ele alınacaktır.

1.1. Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı

“Kişinin hedeflerini, tutumlarını, davranışlarını örnek aldığı, özdeşim kurduğu ve taklit etmeye çalıştığı insanlar ya da gruplar” (Koç, 2008, s. 50) olarak tanımlanabilecek rol model kavramı, taklit, özdeşleşme, örneklik gibi kavramlarla ilişkili ve aynı zamanda onlardan farklı bir kavramdır.

İnsanlar için medya ünlüleri, öğretmen, aile bireyi, tarihi karakter, dini lider, bilim insanı, politikacı, şair, yazar, ressam, filozof, psikolog, ekonomist, sosyolog vb. kişiler rol modeldir. Çocuğun rol modeli başlangıçta ailelerdir. Okul dönemi ile birlikte öğretmenler ve derslerde bahsi geçen önemli şahsiyetler rol model olarak seçilirler. Bununla birlikte ünlüler, sanatçılar, şarkıcılar, futbolcular, din görevlileri, öğretmenler vb. rol model olarak alınabilmektedir.

Modelle öğrenmek, bir öğrenme biçimidir. İnsan yaşamında önemli yeri olan bilişsel öğrenme türlerinden birisi, başka bir kişinin davranışlarını model almaktır. Modellemede başkalarının tecrübelerinden yararlanarak öğrenme söz konusudur. Modelle öğrenme, bir modele bakarak onun gibi olma isteğine dayanan bir öğrenme biçimidir (Kasapoğlu, 2006). Model alma yoluyla öğrenme konusunda en kapsamlı kuram Bandura’nın sistematik hale getirdiği sosyal bilişsel öğrenme kuramıdır.

Sosyal öğrenme kavramı; öğrenmenin kişisel, davranışsal, çevresel tüm dinamiklerin karşılıklı etkileşimi sonucu, sosyal bağlamda gerçekleştiğini ifade etmektedir. İnsanların etkileşim yoluyla; model alarak ve gözlemleyerek birbirinden bir şeyler öğrenebildiği düşüncesi aslında Platon ve Aristo’ya kadar dayanmaktadır. Onlar eğitimin, insanlara gözlem ve model alma imkânı sağlayarak, en iyi modellerle bireylere davranışlar sunulması olduğunu düşünmektedir (Gürel, 2014).

Konuyla ilgili ilk sistematik açıklama John Dewey’e aittir. Ona göre, bilişsel oluşum toplumsal bir süreçtir ve okul da bu toplumun bir parçasıdır. Birey okulda toplumsallaşmayı öğrenmektedir. İnsan sosyal çevredeki etkileşimlerle düşüncelerini ve davranışlarını oluşturur, geliştirir. Daha sonra Vygotsky öğrenmeyi, öğretmenlerin rehberliğiyle gerçekleşen etkileşimli

bir süreç olarak değerlendirmiştir. Sosyal öğrenme, bir kuram olarak ilk defa 1947 yılında Julian Rotter tarafından ortaya konmuştur (Bayrakçı, 2007).

Gözlem ve taklit yoluyla öğrenme konusunda davranışçı olan Neal Miller ve John Dollard 1941 yılında bir kitap yayımlamıştır. Daha sonra 1960'larda Albert Bandura'nın çalışmaları neticesinde kuram, davranışçı köklerinden ayrılarak şekillenmeye başlamıştır (Ormrod, 2020).

Albert Bandura; psikoloji alanındaki çalışmalarıyla literatürde önemli bir yere sahip olmuştur. Davranışçılık yaklaşımı içerisinde değerlendirilen ancak klasik Davranışçılığa eleştirileriyle, psikoloji bilimine yeni bakış açıları kazandıran Bandura; Sosyal Bilişsel Kuram (sosyal öğrenme teorisi) ile Davranışçılık ve Bilişsel Psikoloji arasında köprü kurmayı başarmıştır (Tatlıoğlu, 2021). Sosyal bilişsel kuram önceleri daha çok davranışçı ilkelere dayanmakta iken, günümüzde ise pek çok bilişsel ilkeyi de barındırdığından sosyal bilişsel kuram olarak isimlendirilmektedir (Ormrod, 2020). Bugün sosyal bilişsel kuram hakkında bildiklerimizin çoğu 1960'larda Albert Bandura'nın Stanford Üniversitesi'nde başlattığı çalışmalara dayanmaktadır (Hoy, 2015).

Öğrenme ile ilgili koşullanma teorilerine ilk darbe, Albert Bandura ve arkadaşlarının gözlem yoluyla öğrenme üzerine çalışmalarından gelmiştir. Bu çalışmalarda temel bulgu, insanların sadece başkalarını gözlemleyerek yeni davranışları öğrenebileceği ile ilgilidir. Gözlemcilerin aynı zamanda yapılan hareketi tekrar etmelerine gerek yoktur. Bu bulgular koşullanma teorilerinin en önemli varsayımlarını çürütmüştür. İnsanlar başkalarını gözlemleyerek bilgi, yetenek, strateji, inanç ve tutumlar edinebilir (Schunk, 2014).

Bandura, davranışçılığın öğrenmeyi açıklamada yetersiz olduğunu söylemiştir. Ona göre hiç kimseye davranışlarının sıklığını artırmak için her gün ödül verilmez. Genelde bireyler kendi davranışlarını kendileri yönetirler ve kontrol ederler. Davranışçılık genellikle ilk tepkilerin nasıl kazanıldığını açıklamaz. Diğer bir eleştirisi de davranışçılığın, öğrenmenin hemen gözlemlendiği durumlarla ilgilenmesi ve dolaylı öğrenmeyle ilgilenmemesidir (Senemoğlu, 2018).

Bandura'nın yaklaşımı ile klasik davranışçı yaklaşım arasındaki farklar şu şekilde özetlenebilir (Tatlıoğlu, 2021, s. 21):

- Davranış öğrenilen bir durumdur, ancak kendini hemen açığa çıkarmayabilir.
- Öğrenme, yalnızca ve daima pekiştiricilerle ilgili değildir.
- İnsan, sadece uyarıcıya verdiği tepkilerle var olan pasif bir varlık değildir.

Sosyal bilişsel kuramın temel çıkarımına göre insanlar, yalnızca diğerlerini gözlemleyerek önemli miktarda öğrenirler. Davranışların sonuçları, istendik davranışları etkin bir şekilde artırabilir ve istemeyenleri de azaltabilir. Model olma, yeni davranışları öğretmek için bir alternatif sağlar. Öğretmenler, ebeveynler ve diğer yetişkinler istendik davranış konusunda model olmaları ve istenmeyenler için olmamaları konusunda dikkatli olmalıdırlar. Öğrencileri

ile günlük etkileşimleri yoluyla öğretmenler yalnızca davranışlar değil tutumlar için de model olurlar (Ormrod, 2020).

Bandura davranışlarımızın pekiştirme sonucu değiştiği konusunda Skinner ile hemfikir olmasına rağmen hemen hemen tüm davranış türlerini doğrudan elde edilen pekiştirme olmadığı durumlarda da öğrenebileceğine inanmış ve bunu ampirik olarak göstermeyi başarmıştır. Bandura'ya göre her zaman birey kendi kendini pekiştirerek değil başka insanların davranışlarını ve bu davranışların sonuçlarını gözlemleyerek dolaylı pekiştirmeler aracılığıyla da öğrenmektedir (Yeşilyaprak, 2020).

Sosyal bilişsel teori yeni öğrenme ile daha önce öğrenilen davranışların uygulanmasını birbirinden ayırmaktadır. Bu kuram, koşullanma teorilerinin aksine öğrenme ve uygulamanın birbirinden farklı süreçler olduğunu savunur. Öğrenmenin bir kısmını yaparak bir kısmını da gözlemleyerek öğreniriz. Gözlemlenilen davranış motivasyon, ilgi, uygulamaya eğilim, algılanan ihtiyaç, fiziki durum, sosyal baskılar ve davranışların çeşidi gibi faktörlerden etkilenmektedir. Pekiştirme de öğrenmeden ziyade performansı etkilemektedir (Schunk, 2014). Dolayısıyla öğrenmenin davranışsaldan ziyade zihinsel bir değişim içerdiğini söylemek mümkündür (Ormrod, 2020). Yani öğrenme sadece gözlemlenebilen bir olgu değil, temelde zihinsel bir süreç sonucunda gerçekleşen ancak her durumda davranışa yansımaya sahip bir durumdur.

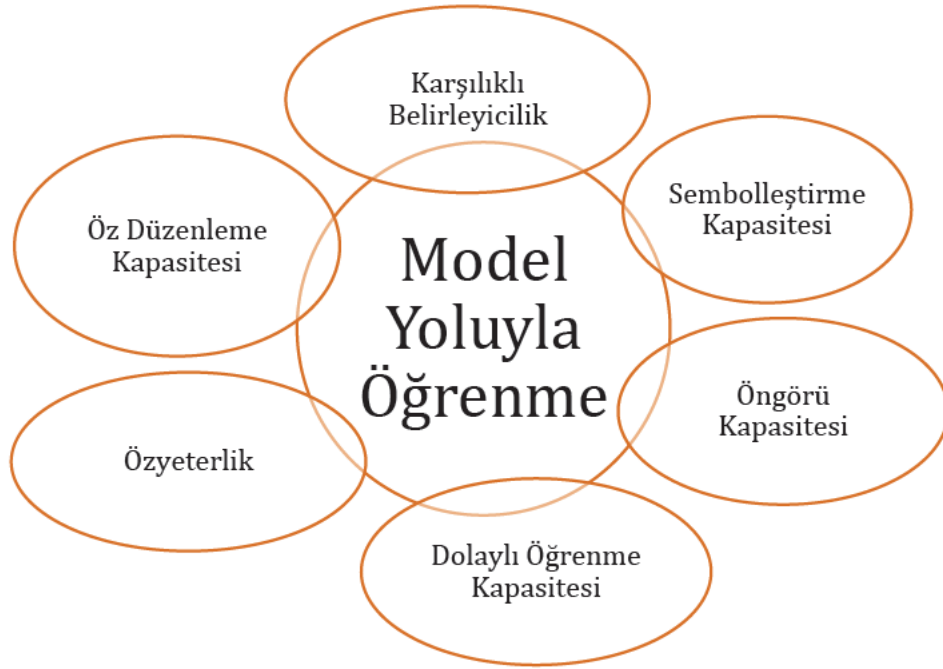
Sosyal öğrenme teorisi, psikolojik işlevsellikte dolaylı, sembolik ve öz-düzenleyici süreçlerin oynadığı önemli rolleri vurgular. Teorik bakış açılarındaki değişiklikler, standart araştırma yöntemlerine yeni paradigmlar eklemiştir. İnsan düşüncesinin, uygulanmasının ve davranışının doğrudan deneyimin yanı sıra gözlemden de önemli ölçüde etkilenebileceğinin kabul edilmesi, sosyal olarak aracılık edilen deneyimin gücünü incelemek için gözlemsel paradigmların gelişimini teşvik etmiştir (Bandura, 1977). Bu konuyla ilgili Bandura ve daha sonraki araştırmacılar da gözlem yoluyla ilgili öğrenmelerin nasıl gerçekleştiğine ve öğrenme sürecinin ayrıntılarına dair deneysel ve teorik çalışmalar yaparak önemli bulgulara ulaşmışlardır.

Sosyal öğrenme kuramcıları insanların düşünme, planlama, algılama ve inanma şekillerinin, öğrenmenin önemli bir kısmını oluşturduğunu iddia etmektedirler. Ayrıca bu kuramcılar, davranışların benimsediği öğrenme kurallarının ve hayvanlar üzerinde yapılan birçok deneyin, insanlarınki ile benzerlik göstermesine rağmen daha kompleks ve karmaşık olan insan davranışlarını ve insanın öğrenmesini açıklamakta eksik ve yetersiz kaldığına dikkat çekmişlerdir. Bu kurama göre insanlar başkalarını gözlemleyerek birçok yeni bilgi ve beceri kazanabileceği gibi mevcut olanları da geliştirebilir. Model alma yoluyla insanlar bilişsel, duyuşsal ve psikomotor beceriler kazanabilmektedirler (Sözen, 2018).

Kurama göre davranış tek boyutlu bir etkiyle gerçekleşmez. Karşılıklı belirleyicilik olarak ifade edilen ilkeye göre davranış, diğer kişisel faktörler ve çevresel faktörlerin karşılıklı ilişkisi ve

etkileşimi ile ortaya çıkar. Sadece birey, davranış ve çevre yeterli değildir. Davranışsal, kişisel ve çevresel belirleyicilerin sürekli karşılıklı etkileşimi vardır (Bandura, 1977). Davranışlar sadece belirli etki ve tepki süreçleriyle açıklanamaz. Davranışı ortaya çıkaran ve sürekli birbiriyle etkileşim içerisinde olan temel faktörler bulunmaktadır.

Sosyal öğrenme perspektifinden bakıldığında insan doğası, doğrudan ve gözlemsel deneyimle biyolojik sınırlar içinde çeşitli biçimlere dönüştürülebilen geniş bir potansiyel ile karakterize edilir (Bandura, 1985). İnsan davranışı, çeşitli mekanizmalar yoluyla çalışan birden fazla belirleyici tarafından yönetilir (Bandura, 1986 s. 360). Aşağıdaki şemada verilen bu mekanizmalar başlıklar halinde ele alınmıştır.

Şekil 1.1. Model Yoluyla Öğrenmenin Bilişsel Temelleri

1.1.1. Karşılıklı belirleyicilik

Sosyal bilişsel öğrenme kuramının önemli ilkelerinden biri olan karşılıklı belirleyicilik veya karşılıklı nedensellik, öğrenmenin birey, çevre ve davranış üçlüsü ile olan ilişkilerini açıklamaktadır. Üç taraflı karşılıklı nedensellik ilkesinde kişisel faktörler (inançlar beklentiler tavırlar ve bilgi), fiziksel ve sosyal çevre (kaynaklar, davranışların sonuçları, diğer insanlar, modeller, öğretmenler ve fiziksel ortam) ve davranış (bireysel eylemler, seçimler ve sözel ifadeler) birer faktördür ve bunlar birbirlerini etkilemektedir (Hoy, 2015).

İnsanların beklentileri, nasıl davranacaklarını etkiler ve davranışlarının sonuçları, onların beklentilerini değiştirir. Geleneksel anlayışın en büyük zayıflığı, davranışsal eğilimleri ve

çevreyi ayrı varlıklar olarak ele almasıdır (Bandura, 1977). Davranışçılar genellikle çevresel kontrol kaynaklarını vurgularken, hümanistler ilgilerini kişisel kontrolle sınırlama eğilimindedir. Sosyal öğrenme, çift yönlü etki sürecinin her iki yönünü de kapsar (Bandura, 1977).

Sosyal bilişsel teori, üçlü karşılıklı determinizmi içeren bir nedensellik modelini desteklemektedir. Bu karşılıklı nedensellik modelinde, davranış, biliş ve diğer kişisel faktörler ve çevresel etkilerin tümü, birbirini çift yönlü olarak etkileyen etkileşimli belirleyiciler olarak çalışır. Karşılıklı nedensellik, farklı etki kaynaklarının eşit güçte olduğu anlamına gelmez. Bazılarının etkileri diğerlerinden daha güçlü olabilir. Bunun yanında etkilerin tümü aynı anda meydana gelmeyebilir. Bir faktörün etkisini göstermesi zaman alabilir (Bandura, 1989).

Sosyal bilişsel kuram insan davranışına bilişsel, davranışsal ve çevresel belirleyiciler arasındaki sürekli ve karşılıklı etkileşim açısından yaklaşır. Karşılıklı determinizm süreci içinde, insanların kendi kaderlerini ve kendi kendilerini yönetme sınırlarını etkileme fırsatı yatar. Bu anlayış, insanları ne çevresel güçler tarafından kontrol edilen güçsüz nesnelere ne de istedikleri her şeye dönüşebilen özgür failer rolüne sokar. Hem insanlar hem de çevreleri birbirlerinin karşılıklı belirleyicileridir (Bandura, 1977). Aslında kuramın bu bakış açısı, davranışçılıktaki gibi belirli şartlar oluştuğunda herkesin aynı davranışı sergileyeceği anlayışına ciddi bir eleştiridir.

Çevrenin (ceza ya da ödülün sunulması) öğrenenin davranışını etkilediği gibi öğrenenin çevreyi algılaması da (kişi değişkeni) davranışı etkiler. Diğer yandan davranış da hem çevreyi hem kişisel değişkenleri etkilemektedir. Kişi değişkenleri ve çevresel değişkenler de davranışı etkilemektedir (Ormrod, 2020).

Kişisel ve çevresel belirleyiciler birbirini karşılıklı olarak etkilediğinden, bu iki etki kaynağına nedensel öncelik verme girişimlerini Bandura "tavuk-yumurta" tartışmasına benzetir (Bandura, 1977). Sosyal öğrenme görüşünde, insanlar ne içsel güçler tarafından yönlendirilir ne de çevresel uyaranlar tarafından hırpalanır. Daha ziyade, psikolojik işlevsellik, kişisel ve çevresel faktörlerin sürekli karşılıklı etkileşimi olarak açıklanır. Bu yaklaşım içinde, sembolik, dolaylı ve öz-düzenleyici süreçler önemli bir rol üstlenir (Bandura, 1977).

Çoğunlukla çevre, uygun eylemlerle hayata geçirilene kadar yalnızca bir potansiyeldir; bireyleri kaçınılmaz olarak etkileyen sabit bir özellik değildir. Öğretim görevlileri, derse devam etmedikçe öğrencileri etkilemezler, kitaplar onları seçmedikçe ve okumadıkça insanları etkilemez, ateş, dokunmadıkça insanları yakmaz. Benzer şekilde, kişisel belirleyiciler, etkinleştirilmedikçe etki olarak işlemeyen potansiyellerdir. Bazı konularda bilgili bir şekilde sohbet edebilen insanlar, konuşurlarsa başkalarını etkileyebilirler, ancak bunu yapacak araçlara sahip olsalar bile susmadıklarında dahi etkilenebilirler. Bu nedenle, davranış, birçok potansiyel çevresel etkiden hangisinin devreye gireceğini ve hangi biçimleri alacağını kısmen belirler; çevresel etkiler, sırayla, hangi davranışsal repertuarların geliştirildiğini ve

etkinleştirildiğini kısmen belirler. Bu iki yönlü etkileme sürecinde çevre, düzenlediği davranış gibi etkilenebilir (Bandura, 1977).

Davranış, çevresel koşullar yaratabilir ve bunların etkilerini düzenleyebilir. Sosyal çevreler, kişinin kendi davranışını karşılıklı olarak etkileyen olasılıklar yaratması için özellikle geniş bir serbestlik sağlar. Sosyal etkileşimlerde, her bir katılımcının davranışı, potansiyel repertuarlarının hangi yönlerinin gerçekleştirildiğini ve hangilerinin ifade edilmediğini belirler (Bandura, 1977).

Sosyal öğrenme teorisi, düzenleyici süreçleri karşılıklı determinizm açısından kavrar. Karşılıklı etki kaynakları deneysel amaçlar için ayrılabilir olsa da günlük yaşamda iki yönlü kontrol eşzamanlı olarak çalışır. Devam eden değiş tokuşlarda, tek ve aynı olay, analizin sıradaki yerine bağlı olarak bir uyarıcı, bir tepki ya da bir çevresel pekiştireç olabilir (Bandura, 1977).

İnsanlar aslında kendi eylemlerini etkilemekten aciz olsaydı, çevresel olayları tanımlayabilir ve tahmin edebilirlerdi, ancak bunlar üzerinde herhangi bir kasıtlı kontrol uygulayamazlardı (Bandura, 1977). Karşılıklı etki kapasitesi nedeniyle, insanlar kendi kaderlerinin en azından kısmi mimarlarıdır. Tartışmalı olan determinizm değil, determinizmin tek yönlü mü yoksa iki yönlü bir kontrol süreci olarak mı ele alınması gerektiğidir. Davranış ve çevresel koşulların karşılıklı bağımlılığı nedeniyle, determinizm, bireylerin yalnızca dış etkilerin piyonları olduğu şeklindeki kaderci görüşü ima etmez (Bandura, 1977).

İnsanlar sadece çevresel olaylar veya içsel güçler tarafından şekillendirilen ve yönlendirilen reaktif organizmalar değil, kendi kendini organize eden, proaktif, kendi kendini yansıtan ve kendi kendini düzenleyendir. İnsanın kendini geliştirmesi, adaptasyonu ve değişimi sosyal sistemlere gömülüdür. Bu nedenle, kişisel faillik geniş bir sosyo-yapısal etkiler ağı içinde faaliyet gösterir. İnsanlar, sosyal sistemlerin ürünleri olduğu kadar üreticileridir. Kişisel faillik ve sosyal yapı, bedenden ayrılmış bir ikilikten ziyade bütünleşik bir nedensel yapı içinde ortak belirleyiciler olarak işler (Bandura, 2001).

İnsan davranışı genellikle, davranışın ya çevresel etkiler ya da içsel eğilimler tarafından şekillendirildiği ve kontrol edildiği tek yönlü nedensellik açısından açıklanmıştır. Sosyal bilişsel teori, psikososyal işleyişi üçlü karşılıklı nedensellik açısından açıklar. Benlik ve toplumla ilgili bu etkileşimsel görüşte, bilişsel, duygusal ve biyolojik olaylar, davranış kalıpları ve çevresel olaylar şeklindeki kişisel faktörlerin tümü, birbirini çift yönlü olarak etkileyen etkileşimli belirleyiciler olarak işlev görür (Bandura, 2001).

Bu paradigma içinde davranışın belirleyicileri incelenirken, bireylerin tepkileri değişen durumsal koşullar altında ölçülür. Daha sonra veriler, davranıştaki varyasyonun ne kadarının kişisel özelliklerden ne kadarının durumsal koşullardan ve ne kadarının ortak etkilerinden kaynaklandığını belirlemek için analiz edilir. Örneğin, büyük bir şehirde birçok alternatif arasından hangi filme gideceğinize karar verirken, birey üzerinde çok az kısıtlama vardır, bu

nedenle kişisel tercihler baskın belirleyici olarak ortaya çıkar. Buna karşılık, insanlar derin bir su havuzuna daldırılırlarsa, bilişsel ve davranışsal yapıları ne kadar benzersiz olursa olsun, davranışları dikkate değer ölçüde benzer olacaktır (Bandura, 1977).

Özetle kuramın bu ilkesi öğrenmenin, farklı boyutların karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıktığını iddia etmektedir. Kuram, tek taraflı bakış açılarının kabul edilebilir olmadığını, bunun gereksiz bir tartışma olduğunu, insanların çevresel faktörleri etkilediğini ve onlardan etkilendiklerini savunmaktadır. Davranış, çevre ve birey birbirleriyle etkileşim içerisinde ve farklı düzeylerde sürekli olarak birbirlerini etkilemekte ve bu etkileşim sonucunda da öğrenmeler gerçekleşmektedir.

1.1.2. Sembolleştirme kapasitesi

Sosyal öğrenme teorisine göre davranış, gerçekleştirilmeden önce yanıt bilgilerinin merkezi olarak işlenmesi yoluyla sembolik olarak öğrenilir. Birey, istenen davranışın bir modelini gözlemleyerek, yeni davranışı üretmek için yanıt bileşenlerinin nasıl birleştirilmesi ve sıralanması gerektiğine dair bir fikir oluşturur. Başka bir deyişle, insanlar, onlara ne yapmaları gerektiğini söyleyen sonuçlara güvenmek yerine, eylemlerini önceki kavramlara göre yönlendirir (Bandura, 1977). İnsanların sembolleri kullanma konusundaki olağanüstü kapasitesi, olayları temsil etmelerini, bilinçli deneyimlerini analiz etmelerini, zaman ve mekanda herhangi bir mesafede başkalarıyla iletişim kurmalarını, planlama yapmalarını, hayal etmelerini ve öngörülü eylemlerde bulunmalarını sağlar (Bandura, 1977).

İnsanlar, kişisel ve dolaylı deneyimlerden elde edilen bilgi zenginliği üzerinde sembolik olarak işlem yaparak nedensel ilişkiler hakkında bir anlayış kazanır ve bilgilerini genişletir. Sorunlara çözümler üretir, olası sonuçlarını değerlendirir ve zahmetli bir davranışsal araştırmadan geçmek zorunda kalmadan uygun seçenekleri seçerler. Semboller aracılığıyla insanlar zaman ve mekanda herhangi bir mesafede başkalarıyla iletişim kurabilirler. Bununla birlikte, etkileşimsel bakış açısına uygun olarak, sosyal bilişsel teori, düşüncenin sosyal kökenlerine ve sosyal faktörlerin bilişsel işlevsellik üzerindeki etkilerini uyguladığı mekanizmalara çok dikkat eder. Diğer ayırt edici insan yetenekleri, bu gelişmiş simgeleştirme kapasitesi üzerine kuruludur (Bandura, 2001).

Sembolleri kullanma kapasitesi, insanlara çevreleriyle başa çıkmak için güçlü bir araç sağlar. Sözlü ve hayali semboller aracılığıyla insanlar, gelecekteki davranışlar için kılavuz görevi gören temsili formlardaki deneyimleri işler ve korur. Kasıtlı eylem yeteneği, sembolik aktiviteye dayanır. Arzu edilen geleceğin görüntüleri, daha uzak hedeflere yönelmek için tasarlanmış eylem biçimlerini teşvik eder. Semboller aracılığıyla insanlar, çeşitli alternatif çözümleri yürürlüğe koymak zorunda kalmadan sorunları çözebilirler; farklı eylemlerin olası sonuçlarını öngörebilir ve buna göre davranışlarını değiştirebilirler (Bandura, 1977).

İnsanlar olağanüstü bir simgeleme kapasitesine sahiptir. Sembolik yeteneklerinden yararlanarak çevrelerinden anlam çıkarabilir, eylem için kılavuzlar oluşturabilir, sorunları bilişsel olarak çözebilir, önceden düşünülmüş eylem biçimlerini destekleyebilir, yansıtıcı düşünce ile yeni bilgiler edinebilir. Bandura için semboller düşüncenin aracıdır ve insanlar yaşamlarına yapı, anlam ve süreklilik kazandırabilmeleri için deneyimlerini sembolize etmelidir. Sembolleştirme ayrıca insanların gelecekteki davranışları yönlendirmek için gerekli bilgileri saklamasını sağlar. Bu süreç sayesinde insanlar gözlemlenen davranışı modelleyebilirler (Pajares, 2002).

Her bireyin eylemlerinin tekrarlanan deneyimlerle şekillendirilmesini gerektiren yaparak öğrenmenin aksine, gözlemsel öğrenmede tek bir model, geniş çapta dağılmış yerlerdeki çok sayıda insana eşzamanlı olarak yeni davranış kalıpları iletebilir. Sembolik modellemenin etkisini artıran başka bir yönü daha vardır. İnsanlar günlük yaşamları boyunca çevrenin sadece küçük bir bölümü ile doğrudan temas halindedirler. Sonuç olarak, sosyal gerçeklik algıları, kitle iletişim araçlarında gördükleri, duydukları ve okudukları dolaylı deneyimlerden büyük ölçüde etkilenir (Bandura, 1977).

Bilişsel süreçler, davranışın ifade edilmesinde olduğu kadar kazanılmasında ve muhafaza edilmesinde de önemli bir rol oynar. Geçici deneyimler, hafıza temsili için sembolik formda kodlanarak ve depolanarak kalıcı etkiler bırakır. Gözlemlenen örneklerden ve bilgilendirici tepki sonuçlarından oluşturulan içsel davranış temsilleri, daha sonraki durumlarda açık eyleme kılavuzluk eder. Temsili rehberler özellikle öğrenmenin erken ve orta aşamalarında etkilidir (Bandura, 1977).

Sembolleştirmenin dikkate değer esnekliği ve gerçeklik kısıtlamalarından bağımsızlığı, düşüncenin kapsamını genişletir. İnsanlar bilgiyi işlemek için bilişsel beceriler ve işlemler edindikçe, alternatif çözümler formüle edebilir ve farklı hareket tarzlarının olası acil ve uzun vadeli sonuçlarını değerlendirebilirler. Gereken çabanın, göreceli risklerin ve faydaların ve arzu edilen sonuçların elde edilmesinin öznel olasılıklarının tartılmasının sonucu, çeşitli alternatifler arasından hangi eylemlerin seçildiğini etkiler. Bu, kararların mutlaka iyi olduğu veya aklın her zaman geçerli olduğu anlamına gelmez. Kararlar, bilgilerin yetersiz değerlendirilmesine ve beklenen sonuçların yanlış değerlendirilmesine dayanabilir. Ayrıca, insanlar genellikle ne yapmaları gerektiğini bilirler, ancak hemen başka türlü davranmaya zorlayan koşullar tarafından yönlendirilirler (Bandura, 1977).

Olağanüstü bir simgeleştirme kapasitesi, insanlara çevrelerini anlamaları ve yaşamlarının neredeyse her alanına dokunan çevresel olayları oluşturmaları ve düzenlemeleri için güçlü bir araç sağlar. Çoğu dış etki, davranışı doğrudan değil, bilişsel süreçler yoluyla etkiler. Bilişsel faktörler, hangi çevresel olayların gözlemleneceğini, bunlara ne anlam yükleneceğini, kalıcı etkiler bırakıp bırakmayacaklarını, hangi duygusal etkiye ve motive edici güce sahip olacaklarını ve aktardıkları bilgilerin gelecekte kullanılmak üzere nasıl düzenleneceğini kısmen

belirler. İnsanların geçici deneyimleri işleme ve yargılama ve eylem için kılavuz görevi gören bilişsel modellere dönüştürmesi sembollerle olur. Semboller aracılığıyla insanlar deneyimlerine anlam, biçim ve süreklilik kazandırır (Bandura 1985; 1989; 1999; 2001).

Çözümlere ancak olası seçenekleri fiilen gerçekleştirerek ve sonuçlarına katlanarak ulaşılabilsen, günlük yaşamın talepleriyle başa çıkmak fazlasıyla çabalamak olurdu. Neyse ki, daha yüksek bilişsel kapasiteler, insanların çoğu problem çözmeyi eylemden ziyade düşüncede gerçekleştirmelerini sağlar. Örneğin, çökmeyen bir yapıya çarpana kadar onları inşa etmeye devam etmek zorunda kalmadan, sağlam konutlar ve köprüler tasarlarlar. Bunun yerine, ilgili bilgileri dikkate alırlar, ona bilişsel işlemler uygularlar ve olası çözümler üretirler. Alternatifler tipik olarak sembolik keşifle test edilir ve hesaplanan sonuçlara göre ya atılır ya da muhafaza edilir. Tercih edilen sembolik çözümler daha sonra fiilen yürütülür (Bandura, 1977).

İnsan öğrenmesinin çoğu, kasıtlı veya kasıtsız olarak, başkalarının gerçek davranışlarını ve onlar için sonuçlarını gözlemleyerek gerçekleşir. Bununla birlikte, elektronik kitle iletişim araçları aracılığıyla sembolik olarak tasvir edilen modellenmiş davranış tarzlarından insani değerler, düşünme tarzları, davranış kalıpları ve sosyo-yapısal fırsatlar ve kısıtlamalar hakkında çok fazla bilgi elde edilir. Sembolik modellemenin büyük bir önemi, muazzam kapsamı ve çoğaltıcı gücünde yatmaktadır. Tekrarlanan deneme-yanılma deneyimleri yoluyla her bireyin eylemlerini değiştirmeyi gerektiren yaparak öğrenmenin aksine, gözlemsel öğrenmede tek bir model, geniş çapta dağılmış bölgelerdeki çok sayıda insana eşzamanlı olarak yeni düşünme ve davranış biçimleri iletebilir. Elektronik teknolojilerin hızlı büyümesi, toplum üyelerinin her gün maruz kaldığı model yelpazesini büyük ölçüde genişletmiştir. Telekomünikasyon uydularını besleyen bu elektronik sistemler, sembolik ortamları yayan araçlar haline gelmiştir. Bu modellenmiş düşünce ve eylem kalıplarından yararlanarak, gözlemciler yakın çevrelerinin sınırlarını aşabilirler (Bandura, 1999).

Sembolleştirme kapasitesi bireylerin, çoğu kez doğrudan davranışla temasının gerçekleşmediği durumlarda bile öğrenme imkanının olduğunu ve aynı zamanda dolaylı olarak da başkalarının öğrenmesine katkı sağladığını göstermektedir. Günümüz teknolojisinin getirdiği imkanlar da sembollerle öğrenmenin hızını önemli boyutlara taşımıştır.

1.1.3. Öngörü kapasitesi

Sembolleştirme kapasitesinden sonra kuramın hem önemli ilkelerinden hem de sembollerle ilişkili olan öngörü kapasitesinden bahsetmek gerekir. Sembollerin kullanımı yoluyla, bireyler bilişsel problemleri çözer ve kendi kendini yönetme ve öngörü ile meşgul olur. İnsanlar eylem planlarını yaparlar, bu eylemlerin olası sonuçlarını tahmin ederler ve faaliyetlerini motive etmek, yönlendirmek ve düzenlemek için kendilerine hedefler ve zorluklar

belirlerler. Alternatif stratejiler planlama yeteneği nedeniyle, bir eylemin sonuçları fiilen içine girmeden tahmin edilebilmektedir (Pajares, 2002).

Bandura'ya göre insanlar etkin bir şekilde çalışacaklarsa, farklı olayların ve eylem biçimlerinin olası sonuçlarını önceden tahmin etmeli ve davranışlarını buna göre düzenlemelidirler. Öngörü yetenekleri olmadan insanlar, tehlikeli olmasalar bile verimsiz olduğu kanıtlanabilecek şekillerde körü körüne davranmaya zorlanırlar. Belirli eylemlerin veya olayların olası etkileri hakkında bilgi, çevresel uyaranlar tarafından iletilir. Kişi, yerlerin, kişilerin veya nesnelere ayırt edici özellikleri veya dildeki sosyal sinyaller, jestler ve başkalarının eylemlerinden ne bekleyeceği konusunda bilgi sahibi olabilir (Bandura, 1977).

İnsanlar genellikle, kişisel deneyim ya da olası yanıt sonuçlarının açıklaması olmaksızın olağan şekilde davranırlar. Bunun nedeni, öngörücü uyaranlarla ilgili bilgilerin, başkalarının davranışlarının gözlemleyerek dolaylı olarak elde edilmesidir. Davranışların etkileri büyük ölçüde sosyal aracılık görevi görür. Bu nedenle, öngörücü sosyal ipuçları, insan davranışının düzenlenmesinde özellikle önemli bir rol oynamaktadır. Çocuklar genellikle, belirli bir ebeveynin disiplin uygulamalarına uygun olarak, ebeveynlerden birinin varlığında oldukça farklı davranırlar. Bu sürecin çarpıcı bir örneği, hoşgörülü annesine karşı özgürce yıkıcı davranışlar sergileyen, ancak saldırganlığa tahammül etmeyen babasının yanında bunu nadiren yapan otistik bir çocuktur (Bandura, 1977).

Ev sahipleri, yangın sigortası satın almak için yanan bir evin yanmasını beklemezler; sürücüler genellikle benzin almak için aracın yakıt deposunun boşalmasını beklemezler. Öngörülü düşünceyle mevcut davranışa uzak sonuçlar getirme kapasitesi, öngörülü davranışı teşvik eder. Bunu hem uygun eylem için pekiştirme hem de devam ettirici pekiştirmeler sağlayarak yapar. Beklenti pekiştirmeleri, nihayetinde tekrar tekrar pekiştirilen davranış türünün olasılığını artırdığından, bu tür pekiştirme işlevinin büyük faydası vardır (Bandura, 1977).

İnsanlar eylemlerini kısmen gözlemlenen sonuçlara göre yönlendirirler. Bu, kendi deneyimlerinden olduğu kadar başkalarının başarılarından ve hatalarından da yararlanmalarını sağlar. Genel bir kural olarak, başarılı olduklarını gördükleri şeyleri yapmaya ve başarısız olduklarını gördüklerinden kaçınmaya meyillidirler. Bununla birlikte, gözlemlenen sonuçlar, kişinin benzer hareket tarzları için benzer sonuçları deneyimleme olasılığının olduğu yargıları yoluyla etkilerini gösterir (Bandura, 1989).

Öngörüsüz öğrenmenin genel olarak tahmin edildiğinden çok daha karmaşık olduğu söylenebilir. Duygusal tepkiler, fiziksel deneyimlerle yakından ilişkili veya fiziksel deneyimlerden geçici olarak uzak olabilen iç ve dış uyaranların karmaşık kombinasyonlarının kontrolü altına alınabilir. Tahmine dayalı uyaranlar, dolaylı bir temelde veya düşünce tarafından üretilen uyarılma ile ilişkilendirilerek, öğrenme sürecinin karmaşıklığına ek olarak çağrışım potansiyeli kazanabilir. Uyaranlar çağrıştırmaya hale geldiğinde, bu işlev, fiziksel olarak benzer

olan diğ er uyar an sınıflarına, anlamsal olarak ilişkili ipuçlarına ve hatta insanların geçmiş deneyimleriyle ilişkilendirilen oldukça farklı uyar anlara transfer olur (Bandura, 1977).

Duygusal tepkileri uyandırma gücü, hiçbir şekilde dış fiziksel uyar anlarla sınırlı değildir. Etkili tepkiler bilişsel olarak uyar ılabilir. Sosyal öğrenme kuramında, koşullu tepkiler olarak adlandırılan tepkilerin, otomatik olarak uyar ılmak yerine büyük ölçüde öğrenilmiş beklentiler temelinde kendi kendine etkinleştirildiği düşünülür. Bu nedenle kritik faktör, olayların zaman içinde birlikte meydana gelmesi değil, insanların onları öngörücü uyar anlardan öngörmeyi ve uygun beklenti tepkilerini toplamayı öğrenmesidir (Bandura, 1977).

Çevresel olayların veya tepki sonuçlarının birlikteliğinden kaynaklanan davranış değişiklikleri, büyük ölçüde olasılıkların bilişsel temsillerine dayanır. İnsanlar, olayların birbiriyle bağlantılı olduğunu fark etmedikçe, tekrarlanan eşleştirilmiş deneyimlerden pek bir şey öğrenmezler. Neyin güçlendirildiğinin farkında değilirse, tepki sonuçlarından da fazla etkilenmezler. Pekiştirme olasılığının keşfedilmesi üzerine uygun davranışta ani artışlar, iç görü kazanıldığının göstergesidir. Bilişsel kontrol sürecini analiz etmenin bir başka yolu, davranışın düzenlenmesinde inancın gücünü, deneyimlenen sonuçlarla karşılaştırmaktır (Bandura, 1977).

Davranış, uygun veya uygun olmayan tepkileri ifade ettiğ ine inanılmasına bağlı olarak, fiziksel olarak hoş a giden sonuçlarla benzer şekilde artırılır veya azaltılır. Davranışın sonuçları tarafından yönetildiğ ine dair yaygın olarak kabul edilen özdeyiş, beklenen sonuçlar için gerçek sonuçlardan daha iyidir. İnsanlar pekiştirmenin sıklığı ve öngörülebilirliğindeki değişikliklere maruz kaldıkça, gelecekte olmasını umdukları sonuçlar doğrultusunda hareket ederler. Çoğ u durumda, alışılmış sonuçlar davranışın iyi tahmin edicileridir, çünkü insanların öngördükleri doğru, bir şekilde elde edilir. Bununla birlikte, inanç ve gerçeklik her zaman örtüşmez, çünkü beklenen sonuçlar da kısmen başkalarının gözlemlenen sonuçlarından, birinin okuduklarından veya söylenenlerden ve olası sonuçların diğ er göstergelerinden çıkarılır (Bandura, 1977).

İnsanlar, davranışlarındaki ısrarın veya belirli değişikliklerin gelecekteki sonuçları değiştireceğ ini yanlış bir şekilde varsaydıklarında, genellikle hatalı beklentilerle kendilerini yoldan çıkarırlar. İnanç gerçeklikten farklı olduğ unda, ki bu nadir değildir, tekrarlanan deneyim gerçekçi beklentiler aşılana kadar davranış, sonuçları tarafından zayıf bir şekilde kontrol edilir. Toplumsal gerçeklik yönünde değişen her zaman kişinin beklentileri değildir. Hatalı beklentilere göre hareket etmek, diğ erlerinin nasıl davrandığını değiştirebilir, böylece toplumsal gerçekliği beklentiler doğrultusunda şekillendirebilir (Bandura, 1977).

Yeterlik inançları, motivasyonun kendi kendini düzenlemesinde önemli bir rol oynar. Çoğ u insan motivasyonu bilişsel olarak üretilir. İnsanlar kendilerini motive eder ve öngörülü bir şekilde eylemlerini yönlendirir. Yapabilecekleri hakkında inançlar oluştururlar. Gelecekteki olaylar, elbette, mevcut motivasyon ve eylemin nedenleri olamaz, çünkü gerçek bir varlıkları yoktur. Ancak, öngörülen gelecek, öngörü yoluyla şimdiye getirilebilir. Şimdiki zamanda bilişsel

olarak temsil edilerek, tasarlanan gelecekteki durumlar, mevcut motive edicilere ve davranış düzenleyicilerine dönüştürülür (Bandura, 1999).

İnsanlar sadece yakın çevrelerine tepki göstermezler ya da geçmişlerinden gelen etkiler tarafından yönlendirilmezler. Amaçlı olan çoğu insan davranışı, öngörü tarafından düzenlenir. Gelecek zaman perspektifi kendisini birçok farklı şekilde gösterir. Öngörü egzersizi yoluyla, insanlar kendilerini motive eder ve eylemlerini öngörülü bir şekilde yönlendirirler (Bandura, 1989).

Amaçlı olan çoğu insan davranışı, öngörü tarafından düzenlenir. İnsanlar yapabilecekleri hakkında inançlar oluştururlar, olası eylemlerin olası sonuçlarını tahmin ederler, kendileri için hedefler belirlerler ve aksi taktirde arzu edilen sonuçları üretmesi muhtemel olan eylem planlarını yaparlar. Öngörü yoluyla, insanlar kendilerini motive eder ve eylemlerini ileriye dönük proaktif bir şekilde yönlendirirler (Bandura, 1991). İnsan davranışlarını basit bir etki-tepki temelinde veya pekiştireçlerle ve cezalarla öğrenmenin gerçekleştiğini savunan yaklaşımlara karşı sosyal bilişsel kuramın bu ilkesi, insan davranışları geniş bir perspektifte ele almaktadır.

1.1.4. Dolaylı öğrenme kapasitesi

Sosyal bilişsel öğrenme kuramının temel ilkelerinden biri de dolaylı öğrenme kapasitesidir. Dolaylı öğrenme diğerlerini gözlemleyerek öğrenmedir ve bu sebeple de çoğunlukla gözlemleyerek öğrenme olarak adlandırılmaktadır (Hoy, 2015). Dolaylı sonuçlar içeren olaylar, modellenen davranışın türü, modellerin ve pekiştirici etkenlerin özellikleri, sonuçların türü ve yoğunluğu, haklı çıkarılmaları, ortaya çıktıkları bağlamlar ve modellerin deneyimledikleri sonuçlara verdiği tepkiler dolaylı öğrenmeyi etkiler (Bandura, 1977).

İnsanlar sadece doğrudan yaparak yaşayarak veya deneme yanılma yöntemiyle yeni davranışları öğrenselerdi bunun, zaman ve maliyet açısından olumsuz hatta hayati tehlikeleri bile olabilirdi. Dolayısıyla insanlar başkalarını gözlemleyerek onların, aldığı ceza ve pekiştirmelerle sergiledikleri davranışları da öğrenebilirler. Yeni davranış biçimlerinin edinilmesinin ve mevcut kalıpların değiştirilmesinin temel yollarından biri, modelleme ve dolaylı süreçleri gerektirir.

Öğrenmenin büyük bölümü dolaylıdır ya da öğrenme sırasında insanlar, bire bir herhangi bir davranışı gerçekleştirmez. Dolaylı öğrenmenin genel kaynakları canlı (bire bir), sembolik ya da insan dışı (video ya da çizgi film karakterleri), elektronik veya basılı modellerden gözleme ve dinlemedir. Dolaylı öğrenme ayrıca bir de yanlış davranışı bire bir yapmaktan da kurtarır. Zehirli yılanların tehlikeli olduğunu, başkalarından öğrenerek, film izleyerek ya da kitap okuyarak öğreniriz (Schunk, 2014).

Dolaylı öğrenmeyi etkileyen temel olarak iki faktör vardır. Bunlardan birincisi olan dolaylı ceza, başkalarının göstermiş oldukları davranışlar sonucunda almış oldukları cezaların, gözlemleyen kişi üzerindeki etkisini vurgulamaktadır (Yeşilyaprak, 2020). Bir görevi başaran veya davranış sonucunda ödüllendirilen birey, davranışın doğru olduğunu anlar. Birey yanlış yaptığını hissettiğinde veya cezalandırıldığında o davranışı düzeltmeye çalışır. Sonuçlar ayrıca bireyi motive eder. İnsanlar değer verdikleri davranışları yapmaya çalışırlar ve beklenen sonuçları alacaklarına inanırlar. Ancak cezalandırılan ve kabul görmeyen davranışlardan kaçınırlar. Öğrenmenin sonuçlarından, daha çok insanların bilişleri etkilenir (Schunk, 2014).

Dolaylı öğrenmeyi etkileyen ikinci temel faktör dolaylı pekiştirme-dir. Bazı öğrenme yaklaşımlarına göre bu faktörler davranışın tek kaynağı olarak ele alınır. Ancak bu kuramda durum farklıdır. Bandura'ya göre, sosyal öğrenme teorisinde kendi kendini yöneten pekiştirme, davranışın özerk bir düzenleyicisi olarak değil, çevresel faktörlerle birlikte işleyen kişisel bir etki kaynağı olarak kavramsallaştırılır. (Bandura, 1977). Pekiştirme, gerekli bir koşuldan ziyade kolaylaştırıcı bir etken olarak kabul edilir (Bandura, 1977).

Aşırı ödüllendirmek, onları ortadan kaldırma zamanı geldiğinde gereksiz zorluklara davetiye çıkarır. Pekiştirme uygulamaları, davranışı aşlamaktan ziyade teşvik edici olarak hizmet ettiğinden, insanlar kendileri için yararlı olanı korur ve olmayanı atar. Kişisel olarak uygunsuz veya ilgi çekici olmayan ancak genel refah için önemli olan faaliyetler söz konusu olduğunda, yaptırımlar ve ödüllendirici destekler sürekli olarak sağlanmalıdır (Bandura, 1977).

Davranışları sürekli olarak pekiştirilen bireyler, hızlı sonuçlar beklerler ve çabaları başarısız olursa kolayca cesaretleri kırılır. Buna karşılık, düzensiz bir şekilde pekiştirme verilenler, tekrarlanan aksiliklere ve sadece ara sıra başarıya rağmen devam etme eğilimindedir. Öngörülemeyen sonuçlar, değişime son derece dirençli davranışlar üretir. Çünkü kişinin çabaları, sonunda başarılı olacağı inancıyla sürdürülür. Davranış, düşük, değişken bir düzeyde pekiştirildiğinde ve pekiştirmeyi sağlamanın daha iyi yolları olmadığında, en kalıcı yoldur (Bandura, 1977).

Temsili pekiştirmenin de davranış üzerinde etkili olduğu bilinmelidir. İnsanlar kendi deneyimlerinden olduğu kadar başkalarının başarılarından ve hatalarından da yararlanabilirler. Günlük durumlarda, başkalarının eylemlerini ve ödüllendirildikleri, görmezden gelindikleri veya cezalandırıldıkları durumları gözlemlemek için sayısız fırsat vardır. Genel bir kural olarak, davranışın başkaları için başarılı olduğunu görmek, benzer şekilde davranma eğilimini artırırken, davranışın cezalandırıldığını görmek, eğilimi azaltır (Bandura, 1977).

İnsanlar arasındaki deneyimlerin benzerliği, başkalarının kendi sonuçlarını öngören sonuçlar doğurur ve dolaylı duygusal öğrenmede özellikle etkili bir faktördür. Sıklıkla benzer sonuçlar yaşayan insanlar, sonuçları kendileriyle ilgisi olmayan insanları etkileyen sorunlardan çok, birbirlerinin başına gelen olumsuzluklardan daha güçlü etkilenirler. Başkalarının duygusal

deneyimlerine maruz kalmak, her zaman dolaylı öğrenme üretmez. Gözlemciler, modellenen ıstırabın duygusal etkisini düşünceleri ve dikkatleri aracılığıyla hafifletebilirler (Bandura, 1977).

Bir performans için aynı iltifat, başkaları tarafından daha çok beğenilen benzer performanslar gören kişiler için cesaret kırıcı olabilir. Ancak diğerleri daha az ödüllendiğinde ödüllendirici olabilir (Bandura, 1977). Adaletsiz bir şekilde yetersiz ödüllendirilenler, daha iyi alternatiflerin yokluğu nedeniyle kendilerini tatmin edici olmayan durumlarda kapana kısılmış bulduklarında, algılanan sömürüye, çalışmalarının üretkenliğini veya kalitesini düşürerek yanıt verebilirler (Bandura, 1989). İnsanlar genellikle nelerden hoşlandıklarını zaten bildiklerinden, gereksiz yere ödüllendirildikleri zaman, kendi çıkarlarından çok, ödüllendiricinin değerleri, anlaşılabilirliği veya manipülatifliği hakkında çıkarımlar yapmaya daha yatkındırlar (Bandura, 1977).

İnsanlar, değiştirmeye çalıştıkları davranış tiksindirici olduğunda, kendilerini ödüllendirmek için gereksinimleri empoze etmeye motive olurlar. Örneğin aşırı kilolu kişiler için, rahatsızlıklar, hastalıklar ve obezitenin sosyal maliyetleri, aşırı yemeyi kontrol etmek için pekiştirmeler yaratır. Ödevleri tamamlamadaki başarısızlıklar akademik yaşamı yeterince sıkıntılı hale getirdiğinde, öğrencilerden kaçınmacı çalışma alışkanlıklarını değiştirmeleri istenir. Kendilerini ödüllendirmeyi performans kazanımlarına bağlı hale getirerek, bireyler caydırıcı davranışları azaltabilir, böylece çabaları için doğal bir pekiştirme kaynağı yaratabilirler. İnsanlar genellikle, koşullu öz-ödüllendirme yoluyla, ustalaşmak istedikleri faaliyetlerde becerilerini geliştirmek ve günlük yaşamın talepleriyle başa çıkmadaki etkinliklerini geliştirmek için kendilerini motive ederler (Bandura, 1977).

Sosyal öğrenme kuramında kendini cezalandırma, düşünceden kaynaklanan sıkıntıyı ve dış cezayı hafifletme için kullanılır. İnsanlar yetersiz performans gösterdiğinde veya kendi davranış standartlarını ihlal ettiğinde, öz eleştirel ve diğer rahatsız edici düşüncelerle meşgul olma eğilimindedirler. Sosyalleşme sürecinde, ihlal-iç sıkıntı-ceza-rahatlama silsilesi tekrar tekrar yaşanır. Bu süreç, bireylerin küçük ihlaller için yıllarca kendilerine eziyet ettikleri ve bir tür tazminat ödeyene kadar rahatlama sağlayamadığı vakalarda canlı bir şekilde gösterilmiştir (Bandura, 1977).

Bazı durumlarda, gözlemlenen ceza, modelin sosyal statüsünü düşürmek yerine yükseltir. Bir grubun değer verdiği inançları ve davranışları koruyarak veya toplumun ileri sürülen değerlerini ihlal eden sosyal uygulamalara meydan okuyarak cezalandırma riskini alan kişiler, başkalarının hayranlığını kazanırlar (Bandura, 1977).

Kendini cezalandırmanın, aslında artık var olmayan, beklenen tehditleri önleme kapasitesi aracılığıyla, mevcut pekiştirme koşullarından nasıl ayrışabileceğini göstermektedir. Ek olarak, kendini cezalandırma, başkalarından övgü almak için kullanılabilir. İnsanlar kendilerini eleştirerek ve küçümseyerek, başkalarının övgüye değer niteliklerini ve başarılarını

saymalarını ve onlara gelecekteki başarıları konusunda güvence vermelerini sağlayabilir. Bu nedenle, kendini cezalandırma davranışı hem öznel olarak yaratılmış olumlu pekiştiriciler hem de çeşitli dış kaynaklar tarafından aralıklı olarak güçlendirilir (Bandura, 1977).

Bandura, insanlar dışsal ödüller almak için çabalasa da kendimizin belirlediği, içsel ödüllü hedefler doğrultusunda çalıştığımızı da savunmuştur. Kişisel ölçütlerimize ulaşamadığımızda çoğu zaman kendimizi olduğumuzdan değersiz ve kötü hissediyoruz. Örneğin birisine karşı kaba davrandığınızda kimse fark etmese bile kendimizi cezalandırabiliriz (Burger, 2021).

İnsanlar diğerlerinin kötü davranışlarına karşın olumsuz bir sonuçla karşılaşmadığını gördüklerinde, kendilerinin de kötü davranma eğilimleri artar. Başkalarının cinayetten dolayı ceza almadığını gören insanların yasadışı işlere eğilimi artabilir. Bu örnekte olduğu gibi genel anlamda da görmezden gelme veya müdahaleci olmayan tutumlar, sadece hatalı davranışların devam etmesine değil aynı zamanda artmasına da neden olmaktadır (Ormrod, 2020). Cezalandırılmamış ihlallere bu şekilde maruz kalma, gözlemcilerde yasaklanmış davranışları eğilimi artırabilmektedir (Bandura, 1977).

Eylemler yalnızca dışsal ödüller ve cezalar tarafından belirlenseydi, insanlar üzerlerine çarpan anlık etkilere uyum sağlamak için sürekli olarak farklı yönlerde kayarak rüzgâr gülleri gibi davranırlardı. İnsan davranışını yalnızca dışsal ödül ve cezaların bir ürünü olarak açıklayan teoriler, insanların kendi duyguları, düşünceleri ve eylemleri üzerinde bir miktar kontrol sahibi olmalarını sağlayan öz-tepki verme kapasitelerine sahip oldukları için, eksik bir insan imajı sunar. Bu nedenle davranış, kendi kendine oluşturulan ve dış etki kaynaklarının etkileşimi tarafından düzenlenir (Bandura, 1977).

Kuramın bu bakış açısı öğrenmeye daha kapsamlı bir açıklama getirmektedir. İnsan kontrolünü devreden çıkaran ve tekdüze durumlarla öğrenmeyi açıklayan kuramlara da bir eleştiri getirmektedir. Sosyal bilişsel kuram bireysel ve çevresel faktörlerin doğrudan ve dolaylı durumların öğrenmeyi gerçekleştirdiğini savunarak kapsamlı bir açıklama ortaya koymaktadır.

1.1.5. Öz yeterlik

Öz yeterlik, insanların hayatlarını etkileyen olaylardaki yeterlikleri ve yetenekleri hakkındaki inançları olarak tanımlanmıştır (Hoy, 2015). Öz yeterlik, kişinin belirli görevler için belirlenmiş beceri performansını elde etmek için gerekli eylemleri organize etme ve uygulama yetenekleri hakkındaki inançlarını ifade etmektedir (Zimmerman, 2000).

Başlangıçta öz yeterliğin orijinal tanımı, kişinin belirlenmiş seviyelerde eylemleri gerçekleştirme konusundaki algılanan yetenekleri olarak tanımlanmakta idi. Bugün performans için öz yeterlik (Bandura'nın orijinal tanımına benzer şekilde), öğrenme için öz yeterlik gibi farklı öz yeterlik türlerine atıfta bulunulacak ve değerlendirilecek şekilde

genişlemiştir (Schunk ve DiBenedetto, 2019). Hem değerlendirici hem de hedefe yönelik öz-yansıtımdan kaynaklanan öz-yeterlik, sosyal bilişsel teoride kilit bir içsel motivasyonel süreçtir (Schunk ve DiBenedetto, 2019).

İlk bakışta öz yeterlik kavramı benlik algısı ve özsaygı kavramları ile benzer görünebilir. Ancak öz yeterlik ile bu kavramlar arasında önemli bir farklılık vardır. Genel olarak benlik kavramı ben kimim sorusuna işaret eder. Özsaygı ise bir insan olarak ne kadar iyiyim sorusunun cevabıdır. Öz yeterlik şunu ve şunu ne kadar iyi yapabilirim sorusunu kapsar. Diğer bir deyişle öz yeterlik, öğrenenlerin belirli bir eylem ya da alandaki yeterlilikleri hakkındaki inançlarıdır (Ormrod, 2020).

Öz yeterlik kavramı bireysel olarak anlaşılrsa da bazen toplumsal boyutu daha ağır basan bir yöne de sahiptir. Örneğin kolektivist ilkeleri vurgulayan kültürlerde (yani, ailelerin ve grupların önemi), kolektif öz yeterlilik (yani, grubun başarabileceklerinin öz yeterliliği), bireylerin performanslarının, grubun bireysel öz-yeterliğinden daha iyi bir yordayıcısı olabilir (Schunk ve DiBenedetto, 2019).

Öz yeterlik, kuramda önemli ayrıntılardan biri olan sonuç beklentisi ile de karıştırılabilir. Öz yeterlik, kişinin ne yapabileceğine dair inancıdır; sonuç beklentisi, kişinin belirli bir eylemi gerçekleştirdikten sonra ne olacağına dair inancıdır. Bununla birlikte, sonuç beklentileri ve öz yeterlik çoğu zaman birbirleriyle ilişkilidir. İyi performans gösterme konusunda kendilerini yeterli hisseden ve sonunda başarılı olacaklarına inanan öğrenciler, yeteneklerinden veya uzun vadeli başarının mümkün olup olmadığından şüphe duyanlara göre daha yüksek motivasyonel sonuçlar sergilerler. Ancak bu inançların tutarlı olması gerekmez. Etkili öğrenciler, iyi performans gösterebileceklerine inanırlarsa ancak çabalarının gerektiği gibi tanınmayacağını düşünürlerse (örneğin, tepkisiz bir ortam nedeniyle) düşük motivasyonel sonuçlar gösterebilirler (Schunk ve DiBenedetto, 2019). Yüksek öz yeterliliğe sahip öğrenciler de öğretmenin kendisini sevmediği için düşük not vereceğini düşünürse düşük sonuç beklentileri olabilir (Schunk, 2014).

Öz yeterlik kişinin gerekli davranışları sergileme kapasitesi ile ilgili algısıdır. Ancak sonuç beklentileri davranışın beklenen sonuçlarını kapsar. Örneğin Ahmet eğer öğretmenin sorusunu doğru cevaplarsa öğretmenin onu beğeneceğini ya da iyi not vereceğini düşünür ancak bunu istese de eğer yeteneklerinden şüphe ederse ve cevabı bilmiyorsa, cevap vermeye çalışmaz (Schunk, 2014). Bu durumda öğrencinin düşük öz yeterliğe sahip olduğu söylenebilir.

Yeterlik beklentisi, kişinin sonuçları üretmek için gereken davranışı başarılı bir şekilde yerine getirebileceğine olan inancıdır. Sonuç ve etkinlik beklentileri farklılaşır; çünkü bireyler belirli bir hareket tarzının belirli sonuçlar üreteceğine inanmaya başlayabilir, ancak bu eylemleri gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceklerini sorgulayabilirler. İnsanların kendi etkililiklerine olan inançlarının gücü, zor durumlarla bile başa çıkmaya çalışıp çalışmayacaklarını belirler. İnsanlar, üstesinden gelemeyeceklerini düşündükleri tehdit edici durumlardan korkar ve

kaçınırlar, oysa aksi takdirde onları korkutacak durumları başarılı bir şekilde idare edebileceklerini düşündüklerinde olumlu davranırlar (Bandura, 1977).

Sosyal bilişsel kuramcılar öz yeterliliğin gelişmesinde bireyin önceki başarıları ve başarısızlıklarını, mevcut duygusal durumunu, başkalarından aldıkları mesajları, diğerlerinin başarı ve başarısızlıkları ve grubun bütününün başarı ve başarısızlıklarını içeren çeşitli faktörler ortaya koymuşlardır (Ormrod, 2020).

İnsan davranışını etkilemeye yönelik girişimlerde sözlü ikna, kolaylığı ve kolay ulaşılabilirliği nedeniyle yaygın olarak kullanılmaktadır. İnsanlar, ikna edici telkinlerle, geçmişte kendilerini bunaltan şeylerle başarılı bir şekilde başa çıkabileceklerine inanmaya yönlendirilirler. Bu şekilde teşvik edilen etkinlik beklentilerinin zayıf ve kısa ömürlü olması muhtemeldir. Üzücü tehditler ve bunlarla baş etmede uzun bir başarısızlık geçmişi karşısında, telkin yoluyla elde edilen başarı beklentileri ne olursa olsun, onaylamayan deneyimler tarafından hızla söndürülecektir. Birkaç araştırma dizisinin sonuçları, onlara gerçek bir deneysel temel sağlamadan beklentiler yaratan sözlü iknanın zayıflığını doğrulamaktadır. (Bandura, 1977).

Doğru ya da hatalı olsun, öz-yeterlik yargıları, dört temel bilgi kaynağına dayanır. Bunlar, performans kazanımları, başkalarının performanslarını gözlemlemenin dolaylı deneyimleri; kişinin belirli yeteneklere sahip olduğuna dair sözlü ikna ve buna bağlı sosyal etkiler ve insanların yeteneklerini, güçlerini ve savunmasızlıklarını kısmen yargıladıkları fizyolojik durumlardır (Bandura, 1985).

Öz yeterlik, davranışı ve düşüncüyü etkileyen bir faktördür. İnsanlar başarabileceklerine inandıkları amaç ve etkinlikleri seçme eğilimindedirler ve başarısız olacakları düşündüklerinden kaçınırlar. İnsanlar belirli bir alanda yüksek öz yeterlik sahip oldukları zaman daha yüksek amaçlar koyarlar. Yüksek öz yeterlik algısı olan insanlar bir konu üzerinde çalışırken daha fazla çaba sarf etme ve engellerle karşılaştıklarında daha çok sebat gösterme eğilimindedirler. Sonuçta yüksek öz yeterliğe sahip insanlar düşük olanlara göre başlangıç yetenek düzeyleri aynı olduğunda bile daha fazla öğrenme ve başarıma eğilimindedirler (Ormrod, 2020).

Öz-yeterlik, algılanan hedef ilerleme ve başarı gibi eylemlerin sonuçlarından ve ayrıca çevresel girdilerden (örneğin, akranlarla sosyal karşılaştırmalar, öğretmenlerden ve koçlardan gelen geri bildirimler) etkilenebilir. Bu sonuçlar öz yeterliliği ve sürekli motivasyonu etkiler. Öz yeterlilik birdenbire ortaya çıkmaz. Yeterlik değerlendirmesi, bireylerin öz yeterliklerini değerlendirmek için bilgi kaynaklarını kullandıkları bilişsel bir süreçtir (Schunk ve DiBenedetto, 2019).

Öz yeterlik ile model ilişkisine de değinmek gerekir. Bireyin çevresinde bulunan modellerin özellikleri ve bireyin öz yeterlik algısı model alma süreçlerini etkiler. Yetkin olan modeller becerileri öğretir ancak benzer modeller öz yeterlilik için en iyi olanlardır (Schunk, 2014).

Çünkü birey düşük bir öz yeterliğe sahip ise yetkin bir model bireyin öz yeterlik algısını düşürecektir. Bireyin kendisine benzer bir model ise öz yeterliği olumlu yönde destekleyecektir.

Başarılı bir gözlem, gözlemcilerin öz yeterliliğini artırabilirken, gözlemlenen başarısızlıklar onu düşürebilir. Öz yeterlik, ikna edici sözlü ifadelerden ve diğerlerinden gelen geri bildirimlerden etkilenir (örneğin, "Yapabilirsin!"). Dolaylı ve ikna edici kaynaklar öz yeterliliği artırabilse de artışın kalıcı olması için bireyin sonraki başarılı performansı gereklidir. Fizyolojik/duygusal indeksler de öz yeterliliği etkileyebilir. Bir durumda daha az endişeli hisseden kişiler, bunu başarıma konusunda daha yetenekli oldukları anlamına gelebilirken, daha yüksek endişe, kişinin daha az yetkin olduğuna işaret edebilir (Schunk ve DiBenedetto, 2019).

Birinin başarılarına katılmak cesaret vericiyken, başarısızlıklar üzerinde durmak cesaret kırıcı olabilir ve kişinin yeterlilik duygusunu baltalayabilir (Bandura, 1991). Algılanan benzerlik öz yeterliliği de düşürebilir. Kendilerine benzer olduğuna inandıkları diğerlerinin başarısız olduğunu gözlemleyen öğrenciler, motivasyonel sonuçlar üzerinde önemli bir kişisel etki olan daha düşük öz yeterlik yaşayabilirler (Schunk ve DiBenedetto, 2019).

Bir modelin olumlu sonuçlara yol açan kısıtlanmamış bir davranış sergilediğini gözlemlemek, aynı performanslara herhangi bir belirgin sonuç olmadan tanık olmaktan daha büyük gelişmeler sağlar (Bandura, 1977). Diğer taraftan çok farklı özelliklere sahip insanlar başarılı olabilirse, o zaman gözlemcilerin kendi öz yeterlilik duygularını artırmak için makul bir temeli olur (Bandura, 1977).

Başarılı modelleri gözlemleyen öğrenciler, modellerin performanslarını taklit edebileceklerine inanabilirler. Böyle bir inanç, öz yeterliklerini artırabilir ve onları motive olmuş davranışlarda bulunmaya yönlendirebilir. Sosyal karşılaştırmalarda önemli bir husus, gözlemciler ve modeller arasında algılanan benzerliğin derecesidir (Schunk ve DiBenedetto, 2019).

Kadınlar geleneksel olarak kadınların yaptığı işlerde daha fazla öz yeterliliğe sahipken erkeklerin yaptığı işlerde daha az öz yeterlik sahiptirler. Ancak erkekler, öz yeterlik cinsiyet tiplemesine daha az bağımlıdır (Schunk, 2014).

Öğrencilerin öğretmenlere nasıl tepki verdikleri, öğretmenlerin öz yeterliklerini etkiler. Hevesle yanıt veren öğrenciler, öğretmenlerin öz yeterliliğini artırabilir ve onları güçlü dersler planlamak için motive edebilir. Sınıflar şaşkın veya hevesiz görüldüğünde, öğretmenler öğretme yeterliliklerini sorgulamaya başlayabilir ve ek çabanın daha iyi sonuçlar üretilip üretmeyeceğini merak edebilir (Schunk, 1998).

Öğretmenlerin öz yeterlik algısı, bir öğretmenin zor öğrencilerinin bile öğrenmelerine yardım edip edemeyeceği ile ilgili inancıdır (Hoy, 2015). Düşük öz-yeterliğe sahip öğretmenler, yeteneklerini aştığını düşündükleri etkinlikleri planlamaktan kaçınabilir, öğrencilerin zorluk

yaşamısına devam etmeyebilir, materyal bulmak için çok az çaba harcayabilir ve içeriği öğrencilerin daha iyi anlayabileceği şekilde yeniden anlatamayabilirler. Daha yüksek öz yeterliliğe sahip öğretmenler, zorlu etkinlikler geliştirebilir; öğrencilerin başarılı olmasına yardımcı olabilir ve öğrenme gücünü çeken öğrencilerle sebat edebilir. Bu motivasyonel etkiler, öğrencilerin öğrenmesine yardımcı olabileceklerini ileterek öğrencilerin öğrenmesini artırır ve öğretmenlerin öz yeterliklerini destekler (Schunk, 1998).

Ödüllendirmenin öz yeterlik algısı üzerinde nasıl etkilere sahip olduğuna da değinmek gerekir. Öğrenciler görevler üzerinde çalışırken, hangi eylemlerin olumlu sonuçlarla (başarılar, öğretmen övgüsü, yüksek notlar) sonuçlandığını öğrenirler. Bu tür bilgiler gelecekteki eylemlere rehberlik eder. İstenen sonuçların öngörülmesi, öğrencileri ısrar etmeye motive eder. Ödüller, öğrencilerin başarılarıyla bağlantılı olduklarında öz yeterliliği artırır ve öğrencilere öğrenmede ilerleme kaydettiklerini iletir. Ödülün alınması da ilerlemeyi sembolize eder. Buna karşılık, göreve katılım için sunulan ödüller ilerleme bilgisi iletmez (Schunk, 1998). Öğrenciler, çok kolay veya zor olduğuna inandıkları hedeflerden daha zor ama ulaşılabilir olduğunu düşündükleri hedefler için daha fazla motive olurlar (Schunk ve DiBenedetto, 2019).

Dolaylı sonuçlar motive edici faktör olabilir. Modelin ödüllendirildiğini gören gözlemciler motive olurlar. Ayrıca algılanan benzerlik de motivasyonu artırır. Kendine benzeyen modellerin başardığını görmek gözlemcinin öz yeterliliğini yükseltir ve motivasyonunu artırır (Schunk, 2014). Kimi gözlemciler için model öz yeterliği düşürücü bir etken olurken kimi gözlemciler için de öz yeterliği artıran bir etken olmaktadır.

İnsanların hayatlarını etkileyen olaylardaki yeterlikleri ve yetenekleri hakkındaki inançları olarak özetlenebilecek öz yeterlik ilkesi, sosyal bilişsel kuramın temel ilkelerinden biridir. Aynı zamanda öz yeterlik motivasyonla ilgili süreçlerde önemli bir etkidir. Öz yeterliği yüksek bir bireyin öz yeterliği düşük bir bireye göre motivasyonu sağlamada daha başarılı olabilecektir. Ayrıca birey o davranışı yapabilecek durumda olsa dahi öz yeterliği düşük ve o davranışı yapacağından şüphe ederse başarısız olma ihtimali artar. Yetkin modeller davranışın öğrenilmesinde en ideal olanlardır. Ancak düşük öz yeterliğe sahip bireyler için yetkin modellerden çok benzer modellerin sunulması, davranışın öğrenilmesinde daha etkilidir.

1.1.6. Öz düzenleme kapasitesi

Sosyal öğrenme teorisinin temel ilkelerinden biri, kuramda merkezi bir rolü olan öz-düzenleme süreçleridir. Öz düzenleme, sadece davranışsal beceriyi içermez. Öz düzenleme, kişisel hedeflere ulaşmak için planlanmış ve döngüsel olarak uyarlanmış, kendi kendine üretilen düşünce, duygu ve eylemleri ifade eder (Zimmerman, 2000). Öz düzenleme, kişinin amaçlarına ulaşmasına yönelik sistematik olarak yönlendirilen, kendi ürettiği düşünce, duygu ve davranışları ifade eder (Schunk ve DiBenedetto, 2019).

Bandura' ya göre öz düzenleme, hedefler koyma ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli çaba ve kaynakları işe koşma olarak özetlenmiştir (Bandura, 2000). Öz düzenleme, kendi kendini izleme, standart belirleme, değerlendirme dahil olmak üzere bir dizi ikincil bilişsel süreç aracılığıyla işleyen çok yönlü bir olgudur (Bandura, 1991).

İnsanlar sadece başkalarının tercihlerine göre davranmazlar. Davranışlarının çoğu, iç standartlar ve kendi eylemlerine yönelik öz değerlendirme tepkileri yoluyla motive edilir ve düzenlenir. Dolayısıyla bir eylem, belirleyicileri arasında kendi ürettiği etkileri içerir (Bandura, 1985). İnsanlar sadece dış etkilere tepki vermezler. Kendilerine etki eden uyaranları seçerler, düzenlerler ve dönüştürürler. Kendi kendine yaratılan pekiştirmeler yoluyla ve sonuçları kendi davranışları üzerinde bir miktar etkide bulunabilirler. Bu nedenle bir eylem kendi belirleyicileri arasında kendi ürettiği etkileri içerir (Bandura, 1977).

İnsanlar sadece bilen ve uygulayan değil aynı zamanda kendi kendini yönetme kapasitesine sahiptirler (Bandura, 2001). Davranışların çoğu dışsal pekiştirmeler ve cezalandırmalar olmadan gerçekleşmektedir. Esir kampı gibi sıra dışı durumlar haricinde günlük eylemlerimizin çoğu kendini düzenleme adı verilen süreç tarafından kontrol edilir. Bandura, radikal davranışçıların çevresel koşulların uygun bir şekilde ayarlanmasıyla her tür eylemi yapabilecek hale geleceğini savunmasına karşı çıkmaktadır. Değişmeleri için dışarıdan çok baskı yapılmasına rağmen inançlarından vazgeçmeyen insanların varlığı bilinmektedir (Burger, 2021).

Sosyal bilişsel kuramcılara göre etkili öz düzenleme çeşitli süreçleri gerektirir. Bunlar standartları ve amaçları belirleme, kendini gözlemlenme, kendini değerlendirme ve öz yansıtma (Ormrod, 2020). Öz-düzenleme sistemleri, nedensel süreçlerin tam kalbinde yer alır. Çoğu dış etkinin etkilerine aracılık etmekte kalmaz, aynı zamanda amaca yönelik eylem için temel oluştururlar (Bandura, 1991).

Sosyal öğrenme teorisi, uzak hedefler ve yakın alt hedefler arasında ayrım yapar. Nihai hedefler, seçilen faaliyet yollarını etkiler, ancak bunlar, mevcut eylem için etkili pekiştirmeler ve kılavuzlar olarak işlev görmekten çok uzaktır. Uzak geleceğe odaklanmak, şimdiki zamandaki çabaları hızlandırmayı ve gevşetmeyi kolaylaştırır. Çabaları etkin bir şekilde harekete geçiren ve kişinin burada ve şimdi yaptıklarını yönlendiren yakın alt hedeflerdir. Ulaşılabilir nihai hedeflere yönelik ulaşılabilir alt hedefler böylece devam eden öz motivasyon için en uygun koşulları yaratır (Bandura, 1985).

Öz düzenleme, hedeflere ulaşmak için gereklidir. Bir anlamda motivasyonel süreçler hedefe ulaşma aşamasını belirler, ancak kişinin hedeflere ulaşmasına yardımcı olmak için öz-düzenleme devreye girer. Öz-düzenleme ve öz-düzenlemeli öğrenmenin sosyal bilişsel modellerinin geliştirilmesi, önemli bir teorik ilerlemeyi temsil eder ve kişisel, davranışsal ve çevresel etkilerin dinamik etkileşimini gösterir (Schunk ve DiBenedetto, 2019).

Kendi kendini izleme süreci, kişinin performansının basit bir mekanik denetimi değildir. Önceden var olan bilişsel yapılar ve öz inançlar, kişinin işleyişinin hangi yönlerine en çok dikkat edildiği, bunların nasıl algılandığı ve bellek temsili için performans bilgisinin nasıl düzenlendiği üzerinde seçici bir etki yapar. Kendini gözleme, kendini düzenleme sürecinde en az iki önemli işleve hizmet eder. Gerçekçi hedefler belirlemek ve kişinin bu hedeflere yönelik ilerlemesini değerlendirmek için gereken bilgileri sağlar. İnsanlar, kendi performanslarına, meydana geldikleri koşullara ve ürettikleri yakın ve uzak etkilere yeterince dikkat etmezlerse, kendi motivasyonlarını ve eylemlerini çok iyi etkileyemezler. Bu nedenle, öz-düzenlemedeki başarı, kısmen öz izlemenin doğruluğuna, tutarlılığına ve zamansal yakınlığına bağlıdır (Bandura, 1991).

Kişinin başarısızlığına yoğun şekilde odaklanması moral bozucu olsa da, olası nedenleri belirler ve düzeltici değişiklikler önerirse faydalı etkileri olabilir. Davranış aynı zamanda gönüllü kontrole uygunluğu bakımından da büyük ölçüde değişir. Kendi kendini izleme, tek başına, kasıtlı çabayla değiştirilmesi nispeten kolay olan faaliyetlerde kalıcı değişiklikler üretebilir. Ancak kendi kendini gözleme, en iyi ihtimalle, değişime oldukça dirençli olan davranış üzerinde yalnızca geçici etkilere sahiptir (Bandura, 1991).

İnsanlar proaktif, hevesli organizmalardır. İnsan öz-düzenlemesi, tutarsızlık üretimine ve aynı zamanda tutarsızlığın azaltılmasına dayanır. İnsanlar, kendilerine zorlu hedefler belirleyerek ve ardından bunları gerçekleştirmek için kaynaklarını, becerilerini ve çabalarını harekete geçirerek proaktif kontrol yoluyla eylemlerini motive eder ve yönlendirir. İnsanlar peşinde oldukları hedefe ulaştıktan sonra, güçlü bir yeterlik duygusuna sahip olanlar kendilerine daha yüksek hedefler koyarlar. Daha fazla zorluğun benimsenmesi, üstesinden gelinmesi gereken yeni motive edici farklılıklar yaratır. Motivasyon ve eylemin kendi kendini düzenlemesi, bu nedenle, dengesizlik üretiminin (proaktif kontrol) ve ardından dengeleyici tutarsızlık azaltmanın (reaktif kontrol) olduğu ikili bir kontrol sürecini içerir (Bandura, 2001).

Sağlam bir kimlik duygusuna sahip olanlar ve kişisel standartlarını yerine getirmeye güçlü bir şekilde yönelenler, yüksek düzeyde bir öz-yönelimlilik sergilerler. Kişisel standartlara pek bağlı olmayanlar, pragmatik bir yönelim benimser ve davranışlarını durumun gerektirdiği her şeye uyacak şekilde ayarlarlar. Sosyal ipuçlarını okumada, tahmin değeri olanları hatırlamada ve benlik sunumlarını buna göre değiştirmede ustalaşırlar (Bandura, 1991).

Öz-değerlendirme tepkileri sosyal öğrenme kuramında önemli bir yer tutar. Davranış için teşvik olarak hizmet etmenin yanı sıra, öz değerlendirmeler kendi başarılarına ilgi çekicidir. Hem kendini tatmin etme hem de tatminsizlik seviyeleri, sadece kişinin başarılarıyla değil, aynı zamanda başarıların değerlendirildiği standartlarla da belirlenir. Bir kişiyi mutlu eden performanslar, farklı standartlar nedeniyle bir başkasını son derece memnuniyetsiz bırakabilir. Performans başarıları, kişisel yeterlik duygusu yaratır, faaliyetlere olan ilgiyi artırır ve kişisel tatmin üretir. Standartlar ve faaliyetlere değerlendirici katılım olmadan, insanlar motive

olmazlar; sıkılırlar ve tatminleri için anlık dış uyaranlara bağımlıdırlar. Ne yazık ki, öz değerlendirme için katı standartların içselleştirilmesi, aynı zamanda sürekli bir kişisel sıkıntı kaynağı olarak hizmet edebilir (Bandura, 1977).

Davranışsal öz-düzenleme, kişinin öğrenme yöntemi gibi, kendini gözlemlemeyi ve performans süreçlerini stratejik olarak ayarlamayı içerirken, çevresel öz-düzenleme, çevresel koşulları veya sonuçları gözleme ve ayarlama anlamına gelir. Gizli öz-düzenleme, hatırlama veya rahatlama için imgeleme gibi bilişsel ve duyuşsal durumların izlenmesini ve ayarlanmasını içerir (Bandura, 1977; Zimmerman, 2000).

İnsanlar başarılarını kendi yeteneklerine ve çabalarına bağladıklarında başarılarından gurur duyarlar. Bununla birlikte, dış etkenlere atfettikleri davranışlardan çok fazla tatmin olmazlar. Kişisel öneme sahip olmadığı düşünülen performanslar şu ya da bu şekilde herhangi bir tepki üretmez. Birçok insan davranışı, kendini tatmin etme, kendiyile gurur duyma, kendini tatmin etmeme ve kendini eleştirme ile çeşitli şekillerde ifade edilen öz değerlendirme sonuçlarıyla düzenlenir (Bandura, 1977).

Kendi kendini pekiştirme, bireylerin kendi belirledikleri standartlara ulaştıklarında kontrol ettikleri ödüllerle kendilerini ödüllendirerek kendi davranışlarını geliştirdikleri ve sürdürdükleri bir süreci ifade eder. Sosyal öğrenme teorisine göre öz-düzenlemeli pekiştirme, esas olarak motivasyonel işlevi aracılığıyla performansı artırır. Kendilerini ödüllendirmeyi, belirli bir performans düzeyine ulaşma şartına bağlayarak bireyler, performansları kendilerinin belirlediği standartlarla eşleşene kadar çabalarını sürdürmek için kendi kendilerini teşvik ederler. Bu yolla yaratılan öz motivasyon düzeyi, teşviklerin türüne, değerine ve performans standartlarının niteliğine göre değişecektir (Bandura, 1977).

Psikologlar öz düzenlemeyi artırmak için çeşitli teknikler önermektedirler. Bu teknikler bazen özdenetim ya da özyönetim olarak adlandırılır (Ormrod, 2020). Hem dışsal hem de öz-yönetimli prosedürler davranışı değiştirirse de, kendini ödüllendirme uygulaması, sürekli olarak kullanılabilir genelleştirilebilir bir öz-düzenleme becerisi geliştirme avantajına sahip olabilir. Belki de bu nedenle, kendini ödüllendiren davranış, dışarıdan teşvik edilmekten daha etkili bir şekilde sürdürülme eğilimindedir (Bandura, 1977).

İnsanlık tarihiyle yaşıt olan dinler, bireylerin iyi olma halini telkin etmenin yanında toplumsal olarak da birlik olmanın ve birlikte yaşamının esaslarını ortaya koymuşlardır. İslam dini özelinde bakıldığında ayet ve hadisler, bireyin nasıl bir yaşam sürmesi gerektiğine dair detaylı bir rehber niteliğindedir. Bu bağlamda sosyal bilişsel öğrenme kuramının yukarıda açıklanan altı ilkesinin İslam dininin esaslarıyla olan benzerliği dikkat çekmektedir.

Karşılıklı belirleyicilik ilkesi davranış, birey ve çevre etkileşimini açıklayan bir mekanizmadır. Toplumda veya camide görülen örnek bir davranış, bireyin bu davranışı model almasına vesile olabilir. Bu, davranışın bireye veya çevreye olan etkisini göstermektedir. İyiliklerin ve güzel

davranışların çokça olduğu bir çevrede veya aksine kötülüklerin ve günahların fazla olduğu bir ortamda bireyler olumlu veya olumsuz anlamda etkilenebilmektedir. Bu da çevrenin bireye olan etkisini göstermektedir. Bu örnekler aynı zamanda dolaylı öğrenme kapasitesini de açıklamaktadır.

Öngörü kapasitesiyle bir Müslüman birey yapacağı her fiilden önce sonucu düşünerek ve davranışa sevap-günah veya cennet-cehennem ekseninde yaklaşarak öngörü kapasitesini kullanmış olacaktır. Öz yeterliği düşük olan bir Müslüman, modellere çok daha fazla ihtiyaç duyabilecek veya model almaktan dahi çekinebilecektir.

Öz düzenleme, kişinin amaçlarına ulaşmasına yönelik sistematik olarak yönlendirilen, kendi ürettiği düşünce, duygu ve davranışları ifade eder. Hedefler koyma ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli çaba ve kaynakları işe koşma olarak özetlenen öz düzenleme kapasitesi, Müslüman bir birey açısından bakıldığında dünya ve ahiret hayatında mutluluğa kavuşmak hedefiyle, bireysel olarak ve modellerden öğrenerek çabalaması şeklinde açıklanabilir.

1.2. Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramına Göre Model Yoluyla Öğrenme

Bu başlık altında kuramda merkezi bir rolü olan model yoluyla öğrenmenin ne olduğu açıklanacaktır. Model almayı etkileyen faktörlere ve modellerin özelliklerine de değinilecektir. Ayrıca model yoluyla öğrenmenin dört temel süreci olan dikkat, hatırd tutma, motor tekrar ve motivasyon süreçleri alt başlıklar halinde incelenecektir.

Sosyal bilişsel öğrenme kuramının temel odak noktası gözleme ve model alma yoluyla öğrenmedir (Bandura, 1977, 1986; Rosenthal ve Zimmerman, 1978). Dolayısıyla bu çalışmada gözlem yoluyla öğrenme ve model yoluyla öğrenme eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Edimsel analiz, bir kişinin daha önce öğrendiği taklit edici davranışın, başkalarının eylemleri ve ödül beklentisi tarafından nasıl harekete geçirilebileceğini açıklığa kavuşturur. Ancak, yeni bir tepkinin gözlemsel olarak nasıl elde edildiğini açıklamaz. Sosyal öğrenme teorisine göre gözlemsel öğrenme, herhangi bir yanıt gerçekleştirilmeden önce modellenen etkinliklere maruz kalma sırasında sembolik süreçler yoluyla gerçekleşir ve mutlaka dışsal pekiştirme gerektirmez. Bu, yalnızca modellenmiş etkinliklere maruz kalmanın kendi içinde gözlemsel öğrenme üretmek için yeterli olduğu anlamına gelmez. Belirli bir modelin davranışının değerli sonuçlar üretmede veya cezalandırıcı olanları önlemede etkili olduğunu bilmek, gözlemcilerin modelin eylemlerine olan dikkatini artırarak gözlemsel öğrenmeyi iyileştirebilir. Ayrıca beklenen faydalar, insanları çok değer verdikleri modellenmiş davranışları kodlamaya ve prova etmeye motive ederek gözlemsel olarak öğrenilenlerin kalıcılığını güçlendirebilir (Bandura, 1977).

Gözlem yoluyla öğrenme kapasitesi, insanların, sıkıcı deneme yanılma yoluyla aşamalı olarak oluşturmak zorunda kalmadan geniş, bütünleşik davranış kalıpları edinmelerini sağlar. Hatalar maliyetli, hatta ölümcül sonuçlara yol açabileceğinden, yalnızca deneme yanılmanın sonuçlarına katlanarak öğrenebilseydi, hayatta kalma olasılığı gerçekten zayıf olurdu. Bir kültürün dilinin, yaşam tarzlarının ve kurumsal pratiklerinin her yeni üyeye tesadüfi davranışların seçici bir şekilde pekiştirilmesiyle öğretildiği bir toplumsal aktarım sürecini hayal etmek zordur. Kültürel kalıplar ve bazı karmaşık davranışlar ancak modelleme yardımıyla üretilebilir (Bandura, 1977).

Dilin, adetlerin, mesleki faaliyetlerin, aile geleneklerinin ve eğitimsel, dini ve politik uygulamaların, her yeni üyede, deneme yanılma performanslarının doğrudan sonuçlarıyla kademeli olarak şekillendiği bir kültürden bahsedilemez. Bu nedenle, çocuklara yüzmeyi, ergenlere otomobil kullanmayı, tıp öğrencilerine cerrahi operasyonları yürütmeyi veya yetişkinlere karmaşık mesleki ve sosyal gelişimi öğretmede deneme yanılma performanslarının farklı pekiştirilmesine güvenmek son derece yanlış olacaktır. (Bandura, 1975).

Öğrenmeyi teşvik etmede modelleme etkilerinin büyük ölçüde tercih edilmesinin birkaç nedeni vardır. Hataların maliyetli veya tehlikeli olduğu durumlarda, gerekli faaliyetleri gösteren yetkin modeller sunulurken, gereksiz hatalar olmadan ustaca performanslar oluşturulabilir. Bazı karmaşık davranışlar yalnızca modellerin etkisiyle üretilebilir. Çocukların konuşmayı duyma fırsatı olmasaydı, onlara bir dili oluşturan dil becerilerini öğretmek neredeyse imkânsız olurdu (Bandura, 1975).

İnsanlar ne yapacaklarını bildirmek için yalnızca kendi eylemlerinin etkilerine güvenmek zorunda kalsaydı, öğrenmek tehlikeli olması bir yana, son derece zahmetli bir faaliyet olurdu. Neyse ki, çoğu insan davranışı modelleme yoluyla (gözlem yoluyla) öğrenilir. Başkalarını gözlemleyerek yeni davranışların nasıl gerçekleştirildiği hakkında bir fikir edinilir ve daha sonraki durumlarda bu kodlanmış bilgi eylem için bir kılavuz görevi görür. İnsanlar herhangi bir davranışta bulunmadan önce en azından yaklaşık olarak ne yapacaklarını örneklerden öğrenebildikleri için gereksiz hatalardan kurtulurlar (Bandura, 1977).

Modellemenin kökenini ve belirleyicilerini incelerken, anlık ve gecikmeli davranış arasında ayırım yapmak gerekir. (Bandura, 1977). Başka bir ifadeyle öğrenme ve performans arasında ayırım yapmak gerekir. Çünkü öğrenmelerin her zaman davranış olarak sergilenmesi gerekmez. Birey bu davranışı daha sonra eyleme dönüştürebileceği gibi hiçbir zaman davranışa yansıtılabilebilir (Ormrod, 2020). Modeller fikirleri ve tercihleri iletir. Ancak modelleme, öğrenilenlerin dile getirileceğini garanti etmez. Performans tercihleri söz konusu olduğunda, modellenmiş yargılar öğrenilir ancak kişisel veya sosyal olarak beğenilmedikleri için ifade edilmez (Bandura, 1977).

Gözlemleyerek öğrenmenin beş tane sonucu vardır: dikkati yönlendirmek, var olan davranışları teşvik etmek, kısıtlamaları değiştirmek, yeni davranış ve tutumları öğretmek ve duyguları harekete geçirmek. İnsanlar etnik kökenleri, sosyo-ekonomik statüleri veya cinsiyetleri ne olursa olsun kendilerine benzeyen başarılı ve yetkin modeller görmeye ihtiyaç duyarlar (Hoy, 2015).

İster motorik ister bilişsel olsun, en önemli görev becerileri başlangıçta ebeveynler, öğretmenler, koçlar veya uzman akranlar gibi yetenekli modellerin performansını gözlemleyerek, okuyarak veya duyarak kazanılır (Zimmerman, 2000).

İnsanlar, yetkin olduğuna inandıkları modellerle ilgilenmeye eğilimlidirler. Model ve gözlemci arasında algılanan benzerlik, sosyal karşılaştırmalara (kişisel süreç) yol açabilir ve motivasyonel sonuçları etkileyebilir. Önemli şekillerde (örneğin yaş, cinsiyet) benzerlik, davranışsal uygunluğu belirlemek, sonuç beklentilerini oluşturmak ve kişinin öz yeterliliğini değerlendirmek için bir bilgi kaynağı olarak hizmet edebilir. Akranlar, gözlemcilerin yetenekleri hakkında şüpheleri olduğunda önemli modeller olabilirler. Benzer bir akranın bir görevi başarıyla yerine getirdiğini gözlemlemek (çevresel etki), gözlemcilerin öz-yeterliliğini (kişisel süreç) artırabilir, çünkü eğer model öğrenebiliyorsa onların da öğrenebileceğine inanabilirler (Schunk ve DiBenedetto, 2019).

Öğrenciler, yaş, yeterlilik ve diğer özellikler bakımından farklı olan öğretmenler de dahil olmak üzere birçok modelden öğrenirler. Ayrıca çeşitli kaynaklardan alınan etkinlik bilgilerinin kaynaklarını da tartarlar ve birleştirirler: Başarılı ve başarısız olan akranları gözlemleyebilirler (Schunk, 1998). Modeller, yeni düşünce ve davranış tarzlarını öğretmekten daha fazlasını yapar. Modelleme etkileri, gözlemcilerin önceden öğrenmiş olduğu davranışlarını güçlendirebilir veya zayıflatabilir (Bandura, 1977).

Çocuklar, yüksek standartlar belirleyen modellere maruz kaldıklarında kendilerini ancak üstün performans sergilediklerinde ödüllendirirler; düşük başarıları yeterli gören modellere maruz kalan diğer çocuklar ise minimum performans için kendilerini pekiştirirler. Yetişkinlerin davranış standartları da benzer şekilde modelleme süreçlerinden geçer (Bandura, 1977).

Modelleme etkilerinin çeşitli psikolojik etkileri olabilir. Modelleme etkileri aynı zamanda sosyal işlemlerde davranışı harekete geçiren ve yönlendiren sosyal uyarılar olarak da hizmet eder. Ek olarak, modeller genellikle gözlemcilerde duygusal uyarılma yaratma eğiliminde olan duygusal tepkileri ifade eder. Bu tür dolaylı uyarılma yoluyla, insanlar kişilere, yerlere ve şeylere karşı tutumlar, değerler ve duygusal eğilimler kazanırlar. Özetle, modelleme etkileri eğitici, motive edici, engelleyici, sosyal kolaylaştırıcı ve duygu uyandırıcı olarak hizmet edebilir (Bandura, 1989).

Model alma yeni davranışlar öğretir. Model olma önceden öğrenilen davranışların sıklığını etkiler. Dolaylı pekiştirici kolaylaştırıcı bir etkiye sahipken dolaylı ceza ise engelleyici bir etkiye

sahiptir (Ormrod, 2020). Modelleri sadece gözlemlemek öğrenmenin olmasını ya da sonradan uygulanabileceğini garantilemez (Schunk, 2014).

Sosyal öğrenme kuramına göre üç tip model vardır. Canlı model; davranışı sergileyen gerçek bir kişidir. Sembolik model; herhangi kurgusal bir alanda tasvir edilen bir karakter veya kişidir. Sözlü direktifler; canlı veya sembolik bir model gösterilmeden, davranışı yönlendirici yönde yapılan açıklamalardır. Etkili modeller gerçek ya da sembolik bazı özelliklere sahip olma eğilimindedirler. Model yeterlidir, prestij ve güce sahiptir, kalıp yargılara göre cinsiyete uygun davranır. Modelin davranışları gözlemcinin durumuyla ilgili olmalıdır (Ormrod, 2020). Normalde insanlar, davranışları ancak büyük bir çabayla eşleştirebilecekleri oldukça farklı modellere kıyasla kendi yeteneklerine benzer referans modelleri tercih ederler (Bandura, 1977).

Belirli bir sosyal ortamda geçerli olan model türleri, birçok alternatif arasından hangi insan niteliklerinin seçici olarak etkinleştirileceğini etkiler. İnsanlar, davranışlarını modelleme etkileri tarafından yönlendirilme derecesine göre farklılık gösterir ve tüm modeller, kendilerinin örnek aldıkları davranış türlerini ortaya çıkarmada eşit derecede etkili değildir. Modelleme ipuçlarına karşı duyarlılık büyük ölçüde üç faktör tarafından belirlenir. Bunlar modellerin özellikleri, gözlemcilerin nitelikleri ve eşleştirme davranışıyla ilişkili tepki sonuçlarıdır (Bandura, 1977).

Genel gözlem, kavrayışlı ve kendine güvenen insanların hem idealize edilmiş modelleri hem de davranışları oldukça faydalı olanları kolayca taklit ettiğini gösterir. Kendine güveni olmayan donuk, bağımlı öğrenciler eğitimci, beyin cerrahları, uçak pilotları veya yaratıcı araştırmacılar tarafından yapılan yetenekli performansları gözlemlese bile zeki ve kendinden emin öğrencilere göre daha başarılı olmaları pek olası değildir. Modelleme açıkça yetkinlikleri geliştirmek için kullanıldığında, daha yetenekli ve girişimci olanlar, örnek modellerin gözlemlenmesinden daha büyük faydalar elde etme eğilimindedir (Bandura, 1977).

Modellerin özellikleri ile ilgili olarak, yüksek statüye, yetkinliğe ve güce sahip olanlar, diğerlerini benzer şekilde davranmaya teşvik etmede daha düşük konumdaki modellere göre daha etkilidir. Kendine güveni ve özsaygısı olmayanlar, bağımlı olanlar ve taklitçiliklerinden dolayı sıklıkla ödüllendirilenler, özellikle başarılı modellerin davranışını benimsemeye eğilimlidirler (Bandura, 1977). Benlik saygısı olmayan, kendini yetersiz hisseden, yüksek düzeyde bağımlı, düşük zekalı veya taklit tepkiler için sıklıkla ödüllendirilen kişilerin başarılı modellerin davranışını benimsemeye özellikle eğilimli oldukları söylenebilir (Bandura, 1975).

Modeller sadece basitçe uygun davranışı sergilemezler. Dikkatlice seçilmiş olanları farklı gruplardaki kişilerin ne yapabileceğine ne yapamayacağına dair geleneksel kalıp yargıları yıkıma da yardım ederler (Ormrod, 2020).

Yüksek statüye sahip bireyler genellikle, alt statüye sahip olanlardan daha fazla model alınırlar (Bandura, 1977). İnsanlar değer verdikleri şeyleri model alırlar; açıklar ve pekiştirirler. Amaç ve bağlılıktan kaynaklanan davranış, doğaçlama eylemden daha az gerçek değildir (Bandura, 1975). Gözlemciler yaş, cinsiyet, sosyal rütbe ve meşrulaştırılmış roller gibi faktörler nedeniyle, modeller için kabul edilebilir olanın onlar için uygunsuz sayılacağına inanmak için sebepleri olduğunda, gözlemlenen sonuçların daha az etkili olması muhtemeldir (Bandura, 1977).

Yaygın inanın aksine, modelleme süreci boyunca yenilikçi modeller ortaya çıkabilir. Farklı modellere maruz kaldıklarında, gözlemciler davranışlarını nadiren tek bir kaynağa göre düzenlerler ve hatta tercih edilen modellerin tüm özelliklerini benimsemezler. Farklı gözlemciler, farklı özellik kombinasyonlarını benimser. Sosyal davranış durumunda, aynı aile içindeki çocuklar, farklı ebeveyn ve kardeş özelliklerinden yararlanarak farklı kişilik özellikleri geliştirebilirler (Bandura, 1977).

Gözlemsel öğrenme, dört bileşenli alt fonksiyon tarafından yönetilir (Bandura, 1989). Bunlar dikkat, hatırlama, uygulama ve motivasyon olarak ifade edilebilir (Bandura, 1977).

Bandura'ya göre gözlem yoluyla öğrenme süreçleri aşağıdaki tabloda verilmiştir (Bandura, 1977).

Tablo 1.5. Bandura'ya Göre Gözlem Yoluyla Öğrenme Süreçleri

Modelin Davranışına Uygun Davranışta Bulunmak	
	
Modellenen Davranışın Özelliği	Gözlemci Özelliği
Dikkat Etme Süreci	
<ul style="list-style-type: none"> - Basitlik - Çekicilik - Uygunluk - Fonksiyonel Değerlilik 	<ul style="list-style-type: none"> - Algılama Kapasitesi - Hazırbulunmuşluk - Tercihler - Duygusal Düzey
Zihinde Tutma Süreci	
<ul style="list-style-type: none"> - Sembolik Kodlama - Organize Etme - Zihinsel Tekrar 	<ul style="list-style-type: none"> - Bilişsel Beceriler - Bilişsel Yapılar

Davranış Üretme Süreci	
- Zihinsel Temsil Etme - Gözleme - Dönüt verme	- Fiziksel Kapasite
Güdüleme Süreci	
- Harekete Geçiriciler	- Tercihler - Değerler - Eğilimler - İçsel Standartlar

Tabloda gözlem yoluyla öğrenme süreçleri ile ilgili verilen ayrıntılar, aşağıda alt başlıklar halinde yorumlanmıştır.

1.2.1. Dikkat

Dikkat, kişinin bir modelin eylemlerini seçici olarak gözlemlene yeteneğini ifade eder (Pajares, 2002). İnsanlar, modellenen davranışın önemli özelliklerini dikkate almadıkça ve doğru bir şekilde algılamadıkça, gözlem yoluyla pek bir şey öğrenemezler. Dikkat süreçleri, kişinin maruz kaldığı modelleme etkilerinin bolluğunda seçici olarak neyin gözlemlendiğini ve bu tür bir maruz kalmadan neyin çıkarıldığını belirler (Bandura, 1977).

Bir gözlemci, modelin yanıtlarının ayırt edici özelliklerini dikkate almaz, tanımaz ve ayırt etmezse, duyuşal kayıt düzeyinde eşleşen davranışı elde edemez. Bu nedenle ayırt edici gözlem, gözlemsel öğrenme için gerekli koşullardan biridir (Bandura, 1975). Modelin yeteneği, mevkiisi ya da unvanı gibi etkenler de dikkati arttıran faktörlerdir. Prova ya da bilginin ussal tekrarı, bilginin bellekte tutulmasında önemli role sahiptir (Schunk, 2014).

Herhangi bir sosyal grup içinde bazı bireylerin diğerlerinden daha fazla dikkat çekmesi muhtemeldir. Farklı modellerin sergilediği davranışların işlevsel değeri, insanların hangi modelleri izleyip hangilerini göz ardı edeceklerini belirlemede oldukça etkilidir. İlgi çekici niteliklere sahip modeller aranırken, tatmin edici özelliklere sahip olmayan modeller genellikle göz ardı edilir veya reddedilir. Bazı modelleme biçimleri, doğası gereği o kadar ödüllendiricidir ki, her yaşta insanın dikkatini uzun süreler boyunca çekerler. Bu, hiçbir yerde televizyondaki modellemeden daha iyi gösterilemez. Büyük ölçüde ailesel ve alt kültürel modelleme kaynaklarıyla sınırlı olan seleflerinin aksine, bugün insanlar kitle iletişim araçlarının sağladığı

bol sembolik modelleme yoluyla evlerinin rahatlığında çeşitli davranış tarzlarını gözlemleyebilir ve öğrenebilirler (Bandura, 1977).

Farklı modelleme biçimleri her zaman eşit derecede etkili değildir. Resimli veya canlı gösterimlerde yer alan aynı miktarda bilgiyi kelimelerle iletmek genellikle zordur. Ek olarak, bazı modelleme biçimleri dikkat çekmede diğerlerinden daha güçlü olabilir. Çocuklar veya yetişkinler, nadiren televizyon izlemeye zorlanırlar, oysa aynı faaliyetlere ilişkin sözlü veya yazılı raporlar dikkatlerini uzun süre çekmez. Kavramsal ve sözel becerileri az gelişmiş olan gözlemciler, sözel modellemeden ziyade davranışsal gösterimlerden daha fazla yarar sağlayabilirler (Bandura, 1977).

Hangi modellerin yakından gözlemlendiğini ve hangilerinin göz ardı edildiğini belirlemede bir dizi dikkati kontrol eden değişken etkili olabilir. Modellenmiş davranışı öğrenmek için sağlanan pekiştirmeler, gözlemcinin motivasyonel ve psikolojik özellikleri ve modelin fiziksel ve kazanılmış farklılığının yanı sıra gücü ve kişilerarası çekiciliği, gözlemci üzerinde seçici kontrol uygulayan birçok faktörün toplamıdır. İnsanların günlük yaşamlarında karşılaştıkları modellenmiş etkinliklerin çeşitliliğine dikkat etmeleridir. Kişinin düzenli olarak birlikte olduğu kişiler, kişinin tekrar tekrar gözlemleyeceği ve dolayısıyla en kapsamlı şekilde öğreneceği davranış türlerini sınırlar (Bandura,1975).

Gözlemsel öğrenme, olgunlaşma ve deneyimlerle gelişen birkaç alt işlevi içerdiğinden, önceki gelişime bağlıdır. Kurucu alt işlevleri açısından analiz edildiğinde, gözlemsel öğrenmedeki kolaylık, öncelikle taklit etmeyi öğrenme meselesi değildir. Ayrık bir beceri de değildir. Bunun yerine, gözlemsel öğrenmede beceri geliştirmek, seçici dikkat, bilişsel temsil, sembolik dönüşüm ve beklenti motivasyonunda birden fazla alt beceri edinmeyi içerir (Bandura, 1989).

Modeller arasında gözlemci her zaman daha yeteneklisine daha çok dikkat eder. Dikkat çeken model daha saygın modelden daha fazla ilgi çeker. Dahası bir ünlü kişinin konuşmasına harcanan dikkat daha fazladır. Anne baba ve öğretmen, öğrenci için saygınlığı yüksek modellerdir (Schunk, 2014). Diğer taraftan olumsuz sonuçlar her zaman dikkati ve provayı artırmaz. Üzücü seviyelere ulaşırlarsa, modellerin deneyimlediği sonuçların dikkatli olmaktan ziyade kaçınmaya yol açması daha olasıdır (Bandura, 1977).

Dikkatin gerçekleşmesi için yukarıdaki tabloda da görüleceği gibi model alınacak davranışın basitlik, çekicilik, uygunluk ve fonksiyonel değerlilik gibi özelliklere sahip olması gözlemcinin model almasını hızlandırmaktadır. Daha karmaşık bir davranış yerine basit olanının seçilmesi, birey açısından çekici bir davranış olması, bireye uygun ve bireyin kendi işine yarayacağını düşünmesi dikkatin gerçekleşmesinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte gözlemcinin algılama kapasitesi, hazırbulunuşluğu, kişisel tercihleri ve duygusal düzeyi de dikkat sürecini etkileyen diğer faktörlerdir.

1.2.2. Hatırda tutma

Model yoluyla öğrenmede yer alan ikinci bir ana süreç, şu ya da bu zamanda modellenmiş etkinliklerin akılda tutulmasıyla ilgilidir. Gözlemcilerin, davranışa hazırlanmak için artık mevcut olmadıklarında modellerin davranışlarından yararlanabilmeleri için, yanıt kalıplarının bellekte sembolik biçimde temsil edilmesi gerekir. Semboller aracılığıyla, geçici modelleme deneyimleri kalıcı bellekte tutulabilir. Bu, insanların davranışlarının çoğunu gözlem yoluyla öğrenmelerini sağlayan gelişmiş simgeleştirme kapasitesidir (Bandura, 1975). Gözlemlenen davranışlar, ancak hafızada tutuldukları takdirde yeniden üretilebilirler; bu, insanın simgeleme yeteneği tarafından mümkün kılınan bir süreçtir (Pajares, 2002).

Gözlemsel öğrenme temelde hayali ve sözel olmak üzere iki temsil sistemine dayanır. Bazı davranışlar görüntüde korunur. Duyusal uyarım, dış olayların algılanmasına yol açan duyumları harekete geçirir. Tekrarlanan maruz kalmanın bir sonucu olarak, modelleme uyarıları sonunda modellenen performansların kalıcı, geri alınabilir görüntülerini üretir. Daha sonraki durumlarda, görüntüler (merkezi olarak uyarılmış algılar) fiziksel olarak var olmayan olaylardan çağrılabilir (Bandura, 1977).

Gözlemsel öğrenmede akılda tutma, hayali ve sembolik kodlar tarafından kolaylaştırılır. Çünkü bunlar büyük miktarda bilgiyi, kolayca saklanabilen bir biçimde taşırlar. Modellenen yanıtlar, görüntülere ve kolaylıkla kullanılabilen sözlü sembollere dönüştürüldükten sonra, bu bellek kodları, eşleşen yanıtların sonraki yeniden üretimi için kılavuz görevi görür (Bandura, 1975).

Muhtemelen insanlarda gözleme dayalı öğrenme ve akılda tutmanın kayda değer hızını hesaba katan ikinci temsil sistemi, modellenmiş olayların sözlü kodlanmasını içerir. Davranışı düzenleyen bilişsel süreçlerin çoğu, görsel olmaktan çok sözeldir. Bir model tarafından kat edilen rotanın ayrıntılarının görsel bilgi olarak model alanın hafızasında tutması buna örnek verilebilir. Gözlemsel öğrenme ve akılda tutma bu tür sembolik kodlar tarafından kolaylaştırılır, çünkü bunlar büyük miktarda bilgiyi kolayca saklanabilen bir biçimde taşırlar (Bandura, 1977).

Modellenmiş etkinlikleri kelimelere, kısa etiketlere veya canlı görüntülere kodlayan gözlemciler, izlerken sadece gözlemleyen veya zihinsel olarak başka konularla meşgul olanlardan daha iyi öğrenir ve davranışları korurlar. Sembolik kodlamaya ek olarak, prova önemli bir hafıza yardımı işlevi görür. İnsanlar zihinsel olarak prova yaptıklarında veya modellenmiş tepki kalıplarını gerçekten uyguladıklarında, onları unutmaları, onları düşünmedikleri veya gördüklerini uygulamadıkları duruma göre daha az olasıdır. Gözlem yoluyla öğrenilen pek çok davranış, sosyal yasaklar veya fırsat eksikliği nedeniyle alenen canlandırma yoluyla kolayca oluşturulamaz. Bu nedenle, bireylerin uygun davranışı gerçekleştirirken kendilerini görselleştirdiği zihinsel provanın, yeterliliği ve becerileri artırması oldukça ilgi çekicidir (Bandura, 1977).

Dikkat aşamasının ardından gözlemcinin bilişsel becerileri ve bilişsel yapısı ile davranışın sembolik kodlama, organize etme ve zihinsel tekrar özelliklerinin etkileşimi sonucunda davranışın hatırdaki tutulması aşaması gerçekleşmiş olur.

1.2.3. Uygulama

Başarılı model alma için üçüncü gerekli koşul kuşkusuz modelin sergilediği davranışın gerçek tekrardır (Bandura, 1977). Modellemenin üçüncü bileşeni, sembolik temsilleri uygun eylemlere dönüştürmeyi içerir. Davranışsal yeniden üretim, kişinin tepkilerini modellenen kalıplara göre uzamsal ve zamansal olarak organize ederek elde edilir. Analiz amaçları için, davranışsal canlandırma, yanıtların bilişsel organizasyonu, bunların başlatılması, izlenmesi ve bilgilendirici geri bildirim temelinde iyileştirmeye ayrılabilir. Davranışsal canlandırmanın ilk aşamasında, tepkiler bilişsel düzeyde seçilir ve düzenlenir. Davranışsal olarak sergilenecek gözlemsel öğrenme miktarı, kısmen bileşen becerilerinin mevcudiyetine bağlıdır. Oluşturucu unsurlara sahip olan öğrenenler, yeni kalıpları üretmek için bunları kolayca entegre edebilirler; ancak bu tepki bileşenlerinden bazıları eksikse, davranışsal yeniden üretim hatalı olacaktır. Eksiklikler olduğunda, karmaşık performanslar için gerekli olan temel alt beceriler öncelikle modelleme ve uygulama yoluyla geliştirilmelidir (Bandura, 1977).

Kişinin gözlem yoluyla öğrendiğini yapması için davranışsal düzeyde başka engeller de vardır. Fikirler, nadiren ilk denemede hatasız ve doğru eylemlere dönüştürülür. Doğru eşleşmeler genellikle ön çalışmaların düzeltici ayarlamaları ile elde edilir. Sembolik temsil ve yürütme arasındaki tutarsızlıklar, düzeltici eylem için ipuçları olarak hizmet eder. Golf veya yüzme gibi karmaşık becerilerin öğrenilmesinde yaygın bir sorun, sanatçıların tepkilerini tam olarak gözlemleyememeleridir. Yalnızca kısmen gözlemlenebilir eylemlere rehberlik etmek veya temsil ile performans arasında yakın bir eşleşme elde etmek için gereken düzeltmeleri belirlemek zordur (Bandura, 1977).

Beceriler yalnızca gözlem yoluyla mükemmelleştirilmez veya yalnızca deneme-yanılma beceriksizliğiyle geliştirilmez. Örneğin bir golf hocası, yeni başlayanlara golf topları ve sopalar sağlamaz ve golf vuruşunu keşfetmelerini beklemez. Çoğu günlük öğrenmede, insanlar genellikle modelleme yoluyla yeni davranışın yakın bir yaklaşımını elde ederler ve performanstan gelen bilgilendirici geri bildirimlere ve kısmen öğrenilmiş olan şeylerin odaklanmış gösterimlerine dayalı olarak kendi kendini düzelten ayarlamalar yoluyla onu iyileştirirler (Bandura, 1977).

Davranışın uygulamaya yansımada etkili olan faktörlerden biri de davranışın zihinsel temsil, gözleme ve dönüt verme özelliklerinin, gözlemcinin fiziksel kapasitesi ile ilişkisinin durumudur. Bireyin potansiyelinin, modellenecek davranışı zihinsel olarak temsil edebilecek

düzeyde olması, gözlemin ve dönüt vermenin bireyin potansiyeliyle uyumlu olması gerekmektedir.

1.2.4. Motivasyon

Model yoluyla öğrenmenin belki de en önemli sağlayıcısı motivasyondur. Bir motivasyon teorisi oluşturmada ve test etmede, bu motivasyonun varlığı, sözde neden olduğu davranıştan çıkarsandığında sorunlar vardır. Bunun nedeni, davranışın birçok farklı faktörden etkilenmesidir (Bandura, 1977).

İnsanlar gerekli motivasyonları olmadığı için uygulamadıkları birçok beceri ve davranış öğrenirler. Gözlemciler davranışın uygunluğuyla ilgili bilgi kazanır ve eğer model olumlu cevap veriyorsa davranışı yapmaya motive olur. Bir modeli gözlemlemek öğrenmiş davranışları uygulamada çekingenliğe neden olabilir. Çekinme model ceza aldığında gözlemcinin o davranışı yapmamasına neden olur, çekinmeye ise model tehlikeli ya da yasak bir davranışı yapınca negatif bir sonuçla karşılaşmazsa gözlemci de o yanlış davranışı yapar (Schunk, 2014).

Bir kişi, modellenmiş davranışın ustaca yürütülmesi yeteneğini kazanabilir ve koruyabilir, ancak olumsuz yaptırımlar veya uygun olmayan pekiştirme koşulları mevcutsa, öğrenme nadiren açık performansa dönüştürülür (Bandura, 1975). Gözlemlenen davranışa katılmak değerli sonuçlar ve beklentiler üretiyorsa, birey davranışı benimsemeye ve gelecekte tekrar etmeye motive olur (Pajares, 2002). Başarı ya da başarısızlıkla ve ödül ya da ceza ile oluşan dolaylı sonuçlar, motivasyon görevi üstlenir (Schunk, 2014).

İçsel motivasyon oldukça çekici fakat anlaşılması zor bir yapıdır. İçsel motivasyon, genellikle, görünürde hiçbir dış ödül olmadan performansı ortaya koymak olarak tanımlanır. Bununla birlikte, davranışın sürekliliğinden ve gözle görülür dışsal pekiştirmelerin yokluğundan içsel motivasyonun varlığını belirlemek çok kolay bir iştir. İnsanlar yapacak daha iyi bir şeyleri olmadığında belirli bir faaliyete katılmak için içsel olarak motive olmuş, ancak daha çekici seçeneklere sahip olduklarında aynı aktivite için içsel olarak motive olmamış görüneceklerdir. Bu nedenle, davranışın etkinleştirilmesi ve kalıcılığı, en iyi kişisel ve durumsal etki kaynakları arasındaki sürekli bir etkileşim olarak anlaşılır. Çoğu insan davranışı, anlık sonuçlardan ziyade beklenen sonuçlarla sürdürülür (Bandura, 1977).

Motivasyon gözlem yoluyla öğrenmeyi etkiler. Çünkü insanlar sadece önemli gördükleri moda davranışlara dikkat ederler. O davranışı belleklerinde tutar ve onları üretirler. Bireyler ayrıca kendi değerlerine göre davranış sergilerler. Sonuçlarına bakmadan sadece değer verdikleri davranışları yapar ve memnun olmadıklarını yapmazlar. Bununla birlikte insanlar parayı, saygınlığı ve gücü ahlaki nedenlerle bırakabilirler (Schunk, 2014).

Ebeveynler ve öğretmenler sıkça çocuklar için model olmalarına rağmen çocuklar, ebeveyn ve öğretmenlerin yaptıkları tüm davranışları model almazlar. Ormrod'un bu konudaki tecrübesi durumu ortaya koyan bir örnektir. "Çocuklarım benim insanlarla telefonda konuşmamı ve kurabiye pişirme tekniklerimi model almalarına rağmen bazı sebeplerle brokoli pişirme ve koltuk temizlememi asla taklit etmezler." Çocuklar yalnızca bir nedenleri yani motivasyonları olduğunda davranışları model alırlar (Ormrod, 2020).

Kendi kendini motive etme, en iyi şekilde, daha büyük gelecekteki hedeflere ulaşmada araçsal olan açık yakın alt hedefler tarafından sağlanır. Alt hedefler, eylem için mevcut teşviklerin yaratılmasına yardımcı olurken, alt hedeflere ulaşılması, kişinin çabalarını yol boyunca pekiştiren ve sürdüren öz tatminleri sağlar. İnsanların kendileri için belirlediği performans standartları ne kadar yüksek olursa, başarıları da o kadar büyük olur. Yüksek başarılılar, zor hedeflere ulaşılmasına bağlı olarak kendi kendini tatmin etme eğilimindedir; düşük başarılılar, kolay hedefleri yeterli olarak benimserler (Bandura, 1977).

Hedefler ve beklentiler motivasyonu etkileyen faktörlerdendir. Hedefler kendi başlarına öğrenme ve motivasyonu arttırmaz. Bundan ziyade hedefin özelliği, yakınlığı ve zorluğu etkili olur. Kısa vadeli yakın hedefler öğrenci için elinin altındadır ve kolay ulaşılacağı için motivasyonu sürekli katılıma doğru yöneltir (Schunk, 2014). Beklentiler bireylerde bilişsel haritalar oluşturma ya da davranışı yapmak için neyin gerektiğine ilişkin içsel planlar yapmaya yardımcı olur. İnsanlar hedefe giderken işaretleri izlerler ve belirli tepkilerden ziyade anlamı öğrenirler. Bilişsel haritalarını hedefe ulaşmak için gerekli olan en iyi davranışı belirlemek için kullanırlar. Hareketlerin eninde sonunda beklenen sonucu vereceğini düşünen insanlar da sonuç beklentileri davranışın devam etmesini sağlar. Sonuç beklentileri dışsal sonuçlar (elimden geleni yaparsam sınavdan iyi not alırım) ya da içsel sonuçları kapsar (sınavda elinden geleni yaparsam kendimi iyi hissederim) (Schunk, 2014).

Hedefler gerçekçi olmayacak şekilde yüksek olarak belirlendiğinde, çoğu performans hayal kırıklığı yaratır. Tekrarlanan başarısızlıklara neden olan güçlü çaba, etkinlik beklentilerini zayıflatır. Dolayısıyla aktiviteyi gerçekleştirme motivasyonunu azaltır. Bu nedenle, orta zorluktaki alt hedeflerin en motive edici ve tatmin edici olması muhtemeldir (Bandura, 1977).

Motivasyonu etkileyen bir başka faktör de pekiştirme sadece bilgilendirmekle kalmaz, aynı zamanda motive eder. Başkalarının güçlendirildiğini görmek, gözlemcilerde karşılaştırılabilir performanslar için benzer faydalar elde edeceklerine dair beklentiler uyandırarak bir motive edici olarak işlev görebilir (Bandura, 1977).

Motivasyon, davranışın nasıl etkinleştirildiği ve sürdürüldüğü ile ilgilidir. İnsanlar susuzluk, açlık, cinsel uyarılma, acı ve çeşitli türden rahatsız edici dış uyaranlarla harekete geçerler. Bununla birlikte, insan davranışının büyük bir kısmı, zorlayıcı, ani bir dış uyarının yokluğunda uzun süreler boyunca başlatılır ve sürdürülür. Dolayısıyla çoğu davranışın bilişsel temelli bir motivasyondan kaynaklandığı söylenebilir. Bilişsel temelli motivasyon kaynakları sonuç

beklentisi, hedef belirleme ve kendi kendini düzenleyen pekiştirmenin araya giren etkileri aracılığıyla çalışır (Bandura, 1977).

Son söz olarak, tipik bilişsel psikoloji formülasyonunda motivasyon, teorik olarak ilginç veya önemli bir değişken değildir. Genel varsayım, motivasyonun basitçe bir görevi önemsemeyi veya başarılı bir görev sonucu istemeyi içerdiği ve bireylerin bir kez görevi önemsediklerinde, yetenekli oldukları bilişsel süreçleri (ve dolayısıyla entelektüel performansı) gösterecekleri şeklindedir. Bu görüşe göre motivasyon, insanların değişen derecelerde sahip oldukları bir niceliktir ve eğer yeterince sahiplerse, entelektüel performansları bilişsel yeteneklerini tam olarak yansıtacaktır. Basit bir ilgi miktarı olarak tanımlanan bu motivasyon görüşü yerine, temel dikkat ve bilişsel süreçleri etkileyen, insanların inançları ve hedefleri tarafından yönlendirilen niteliksel olarak farklı motivasyon çerçeveleri olduğu bilinmelidir. Bu motivasyonel çerçeveler, başarılı olmayı çok önemseyen bireyler arasında bile entelektüel performansı önemli ölçüde değiştirebilir (Dweck, Mangels ve Good, 2004).

Sosyal bilişsel öğrenme kuramına göre motivasyon, öğrenilen davranışın somut şekilde performansa aktarılmasında anahtar rolündedir. Model yoluyla öğrenmenin son aşaması olan motivasyon, aslında diğer aşamaları da (dikkat, hatırd tutma, motor tekrar) etkileyen ve aynı zamanda onlardan etkilenebilen bir yapıda gözükmektedir. Model yoluyla öğrenmenin son aşaması olan motivasyon, bireyin modelleme süreçlerinin ilk üç aşamasında öğrenilen davranışın performansa dönüştürülmesini sağladığı gibi aynı zamanda davranışın ilerleyen zamanlarda tekrar sergilenmesini sağlamaktadır.

Davranışların harekete geçirici birçok özelliği ile gözlemcinin tercihleri, değerleri, eğilimleri ve içsel standartları motivasyonun sağlanarak davranışın uygulanması noktasında önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin değer olarak görmediği veya kişisel olarak tercih etmeyeceği bir davranış hakkında motive olmaması muhtemel bir durumdur. Dolayısıyla motivasyonun model yoluyla öğrenmede merkezi ve en önemli aşama olduğu unutulmamalıdır.

1.3. İslam Eğitim Geleneğinde Model Yoluyla Öğrenme

Önceki başlıklarda açıklanan ve kuramın temel paradigması olan model yoluyla öğrenme ile dinlerin, özelde ise İslam eğitim geleneğinin oldukça ilişkili olduğu görülmektedir. Dinler bireysel iyi olma halini telkin etmenin yanında toplumsal iyi oluşa da önemli vurgular yapan olgulardır. Başta Peygamberlerin tebliğ ve tebyin gibi temel görevler için gönderilmeleri model yoluyla öğrenmeyi amaçlar. Kur'an'da ve Sünnet'te bunu destekler mahiyette birçok örnek bulunmaktadır. Din eğitimi geleneğimizde modelden öğrenme önemli bir yere sahip olmuştur. Başta tasavvuf olmak üzere esnafılık, sanat ve bilim dallarında mürid-mürşid, usta-çırak, müderris-talebe ilişkilerinde modelden öğrenmenin izlerine açıkça rastlanmaktadır (Taşkın, 2020).

Modern psikoloji, öğrenme üzerine farklı yaklaşım ve teoriler geliştirmiştir. Öğrenmenin psikolojik temellerini ortaya koyan faktörlerin bazıları teolojik ekseninde de Hz. Peygamber tarafından dile getirilmiştir (Gözütok, 2016). Sosyal bilişsel öğrenme kuramı bağlamında bakıldığında, Hz. Peygamber'in hadislerinden motivasyon, pekiştirme, dikkat, ceza ve ödül, gibi hususlarla ilgili çıkarımlar yapmak mümkündür.

Sosyal bilişsel öğrenme teorisinin ortaya koyduğu öğrenme sürecini oluşturan basamaklar din eğitim-öğretim sürecine de olumlu katkılar sağlayacak niteliktedir. Bu basamaklardan ilki olan dikkat sürecinde, modelin gözlemcinin ilgisini çekecek basitlik, açıklık, dikkat çekicilik ve işlevsellik gibi özelliklere sahip olması gerekir. Bununla birlikte gözlemcinin algılama kapasitesi, öğrenmeye yatkınlığı ve ilgileri de öğretim sürecinin en başında dikkate alınması gereken hususlardandır. Bu nedenle din öğretimi sürecinin başında hedef kitlenin motive edilmesi, ilgi ve algılarının göz önünde bulundurulması büyük önem taşımaktadır (Yıldız, 2014, s. 157).

Sosyal bilişsel öğrenme teorisine göre öğrenme sürecindeki bir diğer basamak da bilginin hatırdaki tutulabilmesidir. Bilginin hatırdaki kalıcılığı, sembolleştirilerek ve kodlanarak kaydedilmesine bağlıdır. Din öğretiminde sözel ağırlıklı, didaktik bir üslubun kullanılması, bilgilerin kalıcı olarak öğrenilmemesine ve sıkılganlığa neden olabilmektedir. Teorik dini bilgilerin öğretilmesinde ezber yerine çeşitli öğretim yöntemleri ve bellek destekleme, kodlama yolları kullanılarak derslerin ilgi çekici ve kalıcı olması sağlanabilir. Üçüncü basamak olan uygulama kısmında ise din eğitiminin dini davranış değişikliği olduğu göz önünde bulundurularak hatırdaki tutulan sembol ve kodların sergilenmesi sağlanmalıdır (Yıldız, 2014). Son aşama olan motivasyonla ilgili olarak da dinin dünya ve ahiret mutluluğu hakkındaki temel vurgusundan hareketle güdülenmeyi sağlayacak etkenler işe koşulmalıdır.

Kur'an'da sıklıkla Müslümanlar için rol modellerden bahsedilmektedir. Rol model gösterme ile inanç ve ahlakla ilgili değerlerin insanlar tarafından davranış haline getirilmesi amaçlanırken basit ve tekdüze bir yol kullanılmamıştır. Aksine birçok açıdan farklılaşan rol modellerin yanı sıra hedef davranış ve davranışın kazandırılması istenen birey veya gruplar da çok farklı şekillerde değişiklik göstermiştir. Rol modeller, cinsiyet, sayı, inanç, statü gibi birçok konuda farklılaşmaktadır. Aynı şekilde hedef davranışlarda ahlaki ve dini değerleri kapsamaması, birkaç şekilde vurgulanması bakımından değişmekte, ayrıca çoğu zaman bu değerlerin davranış haline getirilmesine katkı sağlaması bakımından pekiştiriciler de kullanılmaktadır (Durmuş ve Özata, 2018).

Bir model veya örnek aramak insanoğlunun fitratında yer alan bir özelliktir. Dini alanda da bu durum kendini açıkça gösterir. İlk insanın aynı zamanda ilk Peygamber oluşu bu gerçeği ortaya koymaktadır (Bayraktar, 2013). Kuran'da Hz. Muhammed'in inananlar için güzel bir örnek olduğu (Ahzab 33/21), ayetleri okuyan, kötülükten arındıran, kitap ve hikmeti öğreten, bilmediklerini öğreten bir peygamber gönderildiği (Bakara 2/151) bildirilmiştir. Yine Hz.

Peygamber'in yüce bir ahlak üzere olduğu (Kalem 68/4), rol model olma açısından yapılmayan şeylerin söylenmesinin gazap getiren bir iş olduğu (Saf 61/2), kendine bakmadan başkalarına iyiliği emretmenin yanlışlığı (Bakara 2/44) açıkça belirtilmiştir.

İslam dinine göre ilk insan aynı zamanda ilk peygamberdir. Kuran-ı Kerim'de birçok peygamberin gönderildiğine dair ayetler bulunmaktadır (Nahl, 16/36; Kasas, 28/59). İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed, Kur'an ayetlerinin gerçek hayattaki yansımasıdır denilebilir. Hz. Muhammed, peygamberliği boyunca Müslümanlara en güzel örnekliliği sergilemiş; onların karşılaştıkları sorunlara çözümler getirmiş ve onlara dini ve ahlaki bir rol model olmuştur. Hz. Peygamber'in esas itibarıyla amacı, vahyin insanlara ulaştırılması ve vahiy çerçevesinde bilgi, duygu ve hareketler açısından davranışların değiştirilmesidir.

Tarih boyunca dini gelenekler, insanların daha çok ilişki kurdukları kişilere benzeme eğiliminde olduklarını savunarak, iyi veya kutsal kişilerle arkadaşlık etmenin önemini vurgulamıştır. Dindarlar, bu tür kişilerin örnek niteliğindeki özelliklerini bir nebze de olsa özümseme umuduyla, bilge ve kutsal kişilerle ilişki kurmaya özellikle teşvik edilmiştir. Genellikle olduğu gibi, Hz. İsa, Hz. Musa ve Buda gibi önde gelen bir örneğin hayatta olmadığına bile, dindarlar bu kişilerin sözlerini ve eylemlerini hatırlamaya ve aynı yol gösterici ruhla yaşamaya çalışır. İslam dini de Hz. Muhammed'i "güzel bir örnek" olarak sunmaktadır.

"Size ne emrettimse onu yapınız; size neyi yasakladım ona ondan sakınınız." (İbn Mâce, Sünnet, 1) buyuran Hz. Peygamber, kendisinin örnek alınması gereken bir model olduğunu ortaya koymuştur. Yine Hz. Peygamber "Size iki şey bırakıyorum, onlara sınımsız sarıldığınız sürece yolunuzu şaşırmayacaksınız: Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin Sünneti." (Muvatta, Kader, 3) ifadesiyle Kur'an'ın ve kendi sünnetinin Müslümanlar için en doğru yol olduğuna işaret etmektedir.

Hz. Peygamber'in hadislerinde samimiyet, iyi niyet, ilme önem verme, tahlil ve analiz edebilme, rehber olma, nefesine hâkim olma, kanaat sahibi olma, dürüst, verdiği sözü tutan, iyilikte daim, kötülükten uzak duran, cimri olmayıp cömert olan, sır sahibi, azgınlık ve haksızlıktan sakınan bir Müslüman modeli ortaya koyulmuştur (Kazan, 2018).

Kur'an'da "üsve-i hasene" olarak nitelendirilen Hz. Peygamber'in yanında rol model olarak birçok peygamberden de bahsedilmektedir (Ahzab 33/21; Mümtehine 60/6; Yusuf 12/111; Nisa 4/163). Bu rol modeller yaş itibarıyla da farklılaşmaktadır. Özellikle bunda, insanların yaş düzeylerinin değişmesiyle olgunlaşma düzeylerinin, beklenen davranışların ve ahlaki değerlerin değişmesi önem arz etmektedir (Durmuş ve Özata, 2018). Yine Kur'an'da bu rol modeller ile sunulan davranışların pekiştirilmesi, sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Allah'ın rızasına erişme (Beyyine, 98/8), cennetle mükâfatlandırılma (Tevbe, 8/100) gibi birçok pekiştireç kullanılmaktadır.

Sıradan veya avam olarak nitelendirilen insanlar, büyük erdemlere ulaşmanın zor iş, biraz fedakârlık ve ıstırap içeren uzun ve yorucu bir süreç olduğunu düşünme eğilimindedir. Dini dönüşüm bir gecede elde edilemediğinden yakın (daha acil) hedeflere, becerilere ve arzulanacak yaşam kalıplarına ihtiyaç vardır. Yeterlik inançlarına ek destek sağlayan dini modeller tarafından somutlaştırılan yaşam biçimleri örneklerine gereksinim duyulur. Bir modele benzerlik, gözlemcilerin kendi yeterliliklerine ilişkin algıları için modellenen performans bilgisinin kişisel alaka düzeyini artıran bir faktördür (Oman ve Thoresen, 2003).

İnsanların fitratında başkalarını örnek alma yeteneği mevcuttur. Örnek alma eğitimin hedeflerine ulaşmada bazen beklenenden daha fazla kolaylıklar sağlayabilmektedir. Başkalarını gözlemleyerek ve örnek alarak öğrenme, bireyin hayatında çok önemli bir yer tutar (Gözütok, 2016). İslam eğitiminin temel prensiplerinden birisi de örnek olmak ve örnek almaktır. Eğitimde müfredat her ne kadar mükemmel bir niteliğe sahip olsa bile onu uygulayacak olan bireyi göz ardı etmek mümkün değildir (Bayraktar, 2013). Buradan hareketle bir sonraki başlıkta araştırmanın merkezinde yer alan din görevlilerinin rol modelliğinden bahsedilecektir.

1.3.1. Dini ve ahlaki bir rol model olarak din görevlisi

Hz. Peygamber döneminde dini ve ictimai hayatın merkezi olan camiler, İslam medeniyet tarihi boyunca bu fonksiyonunu sürdürmüştür. Daha sonraki süreçte kurulan medreseler, kışlalar, tekke ve zaviyeler, çarşı ve pazarlar genellikle cami merkezli bir yapıda inşa edilmiştir. Camiler sadece mabet, din görevlileri de namaz kıldırma, ezan okuma ya da vaaz etme memuru değildir. Bu görevler insanlara model olmak için yeterli değildir. Çünkü din görevlileri sosyal ve manevi liderlerdir (Yılmaz, 2011).

Osmanlı döneminde medreselerin özellikle önemli merkezlerde bulunması ve nüfusun büyük çoğunluğunun taşrada olması, cami merkezli din eğitimi ve hizmetlerinin önemini artırmıştır. Dolayısıyla medresede okuma imkânı bulamamış olan Müslümanlar için camilerdeki takrir dersleri, Kur'an öğretimi, vaazlar, hutbeler ve diğer eğitimsel faaliyetler önemli bir fırsat olmuştur. Medrese eğitiminin en önemli amaçlarından biri, halkı dini konularda aydınlatacak ve rehberlik yapacak imam, vaiz ve müftü gibi din görevlilerinin yetiştirilmesidir (Zengin, 2017).

Cumhuriyet döneminde Şer'îye ve Evkaf Vekaleti kaldırılarak yerine din işlerine bakmak üzere Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Daha sonra Diyanet'in ilk teşkilat kanunu 1935 yılında çıkarılmış ve bu kanunla merkez ve taşra görevlilerinin nitelik ve tayin usulleri belirlenmiştir (Öcal, 2017).

Diyanet İşleri Başkanlığı "İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" (DİB, 1965)

görevlerini yerine getirme konusunda resmi ve yetkili bir kurum olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu görevle sorumlu ve Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin büyük çoğunluğunu oluşturan imam hatiplerin ve müezzin kayyımların toplamı, son verilere göre 93.625'tir (DİB, 2022). Dolayısıyla din hizmetleri faaliyetlerinin topluma ulaşmasında imam hatiplerin niceliklerinin yanında nitelikleri ve rol modellikleri de önem arz etmektedir. Nitel ve nicel manada din görevlileri, cami cemaati için yüksek statülü modellerin en başında gelen meslek grubu denilebilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın en son 2014 yılında güncellediği personel yeterlilikleri, her bir görevlinin sahip olması gereken temel ve özel yeterlilikleri açıklamaktadır (DİB, 2014). Bu yeterlilik arasında din görevlileri ilgili hususlar da bulunmaktadır. Cami görevlileriyle ilgili yeterlilikler arasında bulunan "Sahip olduğu bilgi, beceri, görgü ve aile hayatı ile çevresine örneklik eder." maddesi, onların toplum için birer dini ve ahlaki rol model olduğunu göstermektedir.

Dini temsil eden bireyler iyi niyet, samimiyet ve güzel ahlak sahibi, doğru ve uygulanabilir dini bilgiye sahip ve bu bilgiyi işlevsel ve makul bir tebliğ metoduyla öğreten ve bunu yaparken de insanlara fiili olarak örnek olan kişilerdir (Şeker, 2018). Dini temsil noktasında nicelik bakımından topluma sahih dini bilgiyi ulaştırmada ve yaşamada en büyük sorumluluğu bulunan din görevlileri, toplum için en önemli dini ve ahlaki rol modellerdir.

İslâm'da tebliğ ve temsil, ferdî olsun içtimai olsun, her Müslümanı bağlayan dinî bir görev kabul edilir. Ancak bunu kimlerin hangi bilgi ve hangi usulle yapacağı konusunda birtakım görüşler vardır. Dini temsil ve tebliğ görevini yapanların birçok özelliğe sahip olması gerekir fakat öncelikle en önemlisi temsilde fiilî örnekliktir. Özellikle rol model kişilerin bu hususa son derece itina göstermesi gerekir. Aksi takdirde iyi niyet taşımayan, gösterişin, ideolojinin veya maddi menfaatin öne çıktığı, eksik veya yanlış dinî bilgiye dayanan ve kötü örneğin sergilendiği dinî temsil, olumsuz sonuçlar doğurabilir (Şeker, 2018).

Hz. Peygambere göre model insan, ilme önem veren, olayları tahlil ve analiz eden, muktedir olduğu konularda insanlara rehberlik eden ve önlerini açan, kanaatkâr, nefesine hâkim olan, verdiği sözü tutan, güvenilir bir şahsiyettir. Bunlara ek olarak dürüst, haksızlık etmeyen, azgınlıktan ve taşkınlıktan sakınan, sır tutabilen ve Hz. Peygamber'in tavsif ettiği güzel vasıfları bilinçli bir şekilde yaşayarak model insan olmanın gayreti içinde olan kişidir (Kazan, 2018).

Kuran ayetleri ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında İslam eğitiminde öğretici konumunda olan kişinin söz, tutum ve davranışları ile örnek olması önemli bir göstergedir (Yılmaz, 2020). Aydın'a (2018) göre bir öğretmende ve yaygın eğitim görevi yürüten din görevlisinde bulunması gereken ahlaki ilkeler Allah'ın rızasını kazanmayı amaç edinme, bilgiyle varoluşsal ilişki içinde olma, bilgi ve davranış bütünlüğüne sahip olma, ilmin değerini koruma, görevini yaşama, vakar ve tevazu sahibi olma şeklinde sıralanabilir.

Düşüncesinin merkezinde insan mutluluğu yer alan Farabi'ye göre insanlar, yaratılış gereği birçok şeye muhtaç olarak doğmaktadır. İnsanın mükemmelleşmesi de diğer insanlardan faydalanmak suretiyle gerçekleşebilir. Farklı insanların bir araya gelerek birbirlerinden öğrenmelerine ihtiyaç vardır (Dam, 2020). Farabi'nin bu görüşü, insanların modellerden sosyal olarak öğrendiğini savunan sosyal bilişsel öğrenme kuramının ilkeleriyle benzerlik göstermektedir.

İhvan-ı Safa'ya göre alimler ve filozoflar, Allah'ın peygamberlere verdiği görevi devam ettiren, insanları bilgiyle buluşturan, kurtuluş yolunu gösteren, doğruya ve güzele teşvik eden örnek ve rehber kişiliklerdir. Bununla birlikte bu görevlerini yerine getirirken de toplum için model sayıldığından, sözleriyle tutum ve davranışları, bilgisiyle eylemleri uyum içerisinde olmalıdır (Koç, 2020).

Maverdi'ye göre eğitici konumundaki bireyin eylem ve söylemleri tutarlı olmalıdır. Çünkü onlar topluma örnek ve model kimselerdir (Kaya, 2020). Konuyla ilgili Gazzali de hocaların bildiği ve öğrettiği şeylerle amel etmesi gerektiğini ısrarla savunmuştur (Çelikel, 2020).

Köylü'ye (1990) göre bir din görevlisinde bulunması gereken temel özelliklerden biri de hareketlerin söze, sözlerin harekete uymasındır (s. 139). Söz-davranış veya söylem-eylem birliği olarak da ifade edilebilecek olan bu temel niteliğe sahip olan bir din görevlisinin cami cemaati için dini ve ahlaki bir rol model olabilmesinin de temel şartıdır denilebilir. Çünkü insanlar sözlerden çok eylemlerden etkilenirler. İnsanların saygınlığını arttıran önemli ahlâkî niteliklerden biri, insanın bilgi, inanç ve davranışları arasında çelişki olmamasıdır. Kişinin söyledikleri ile yaptıkları birbiriyle çelişirse itibarı, güvenilirliği ve etkileyciliği kalmaz (Nazıroğlu, 2006). Çekin (2011) tarafından din görevlilerine ve cami cemaatine yapılan anket sonuçlarına göre de cemaatin çoğunluğu, din görevlisinin söz ve davranışlarının uyumlu ve tutarlı olması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Bir hatibin din alanında yeterli bilgiye sahip olması son derece önemlidir. Ancak tek başına bu yeterli değildir. Aynı zamanda ondan, sahip olduğu dini bilgiyi güncel hayatla ilişkilendirebilmesi beklenir. Ancak böyle bir yaklaşımla dini bilgi muhatap kitlenin dünyasında işe yarar bir niteliğe kavuşabilir. Bunun için ayrıca hatibin geniş bir genel kültür bilgisine sahip olması elzemdir. Hatibin dünyada olup bitenleri takip etmesi, muhatap kitlenin yaşadığı hayatı, farklı dünya görüşlerini ve din anlayışlarını, içinde bulunduğu toplumun ahlaki, sosyal, kültürel, vb. durumunu iyi gözlemleyebilmesi ve buna uygun bir şekilde hitabet faaliyetlerini yerine getirebilmesi gerekir. Tüm bunlarla birlikte hatibin din alanıyla ilgili bilgileri kimlere, nerede, ne kadar, nasıl kazandıracağına ilişkin bilgi ve becerilere sahip olması ve ayrıca tüm bu görevleri yerine getirirken kişilik ve karakter konusunda tutarlı bir yol izlemesi son derece önemlidir (Altıntaş, 2018).

Eğitimde örnek olma, tüm farklı yolların en etkilisi ve başarıya en yakın olanıdır denilebilir (Bayraktar, 2013). İslam eğitiminde öğretici konumunda yer alan kişilerin söz, tutum ve

davranışları ile insanlara örnek olması önemli bir kuraldır (Yılmaz, 2020). Öğretici konumundaki bireylerin sözü ile davranışı arasında ilgi ve uygunluk söylemlerden daha önemli gözükmektedir. Çünkü diğer insanlar için sözden ziyade davranışlar etkilidir (Bayraktar, 2013).

İslam eğitim anlayışına göre model insanın bazı önemli özelliklere sahip olması beklenir. Model insan dünyanın imarı için çalışan, insanlığın ortak değerleri için mücadele eden, dünyada barış huzur ve mutluluğun temini için gayret eden, bir haksızlık ve kötülük gördüğünde müdahale eden, insanlığın geleceği, barış ve mutluluğu adına yaptığı her şeyin sâlih bir amel olduğunun bilincinde olan kişidir. Model insan, hayatını bir bakıma insanlığın kurtuluşuna adanmış kişidir (Altuntaş, 2018). Model insan, İslâm dini aracılığıyla sunulmuş olan değerleri, içinde bulunduğu zaman ve mekânın ruhuna uygun bir tarzda, kendi yaşamında eyleme dönüştüren kişidir (Adsoy, 2018).

Bir model olarak din görevlilerinin bazı özelliklere sahip olması gerekir. Model din görevlisinin karakter sahibi olmasının yanında sevgi abidesi olarak insanlara yaklaşmalıdır. Ayrıca insanlarla iletişim kurarken günahkara değil günaha kızan ve onlarla gönülden anlaşılan, herkesle anladığı dille konuşabilen bir yaklaşımı tercih etmelidir. Bununla birlikte model din görevlisi fedakâr, cefakâr, özverili, işini emanet görerek incinmeyen ve incitmeyen bir model olmalıdır (Yılmaz, 2011).

Din görevlilerinin konumu diğer mesleklerden oldukça farklıdır; çünkü toplumla en fazla iç içe olan, toplumun hem dünyevi hem de uhrevi problemleriyle yakından ilgilenen başka bir meslek grubu yoktur. Din görevlisinin bu ağır sorumluluğu yerine getirebilmesi için, halka anlattığı doğrulara öncelikle kendisinin inanması, bildiği doğruları herkesten önce kendisinin yaşaması ve davranışları ile söyledikleri arasında bir çelişki bulunmaması gerekir (Korkmaz, 2012).

Günümüzde gerek ideolojik gerek din görevlilerinin kendilerinden veya başka sebeplerle oluşan din görevlileri hakkındaki olumsuz algılar, din hizmetlerinin olumsuz anlamda etkilenmesine sebep olmaktadır. Toplumda var olan din görevlisi algısı önceleri, "Sen hocanın yaptığını değil, söylediğini yap" şeklindeydi. Burada aslında din görevlisinin azimeti anlatan ve uygulayan, ancak halkın ruhsatı uygulayabileceği şeklinde bir algı mevcut idi. Ancak bugün anlaşılan şey "hocalar söylerler ama söylediklerini yapmazlar" şeklinde olumsuz ve üzücü bir algıya dönüşmüştür (Yılmaz, 2011). Bu da din görevlilerinin pejoratif algılanmasına sebep olmuştur.

Koca'ya (2008) göre din görevlileri, insanları doğru ve güzele, hak ve adalete yönlendiren, huzursuz ve mutsuz gönüller için bir umut ışığı; öksüz, yetim, kimsesiz ve haksızlığa uğramış kişiler için emin ve güvenilir bir sığınak; katı kalpli suçlular için ıslah edici bir mürebbî; kin ve nefretle dolu kalplere sevgi zerk eden bir gönül doktoru; her türlü günah kirine bulaşmış kimselere pişmanlık ve tövbe kapılarını açan bir yol gösterici; toplumun ahlâkî değerlerini koruyan ve toplumsal yozlaşma ve kötürümleşmeye karşı yardımlaşma, dayanışma ve kardeşlik duygularını pekiştiren bir lider ve rol modelidir.

Din görevlileri, daha önce de ifade edildiği gibi dini topluma ulaştırma noktasında büyük bir sorumluluğa sahiptirler. Yaşanılan bu teknoloji çağında din görevlilerinin topluma dini ve ahlaki bir rol model olabilmesi için yaşadığı dönemi iyi okuması, anlaması, kendini geliştirmesi ve topluma faydalı olması gerekmektedir.

2. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Din görevlilerinin dini ve ahlaki rol modelliğini Samsun özelinde inceleyen bu çalışmada, mülakattan elde edilen veriler ışığında temalar ve kodlar belirlenmiştir. Bu bölümde temalar ve kodlar, başlıklar ve tablolar halinde sunulurken, sosyal bilişsel kuram bağlamında yorumlanmıştır.

Öncelikle katılımcıların din görevlilerinden öğrendikleri olumlu davranışların yaşantıya aktarılma durumu ele alınmıştır. Sosyal bilişsel kuramdaki öğrenme ve performans ayrımını ölçmeye çalışan bu sorudan sonra, katılımcıların öğrenilen davranışları yaşantıya aktaramamasının altında yatan sebepler sosyal öğrenme kuramı bağlamında tartışılmıştır.

Bir sonraki başlıkta katılımcıların din görevlilerini rol model alıp almadıkları ve rol model alınan din görevlilerinin özellikleri tablo ile verilerle yorumlanmıştır. Devamında katılımcılara, din görevlilerinin rol model olup olmadıkları sorusu yöneltilmiştir. Burada katılımcıların toplumda din görevlilerine olan genel bakışı, din görevlilerinin rol model olup olmadığı ve bunların sebepleriyle ilgili analizler yapılmıştır.

Bir sonraki başlıkta ise rol model olamayan din görevlilerinin özellikleri temalar, kodlar ve tablolar halinde katılımcıların ifadeleri ile birlikte yorumlanmıştır. Son olarak da cami cemaatine göre başarılı ve etkili rol model bir din görevlisinde bulunması gereken özellikler tablolarla sunulurken yorumlanmıştır.

2.1. Din Görevlilerinden Öğrenilen Olumlu Davranışların Yaşantıya Aktarılma Durumu

“Bir din görevlisinden öğrendiğiniz olumlu davranışları yaşantınızda uygulayabiliyor musunuz?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu tabloya göre 46 katılımcıdan 11’i hiç etkilenmediğini, 35’i ise nadiren etkilendiğini ve bu öğrendikleri olumlu davranışları da nadiren uygulayabildiklerini belirtmiştir.

Tablo 2.1. Öğrenilen Olumlu Davranışların Yaşantıya Aktarılma Durumu

Tema	Kod	f
Din Görevlilerinden Öğrenilen Olumlu Davranışların Yaşantıya Aktarılma Durumu	Hiç etkilenmiyorum.	11
	Nadiren etkilenip nadiren uygulayabiliyorum.	35

Katılımcıların din görevlilerinden öğrenilen olumlu davranışları yaşantılarına aktarmada zorluk çektikleri görülmektedir. Ayrıca din görevlilerinden genel olarak etkilenip yaşantısına aktaran bir katılımcının dahi olmaması dikkat çekicidir. Katılımcıların çoğu nadiren de olsa öğrendikleri olumlu davranışlardan bahsetmişlerdir. Bu durumun sebeplerinden birinin, bireylerin dini bilgilerinin belli bir birikim düzeyinde olması muhtemeldir. Eksik bildikleri, ihtiyaç duydukları, bilip de zamanla unuttukları veya hiç bilmedikleri konularla karşılaştıklarında etkilenmenin gerçekleştiği söylenebilir. Sosyal bilişsel kurama göre de modeller, yeni düşünce ve davranış tarzlarını öğretmekten daha fazlasını yapar. Modelleme etkileri, gözlemcilerin önceden öğrenmiş olduğu davranışlarını güçlendirebilir veya zayıflatabilir.

Katılımcıların bu konuyla ilgili cevaplarına bakıldığında öğrendikleri olumlu davranışları uygulayamamalarının altında yatan dört temel faktör olduğu görülmektedir. Katılımcıların cevaplarından hareketle ortaya çıkan bu faktörler şunlardır:

- Bireyin dini alt yapısının iyi olması veya dini anlamda kendisini din görevlisinden daha bilgili ve donanımlı görmesi,
- Din görevlilerinin genelde tekrara düşmesi, aynı kalıplarla konuşması,
- İnsanların sözlerden ziyade davranışlardan etkilenmesi,
- Motivasyon eksikliğidir.

Sosyal bilişsel öğrenme kuramına göre bireylerin bir davranışı veya bir kişiyi model almaları için kendilerini o konuda eksik veya yetersiz görmeleri gerekir (Schunk, 2014). Kendisini yeterli gören bireylerin rol model almaları pek mümkün gözükmemektedir. Birinci faktörle ilgili olarak bazı katılımcılar şunları ifade etmiştir:

“Yok. Hocalardan etkilenip de uygulayamıyorum. Çünkü çocukken Kur’an kurslarında okudum ve kendi çabalarımla beraber ailemin yönlendirmeleri dini yaşantımda beni belli seviyeye getirdi. Az çok hocalığım var yani. Elbette yaşayabiliyor muyuz mümkün değil.” (K-14)

“Hocalardan etkilenmem, nadiren olan bir şey. Çünkü davranışı uygulayabilmek için ilim lazım.” (K-11)

“Bana vaaz eden kişi benden çok bilmeli. Benden çok bilmiyorsa etkilenmem. Elbette çok sık etkilenmiyorum din görevlilerinden. Çünkü ben de birkaç tefsiri iki sefer okumuşumdur. Meali her kış muhakkak okurum.” (K-23)

Katılımcıların değindiği ikinci husus ise din görevlilerinin tekrara düşmeleri, aynı kalıplarla ve aynı söylemlerle görev yapmalarıdır. Katılımcı 35 şunları söylemiştir:

“Açıkçası din görevlilerinden çok olumlu şeyler öğrendiğimi söyleyemem. Çok belli kalıplarla düşünüyorlar. Belli kalıpların dışına çıkabilen din görevlisi, benim fiziksel olarak gittiğim camilerde çok göremedim. Sosyal medyada falan gördüm. Bir de şu var, bu ilçedeki imam potansiyellerinin böyle bir misyonunun olduğunu düşünmüyorum. Yani oradaki insanlar, biraz daha görevi yazılı kurallarla belirtilmiş ve bunun dışına çok da fazla çıkmak istemiyorlar. Başım ağrımamın düşüncesi hâkim.” (K-35)

Araştırmaya katılan bireylerin çokça vurgu yaptıkları konulardan biri de söz ve davranış uyumunun onlarda daha fazla tesir bırakmasıdır. İnsanlar nasihatle olumlu davranışa yönelmektense olumlu davranış örneklerini gördüklerinde daha fazla motive olmaktadır. Katılımcıların ifadelerinden en dikkat çekenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Yok hocam tesir etmiyor. Kendileri yaşamadıkları için bize anlatmaları tesir etmiyor genelde. Şimdi bazı alimler vardır, milyonlar arkasından yürür, hiçbir şey anlatmaz. Sen kürsüde anlat anlat, 5 kişi arkana takılmaz. Benim düşüncem şu, anlattığını yaşamadığın için etkili olamıyorsun. O yüzden imamların yüzde 99’u anlattıklarını yaşamıyorlar. Faiz alan imamlar var yaa, sen ne anlatırsan anlat.” (K-7)

“İmamın anlattıklarından ziyade davranışları bizi etkiler. Davranış yoksa imamın söylediği sözün benim nezdinde hiçbir değeri olmuyor. Niye? Çünkü tesir etmiyor. Tesir için hal ile göstermesi gerekir. Bugün gerek imamların gerek müezzinlerin gerek müftülerin gerekse de ilahiyatçıların bütün sıkıntısı uygulama ile sözler arasında bir uçurumun olmasıdır. İmamın orada ne dediği beni çok etkilemiyor.” (K-18)

Katılımcıların değindikleri son husus da sosyal öğrenme için mutlaka gerekli olan motivasyonun eksikliğidir. Katılımcılar, cami içerisindeki vaazların, hutbelerin ve diğer dini faaliyetlerin etkisinin cami dışında azaldığını veya ortadan kalktığını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar bu durumu şu ifadelerle ortaya koymuşlardır:

“Çok nadiren olan bir şey. Genelde olmuyor. Camide kalıyor.” (K-1)

“Bazı vaazlar ve hutbeler etkili oluyor ama anlık bir etki tabii. Vaaz hemen unutuluyor ama ders yapılıncaya unutulmaz. Keşke Osmanlıdaki sistem olsa da camide halkalar olsa o zaman etki eder. Ama vaazlar hemen unutulur.” (K-11)

“Çok etkileniyorum da kısa süreli etkili oluyor. Sonra ne oluyor, iki gün üç gün geçiyor yine eskiye dönüyoruz. Dönmemek istiyorum da ama işte genelde böyle maalesef. Kitap okurum, videolar izlerim ama o an tesiri oluyor sonra yine dalıyoruz dünya işlerine maalesef.” (K-37)

“Ben imam hatip okumadım, anne babamın öğrettikleriyle devam ediyorum. Yoksa hocaların dedikleri bir yerden giriyor bir yerden çıkıyor.” (K-30)

Sosyal bilişsel kurama göre model yoluyla öğrenmenin dört aşaması; dikkat, hatırd tutma, motor tekrar (veya uygulama) ve motivasyondur. Genel olarak katılımcıların ifadelerine bakıldığında, davranışların öğrenilmediği veya öğrenilen davranışların da yaşantıya

aktarılamadığı görülmektedir. Bunun altında yatan birçok sebep olabilir. Ancak burada kuramın sadece bu dört temel aşaması bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır.

Kuramın modelden öğrenme ile ilgili olarak ilk aşaması dikkattir. Dikkat, model alan bireyin modelin davranışını gözlemlemesidir. İnsanlar, günlük yaşamlarında karşılaştıkları modellenmiş etkinliklerin çeşitliliğine dikkat etmektedir. Kişinin düzenli olarak birlikte olduğu kişiler, kişinin tekrar tekrar gözlemleyeceği ve dolayısıyla en kapsamlı şekilde öğreneceği davranış türlerini sınırlar. Katılımcıların çoğunluğu sürekli cami cemaati oldukları için din görevlilerini yoğun bir şekilde gözleme ve değerlendirme imkanına sahiptirler. Hatta bazı katılımcılar camiye gelmeyen insanların da din görevlilerini takip ettiklerini, din görevlisinin ezan okuyup okumadığını, dışarıdaki hal ve hareketlerini gözlemlediğini belirtmişlerdir. (Buyrukçu, 2008).

Modeller arasında gözlemci, her zaman daha yeteneklisine, daha fazla dikkat eder. Dikkat çeken model daha saygın modelden fazla ilgi çeker. Örneğin ünlü bir kişinin konuşmasına harcanan dikkat sıradan insanlara göre daha fazladır. Burada din görevlisi her ne kadar yetenek ve beceri sahibi olsa da din görevlisinin pasif kalması veya iletişim noktasında eksikliğinin olması durumunda dikkat çekme oranı düşebilmektedir.

Modelin yeteneği, mevkisi ya da unvanı gibi etkenler dikkati arttıran faktörlerdir. Katılımcılarla mülakat yapılırken genellikle imam hatipler üzerinden yorumlar yapılmıştır. Müezzinlerin rol modelliği ile ilgili katılımcılar yorum yapmamıştır. Burada din görevlisi denildiğinde insanların aklına imam hatip geldiği söylenebilir. Ayrıca müezzin kadrolarının da imam hatipler kadar sayısal açıdan fazla olmaması, müezzinler hakkında daha az yorum yapılmasını doğurmuştur. Yapılan yorumlara bakılınca müezzinlerden cami cemaatinin beklentisinin güzel ses ve cami düzeninin sağlanması olarak özetlenebilir.

Model yoluyla öğrenmenin ikinci aşaması hatırda tutmadır. Dikkat edilen davranışın hafızada tutulması ve daha sonra uygulanmak üzere unutulmaması gerekir. Ancak katılımcıların ifadelerine bakılınca cami içinde dikkatle dinlenen ve etkisinin yüksek olduğu söz ve davranışlar cami içinde kalmaktadır. Kurama göre aslında bu davranışlar modelden öğrenilmiştir. Ancak motivasyon eksikliği gibi sebeplerden dolayı cami dışına çıkıldığında performansa dönüşmemektedir. Katılımcıların ifadeleri de bunu desteklemektedir.

Aşamaların üçüncüsü motor tekrar veya uygulamadır. Katılımcıların neredeyse tamamı camide öğrendikleri davranışları dışarıda uygulayamamaktadır. Tekrar hatırlatmak gerekirse sosyal bilişsel kurama göre öğrenme ve performans arasında ayırım yapmak gerekir. Çünkü öğrenmelerin her zaman davranış olarak sergilenmesi gerekmez. Birey bu davranışı daha sonra eyleme dönüştürebileceği gibi hiçbir zaman davranışa yansıtımayabilir. Dolayısıyla camide vaazdan veya din görevlisinin bir davranışından etkilenen birey, öğrenmeyi gerçekleştirmiş olabilir fakat bunu bazı sebeplerden dolayı davranışa yansıtılmamaktadır. Samsun ilinde yapılan

bir saha çalışmasında da katılımcıların yarısına yakını öğrendikleri davranışları davranışa yansıtamadıklarını belirtmişlerdir (Dam, 2002).

Kuramın dördüncü aşaması olan motivasyon, dikkat edilip hatırd tutulan ve sonuçta öğrenilen davranışların uygulanması için önemli ve merkezi bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Motivasyon gözlem yoluyla öğrenmeyi etkiler. Çünkü insanlar sadece önemli gördükleri davranışlara dikkat ederler.

Hedefler ve beklentiler motivasyonu etkileyen faktörlerdendir. Hedefler kendi başlarına öğrenme ve motivasyonu artırmaz. Bundan ziyade hedefin özelliği, yakınlığı ve zorluğu etkili olmaktadır. Kısa vadeli yakın hedefler birey için elinin altındadır ve kolay ulaşılacağı için motivasyonu sürekli katılıma doğru yöneltir. İnsanlar yalnızca bir nedenleri yani motivasyonları olduğunda davranışları model alırlar. Cami cemaatinin iyi bir Müslüman olma çabası, temelde dünya ve ahiret hayatında karşılığını görmek içindir (Nur, 24/52, Yunus, 10/64). Seküler bir dünya düzeninde maneviyatın değersizleştiği ve teknolojik araçlarla kuşatılan bir ortamda insanların etkilenmesinin sadece cami içinde kalması ve bunun dış dünyaya aktarılamaması normal kabul edilebilir. Yetişkinler üzerine yapılan bir saha çalışmasında da dinin sosyal hayatlarında ne kadar yer aldığını ölçmeye çalışan bir soruya bazı katılımcıların Kur'an, namaz ve dua ile sınırlı bir din anlayışı sunduğu ve yine bazı katılımcıların da ibadetlerin ve dinin gizli yaşanması gerektiğini belirtmesi bu tespiti desteklemektedir (Gümüş, 2014).

Bununla birlikte kendisini dini anlamda çok eksik gören ve günahkâr olduğunu düşünen bireylerin çok üst örneklerden etkilenip model alması zorlaşmaktadır. Sosyal bilişsel kurama göre de bazı bireylerin model alabilmesi için kendisine daha yakın hissettiği veya benzer gördüğü modellere yöneldiği bilinmektedir. Katılımcılardan bazılarının Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer gibi önemli sahabelerin veya Hz. Yusuf kıssasının insanları etkilemediğini, onların zaten dini kurtuluşa ulaştıklarını, onlarla aralarında bir benzerliğin olmadığını, cami cemaatinin kendi sorunlarına odaklanılması gerektiği ifade etmeleri de kuramın bu bakış açısını teyit etmektedir.

2.2. Din Görevlilerini Rol Model Alan Katılımcılar

Katılımcılara “Çok sevdiğiniz ve dini-ahlaki rol model/örnek aldığınız bir din görevlisi var mı? Varsa onun hangi davranışlarını örnek alıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir ve aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Tablo 2.2. Din Görevlilerini Rol Model Alan Katılımcılar

Tema	Kod	f
------	-----	---

Rol Model Alan Katılımcılar	Geçmişte Rol Model Alan	5
	Günümüzde Rol Model Alan	5

Araştırmaya katılan 46 kişiden 10'u bir din görevlisini geçmişte rol model almış veya halen bir din görevlisini rol model almaktadır. K-41 ve K-42 Atakum ilçesindeki bir camide görev yapan din görevlisini, K-21 ise Bafra ilçesinde bir camide görev yapan din görevlisini rol model aldıklarını belirtmişlerdir. K-24 ve K-37 ise Diyanet'in personeli olarak başka bir ilde görev yapan ve sosyal medyada hatırı sayılır takipçisi olan ve zaman zaman söylemleriyle gündem olan bir din görevlisini rol model aldıklarını belirtmişlerdir. Diğer beş katılımcı ise gençlik dönemlerinde rol model aldıkları bir din görevlisinin olduğunu ancak şu anda rol model aldıkları bir din görevlisinin bulunmadığını ifade etmişlerdir. Şu anda rol model alan katılımcı sayısı 5'tir.

Yukarıda belirtilen Bafra'daki din görevlisi ile ilgili çevre ilçelerdeki katılımcıların çoğu olumlu ifadeler kullanmışlardır. Rol model alacak düzeyde bir iletişimlerinin olmadığını belirtmeler de bu din görevlisinin özellikle halkla iletişimi konusunda yetenekli olduğunu belirtmişlerdir. İlaveten bu din görevlisinin bir dini gruba bağlılığının olduğunu ve bunu açıkça ifade ettiğini de eklemişlerdir. Ancak din görevlisinin kucaklayıcı ve tüm halka ulaşmaya çalışmasını da takdire şayan bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu ifadelerden birkaçını şu şekilde sıralamak mümkündür:

"Mesela bir tane hocamız var. İshak hocamız var Bafra'da. Orada bir gül açmış yani. Cami gayet yoğun, talebeler yoğun, hocanın kendisi yoğun. Böyle bir şey var yani. Bu adam ne yapıyor biliyor musun? Bu adam uyumuyor, bu adam çalışıyor abi. Bu adam biri, iki yapmaya çalışıyor, ikiyi, üç yapmaya çalışıyor. Adamın derdi ümmeti Muhammed'e hizmet olmuş yani. Şimdi bir hoca böyle olunca başka hiçbir şey yapmasına gerek yok." (K-21)

"İshak hoca mesela, bir vakit görev yaptığı camiye git. Döner bakar şöyle cemaate, yabancıyı hemen tespit eder. Seni yolda gördü, diyelim ki öğle namazında o camideydin. Sen yabancısın yolun düştü, orada bir vakit namaz kıldın. İkinci vaktinden sonra seni görürse çarşıda, hemen çağırır. Der ki bugün öğle namazında buradaydınız ikinci de gelmediniz. Dersin sen de Allah Allah bu adam beni nereden tanıyor. Öyle bir adam mesela, o hocayı ben gerçekten severim. Giyimi, kuşamıyla, tarzıyla, o cemaati oradan salmamasıyla. Tüm camiler boşalır, onun cemaati gitmez hemen camiden." (K-17)

Atakum ilçesindeki bir camide imamı rol model alan diğer iki katılımcının ifadelerinden bazıları da şu şekildedir:

"Bu camimizin imamı için dersem, söylediklerinin yüzde 90'ını uyguluyoruz. Bizim hocamız çünkü çok farklı, gerçekten çok farklı. Her şeyiyle. Yemesiyle, içmesiyle, giyinmesiyle, her şeyiyle örnek. Mümkün olduğu kadar hocamız gibi yaşamaya çalışıyoruz. Ama diğer imamlar için aynı şeyi söyleyebilir miyim? Hayır,

söyleyemem. Bizim imam gerçekten farklı, böyle bir imam gördün mü diye sor, görmemiştir. Her şeyiyle beraber, genelde sünnetten şaşmaz. Malayani konuşması çok istisnadır. Konuşması gerekirse konuşur, yoksa konuşmaz. Hocamızı rol model olarak gösteririz. Benim kayınpederim imam, dünürüm imam, kayınbiraderlerimin hepsi imam, ama onları rol model olarak söyleyemem bak.” (K-40)

“Camimizin hocası Mehmet hocamız rol modelimiz. Konuşması, davranışları, giyimi kuşamı, kıraati, ezanı. Bizim hocamız işte, işine aşık. Mehmet hoca bir gün sabah namazına uyanamasa o gün akşama kadar kendi kendine ceza verir. Ama diğer imamlar için aynı şeyi diyemem. Neyse ya diyebilirler, birçoğu der bunu. Ama Mehmet hoca demez. Bu yüzden biz de Mehmet hocanın her şeyini örnek alıyoruz. Ben 30 yıldır buradayım. Atakum’un camilerinin görevlilerinin birçoğunu da tanırım. Biz Mehmet hocanın yürüyüşüne, duruşuna, kıraatine, sesine bakınca kendimizi onun yanında bulduk. Hocam ne istersen yapalım. Biz seninle beraberiz. Onun için biz buraya gönül verdik.” (K-41)

Günümüzde sosyal medya ve internet kullanımının artmasıyla birlikte her konuda olduğu gibi dini konular da bu mecralara taşınmıştır. Bazı din görevlileri de bu mecranın toplumu dönüştürmedeki etkisini fark ederek camilerde yaptıkları vaazları buralara taşımışlardır. Bu faaliyetleri beğenen bireyler önemli sayıda takiple bu görevlileri fenomen konumuna taşımışlardır. Bu araştırmada özellikle ilk ve orta yetişkinlik dönemindeki katılımcıların sosyal medya üzerinden din görevlilerini takip ettikleri görülmüştür. Bir katılımcı bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Rol model aldığım bir din görevlisi olmadı da internetten olanlar var; Halil Konakçı. Adam dobra, sosyetik vaaz vermiyor. Kuran ne derse onu söylüyor. Hadis ne derse onu söylüyor. Kimi hoca mesela zengine, sosyeteğe göre cevap verebiliyor. O öyle değil ama. O yönden iyi yani. Yumuşatmıyor yani.” (K-37)

Bir din görevlisini rol model alan/almış katılımcılara camiye sürekli giden bireyler oldukları görülmektedir. Rol model alan 10 katılımcının 7’si ilk yetişkinlik dönemindeki bireylerdir. Diğer 3 katılımcı ise orta yetişkinlik döneminde. Bu sonuç insanların yaşlarının ilerlemesiyle bilgi ve donanımının artması, özgüveninin artması, dini bir modele ihtiyaç duymaması gibi durumlarla açıklanabilir. Ayrıca sosyal bilişsel kuram da bunu desteklemektedir. Kurama göre Kendine güveni ve özsaygısı olmayanlar, bağımlı olanlar ve taklitçiliklerinden dolayı sıklıkla ödüllendirilenler, özellikle başarılı modellerin davranışını benimsemeye eğilimlidirler. Benlik saygısı olmayan, kendini yetersiz hisseden, yüksek düzeyde bağımlı, düşük zekalı veya taklit tepkiler için sıklıkla ödüllendirilen kişilerin başarılı modellerin davranışını benimsemeye özellikle eğilimli oldukları söylenebilir.

İnsanlar, bir modele ihtiyaç duyması için kendisinde o konuyla ilgili eksiklik görmelidir. Bir din görevlisini rol model alan katılımcılara bakıldığında genellikle dini alt yapısı zayıf, kendini dini konularda eksik gören bireylerin olduğu gözlemlenmiştir. Din görevlilerini geçmişte rol model almış katılımcıların sayısı 5’dir. Şu anda bir din görevlisini rol model alan katılımcı sayısı da 5’dir. 10 katılımcının 7’si ilk yetişkinlik döneminde, 3’ü de orta yetişkinlik döneminde yer almaktadır. Bu durum, dini anlamda kendisini yeterli gören son yetişkinlik dönemindeki

bireylerin, din görevlilerini rol model almadığını göstermektedir. Araştırmanın kuramsal çerçevesi de bu durumu desteklemektedir.

Din görevlilerini rol model alan katılımcıların tümü (10 kişi), “sürekli” olarak cami cemaati olduklarını belirtmişlerdir. Bu da model yoluyla öğrenmenin ilk aşaması olan “dikkat”in gerçekleştiğini göstermektedir.

2.2.1. Rol model alınan din görevlilerinin özellikleri

Bir önceki soruda din görevlilerini rol model aldığını belirten katılımcılara “...onun hangi davranışlarını örnek alıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir ve katılımcı cevaplarından aşağıdaki tablo ortaya çıkmıştır.

Tablo 2.2.1. Rol Model Alınan Din Görevlilerinin Özellikleri

Tema	Kod	f
Rol Model Alınan Din Görevlilerinin Özellikleri	İletişim	10
	Kişilik/Karakter	7
	Söz-Davranış Uyumu	5
	Namaz Dışı Faaliyetler	5
	Ses, Kıraat ve Hafızlık	4
	Vaaz	3
	Kılık-Kıyafet	3
	Açıkça Konuşan	3

Bir din görevlisini geçmişte rol model almış veya şu anda rol model alan toplam 10 katılımcı bulunmaktadır. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi katılımcıların tümü “iletişim” hakkında yorumlar yapmışlardır. Tabloya dikkatle bakıldığında ilk dört kod, din görevlilerinin temel görevleri dışında kalan ve en çok belirtilen kodlardır. Sonraki dört kod ise din görevlilerinin temel görevleri arasında yer almaktadır. Katılımcıların ses, hafızlık, vaaz gibi hususlardan önce din görevlileriyle kurulan sıcak ve samimi iletişime, davranışa yansıyan söylemlere daha çok önem verdiği görülmektedir. Demir (2021) tarafından cami cemaati ve din görevlileriyle yapılan çalışmada da iletişim ve alt boyutlarıyla ilgili benzer katılımcı ifadelerine ulaşılmıştır. İletişim ile ilgili katılımcılardan bazılarının ifadeleri şöyledir:

“Dinimizi sevdirmek için bizim seviyemize iniyordu.” (K-8)

“Din görevlisi rol model aldığım birkaç tane oldu önceden. Halkla etkileşimi, ondan sonra yumuşak huyluluğu ve insanların dertleriyle dertlenmesi. Örnek almaya çalıştığım bu üç maddeyi söyleyebilirim. Sen halk içinde bu dediklerimi yapmıyorsan insanlar çok etkilenmez.” (K-21)

“Anlatış şekli, cemaatle iletişimi. Namazdan çıkınca da insanlarla dinle ilgili sohbet eder, çay içer.” (K-27)

“Çocuklarla ve halkla iletişimi iyi, kırıncı konuşmaz, o önemli, halkı daima el üstünde tutar, eleştiren insanları bilir, dine diyanete karşı gelmesinler diye onları da makul karşılar.” (K-32)

Katılımcıların en çok vurgu yaptıkları ikinci kod ise söz-davranış uyumudur. Bununla ilgili bir katılımcı, gençliğinde yaşadığı bir olayı anlatmaktadır:

“Zonguldak'ta öğrencilerle birlikte vakit geçirirken dindar, yaşantısıyla insanlara örnek olan ve insanlara rol model olmayı rehber edinmiş bir kişi, biz o zaman 18 yaşındayız. Ben dedi, deniz kenarına gezintiye çıkacağım, orda böyle dinden uzak olan haram maddelere bulaşmış kişilerle bir diyalog kuracağım, onlardan kazanabildiğimi kazanacağım dedi. Onunla beraber biz de gittik. Benim orada gördüğüm, o hocamızın, adam içki içiyor, haramla meşgul olurken yanına yaklaştı, o kişi de, bizim milletimizi biliyorsunuz. Ne olursa olsun hoca gördüm mü saygı vardır, ona saygıyla içkiyi gizledi. Ondan sonra hocamızın konuşmasından sonra o kadar tatlı ve güzel konuştu ki hocamız, o adam, o saatte o içkiyi oradan attı ve bize dedi ki, hocam ben inşallah bundan sonra içmeyeceğim dedi. Yani hocamızın oradaki ona yaklaşımı beni çok etkiledi. Bu benim hayatımda iz bırakmıştır. Kişilerle olan münasebeti, hem de sözüyle amelinin yani yaşantısının bir olması. Sadece camide kalmayıp uygulamaya geçirmesi, hayatın içinde olması, beni de etkileyen etrafımdaki arkadaşları da etkileyen bu adamın samimiyeti ve gerçekten yaşantısına onu aktarması.” (K-2)

Rol model alınan din görevlilerinin bir diğer özelliği de açıkça ve çekinmeden İslam dinindeki emir ve yasakları söylemeleridir. Bu konuda bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Direkt kitabın ortasından konuşan hocalar. Acaba ne olur sonu diye düşünmeden net cevap veren, sesini yükselterek konuşan hocaları seviyorum. Dinin görevlisi aslında böyle olması lazım diyorum.” (K-7)

“Açık sözlü olması hiçbir şeyden korkmaması. Şu anda da eleştiri altında olduğu gibi. Kuran açıkça ne diyorsa onu söylüyor. Kim bana ne der? Sözümünden dolayı nasıl tepki alırım değil de Allah'ın Kur'an'da söylediği şekliyle anlatıyor. Bir örnek verecek olursak. Kur'an'da içki içmeyin diye emir var ya, içki içmeyelim, zararlı, içmeyeceksin, cennet, cehennem her şeyi açıkça anlatıyor. Hiçbir şeyden korkmuyor. Açık sözlü gerçekten.” (K-24)

“Adam dobra, sosyetik vaaz vermiyor. Kuran ne derse onu söylüyor. Hadis ne derse onu söylüyor. Kimi hoca mesela zengine, sosyeteğe göre cevap verebiliyor. O öyle değil ama. O yönden iyi yani. Yumuşatmıyor yani.” (K-37)

“Önceden vardı rol model aldığım bir hoca. En çok dikkatimi çeken davranışı genelde Kur'an'a göre konuştuğu için, adam aklına geleni söylüyor. Rehberimiz

Kur'an, ona göre konuşmadıktan sonra sen ne dersin de. Kendi fikrini söylüyorsun sen. Eskidendi bu hocam tabi, Kur'an okurdu, tefsirini yapardı ve tabi şimdi vefat etti." (K-43)

Katılımcıların ve burada yer verilmeyen bazı katılımcıların ifadelerine bakılınca vaazlarında ses tonu yüksek olan, doğruları çekinmeden ve doğrudan ifade eden din görevlilerinden insanlar daha çok etkilenmektedir. Sadece son yetişkinlik dönemindeki katılımcılar bunu ifade etmiş olsalardı, belki de geçmişteki geleneksel vaaz üslubuna özlem duyulduğu gibi bir çıkarım yapılabilirdi. Ancak genç katılımcıların da vurgu yaptıkları gibi cami cemaati, sesini gerektiğinde yükselten ve açıkça sözlerini söyleyen din görevlilerinden daha çok etkilenmektedir. Özellikle vaaz ve nasihatlerde ses tonunu iyi kullanan din görevlilerinin cemaat üzerinde daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun altında yatan bazı sebepler olabilir. Her ne kadar kısmen dönüşüme uğramış olduğu varsayılsa bile geleneksel güçlü baba rolünün etkisinin devam etmesi ve cami cemaatinin sert bir üslupla uyarılması, vaazdan etkilenmenin derecesini artırabilmektedir. Elbette burada altı çizilmesi gereken bir nokta da sadece yüksek tonda konuşan din görevlilerinin etkili olduğu şeklinde bir çıkarım yapılmamalıdır. Katılımcılara göre hem gerektiğinde sesini yükselten hem de hitap şekli etkileyici ve bilgili din görevlileri etkili olmaktadır.

2.3. Din Görevlilerinin Rol Model Olup Olmadığı ile İlgili Durum

"Din görevlileri sizce insanlar için rol model/örnek olabilmekte midir? Din görevlilerinin rol model/örnek olduğunu/olmadığını düşünüyorsanız sizce bunda en etkili faktör/ler nedir?" şeklinde yöneltilen soruya katılımcıların tümü, din görevlilerinin rol model olmadıklarını yönünde kanaat belirtmişlerdir. Gül (2007) tarafından hazırlan yüksek lisans tezinde de din görevlileri, cami cemaatinin çoğuna göre örnek olamamaktadır.

Tablo 2.3. Din Görevlilerinin Rol Model Olup Olmadığı ile İlgili Durum

Tema	Kod	f
Rol Model Olup Olmadıkları	Rol Model Olmadıklarını Düşünenler	46
	Rol Model Olduklarını Düşünenler	0

Katılımcılardan 8 kişi yüzdelik oranlar vererek rol model din görevlisinin çok az olduğunu, önemli bir kısmı da "çok az", "parmakla sayılabilecek kadar az", "nadiren" gibi ifadeler

kullanarak din görevlilerinin rol model olmadıklarını belirtmişlerdir.¹ Bazı katılımcıların bazı din görevlileri hakkında olumlu kanaatler belirttiği görülse de genel olarak toplumun din görevlilerini rol model almadıklarını ve din görevlilerinin rol model olmadıklarını dile getirmişlerdir. Katılımcılardan birinin ifadesi şu şekildedir:

“İmamların çok eksikliği var. Maaşı alıyorlar işlerine bakıyorlar. Genelde yüzde doksanı böyle ama tabii hepsi için aynı şeyi söyleyemem. Yüz kişi varsa 90-95 hatta yüzde 97 diyebilirim. İnsanlara hakkıyla irşad eden üç imam vardır belki. Gerisi selamun aleyküm, Allahu ekber, sadakallahülazim, tamam.” (K-7)

Sorunun devamındaki rol model olamamasında etkili olan faktörler bir sonraki başlıkta incelenmiştir.

2.3.1. Din görevlilerinin rol model olamamasında etkili olan faktörler

Katılımcılara göre din görevlilerinin rol model olamamasında etkili olan faktörler dört tema ve bu temalar altındaki kodlarla sunulmuştur. Bu dört tema kişisel, cami merkezli, cami dışı ve kurumsal faktörlerdir.

2.3.1.1. Kişisel Faktörler

Din görevlilerinin rol model olamamasında etkili olan faktörlerin birinci kişisel faktörler teması altında konumlanan 6 kod ile birlikte aşağıda tabloda sunulmuştur.

Tablo 2.3.1.1. Kişisel Faktörler

Tema	Kod	f
Kişisel Faktörler	Memuriyet Zihniyeti	30
	Söz-Davranış Uyumsuzluğu	29
	Bilgi/Donanım Eksikliği	27
	Ticaret Yapmaları	21
	Karakter/Kişilik	6
	Siyaset	5

¹ Yukarıdaki tabloya göre (Tablo 2.3.) 46 katılımcının hepsi, din görevlilerinin genel olarak rol model olmadıklarını düşünmektedir. Bununla beraber 8 katılımcı da rol model din görevlisi vardır ama sayısal olarak çok az vardır şeklinde görüş bildirmiştir. Bir din görevlisini rol model alan katılımcılar daha önceki başlıklarda açıklanmıştı. Bu soruda ise katılımcılara din görevlilerinin genel olarak rol model olup olmadıkları sorulmuştur, rol model alıp almadıkları sorulmamıştır. Buradaki rol model alma/olma ayrımına çalışma boyunca dikkat edilmelidir.

	Kılık Kıyafet	4
--	---------------	---

Kişisel faktörler teması, katılımcıların en fazla görüş bildirdikleri tema olarak göze çarpmaktadır. Bu konuda katılımcıların en çok vurgu yaptıkları husus “memuriyet zihniyeti”dir.

“Memuriyet zihniyeti” özetle, katılımcıların ifadelerine göre din görevlilerinin namaz kıldırma, ezan okuma, vaaz ve hutbe gibi temel görevlerini yerine getirip bunun dışında bir çabasının olmamasını, din görevliliğinin normal bir memuriyet gibi görüldüğünü, bu mesleğin manevi ve rehberlik boyutunun da olduğunun göz ardı edildiğini kapsamaktadır. Katılımcıların bu konuyla ilgili görüşleri incelendiğinde üç temel boyut ortaya çıkmaktadır:

- Din görevlileri her ne kadar bir memur olsalar da asıl görev ve sorumluluklarının dışında insanlara dini anlamda faydalı olabilmek için gayret göstermelidirler. Belki temel görevinin dışına çıkmak zorunda değildir ancak halkın beklediği budur.
- Din görevlileri maaş almasalar bu görevi asla yapmazlar. Para için bu işi yapmaktadırlar. Bu kutsal görevi meslek olarak görmektedirler.
- Din görevlilerinin aldıkları maaşın helallik durumu dahi tartışmalıdır. Böyle bir mesleğin olması dahi sorgulanmalıdır.

Birinci boyutla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Fazla rahatlar bence imamlar. Şey yapmıyorlar mesela, içtenlikle, dinimiz böyle söylüyor biz böyle yapalım değil de benim görevim bu. Meslek olarak görüyorlar maalesef. Bizim cemaatimiz de imamlara fazla ters tepki verdikleri için de olabiliyor böyle. Sonuç olarak sen din görevlisisin. Yani seni dışlasalar da böyle de öyle de olsa sen yine görevini gerektiği gibi yapman gerekir. Biz burada iş yapıyoruz, gelen müşterilerden imamlar da var, karşılaşıyoruz maalesef olumsuzluklarla. Söyledikleriyle yaptıkları arasında dağlar kadar fark var.” (K-22)

“Hocalarımız genelde bir süre sonra monotonlaşıyorlar. Camiden eve, evden camiye, o görevin dışındaki görevleri kendine bir külfet olarak görmeye başlıyor bir müddet sonra.” (K-2)

“Bir kişi kendi düşüncesine göre bir şey yapabilir, o yanlış olabilir. Ancak bir din görevlisi eğer bir topluma hitap ediyorsa ve yanlış sevk ediyorsa maazallah ondan da sorumludur. Bundan kaçınması gerektiğini düşünüyorum. Anlattıklarını yaşamaları gerekiyor. Ayrıca görev kapsamı da memurluk gibi bir şey değil aslında. Bu memurluk gibi olmamalı. Çünkü bugün bunu yaparsınız yarın yasa değişir farklı uygulama yaparsınız. Bugün bir dosyaya dava açmanız gerekir yarın yasa değişir, takipsizlik kararı verirsiniz. Ama cürümler, günahlar, yasaklar dinde bellidir.” (K-39)

“İmamlığı sadece memur zihniyetiyle yapanlar var. Maalesef acı durum. Sadece memur zihniyetiyle yapıyor, diyor ki, benim görevim ezan okumak, namaz kıldırma, ben şu vatandaşa şunu öğreteyim de memlekete bir faydam olsun, bu

adama faydam olsun, düşünmeyenler çok fazla var hem de maalesef. Böyle olmamalı. Benim gözümde imam aslında bir lider olmalı. Yani toplumu yönlendirebilen, düzeltebilen, anlatmasıyla, hareketleriyle, yaşamıyla örnek olması gerekir. Bir imamın vatandaşın gözünde ayrı yeri olmalı. Benim gözümde ayrı yeri vardır imamın her zaman. Ama ona göre davranmayanlar da çok. Sadece memur zihniyetiyle imamlık yapanlar var, bence çok yanlış bir şey. Memur zaten memur ama, imamın memur gözüyle düşünmemesi lazım. İmamın görevleri resmîyette bellidir evet ama mesela eski imamlar bence öyle değil. Sadece görevini yapan imam var. Bence sadece memurluk yapıyor. Maaşını alıyor devletten, ezanını okuyor, namaz kıldırıyor. Öyle olmamalı. İmam farklı olmalı.” (K-4)

“Rol model hocalarla çok nadir karşılaşıyoruz. Bazıları meslek gözüyle bakıyor buna. Namaz kıldırma memuru olarak bakıyor. Bazıları böyle baktığı için, hatta çoğunluğu diyelim. Adam mesela şey diyor, izin gününde birisi bir şey okuması için çağırılmış, izin günüm gelemem demiş. Hocalar, din görevlisi değil, din gönüllüsü olmalı.” (K-6)

“Bir imamın ilk göreve geldiği zamandaki aşkıyla, anlatmasıyla, belli bir süre yıllandıktan sonraki anlattıkları çok fark ediyor. Çok rahatlığa alışıyorlar böyle. Artık sadece imamlığı meslek olarak yapıyorlar. Yaşayamıyorlar yani. Biz de çok fazla dini yaşayan insanlar değiliz. Beş vakit namaz kılmakla olacak şey değil ama bir imamsanız, peygamber göreviyse, bunu daha içten yapmalısınız.” (K-8)

“...ben bir memurum. Ben sabahleyin gelirim namazımı kıldırır giderim. Sabah namazını kıldırır, bunda sorun görmem, öğlen olunca gelirim ezanımı okurum giderim. Onun dışında etliye sütlüye karışmam dersin şöyle olur abi bu: Sen öldükten sonra görevin bittikten sonra senin ismin buradan silinir.” (K-21)

“Rol model alacak bir cami imamı bence yoktur. Niye yoktur? Bir kere zaten kendini kısıtlamış, devlet memuru olmuştur ya, her şeyi her yerde söyleyemeyecektir ya, o zaman o aslandır ama kafeste aslandır. Aslanlığından bir şey götürmez ama bildiğimiz aslanın da hiçbir tepkisini veremez. Öyle bir rol model olmaz. Ancak cemaatlerin liderleri o cemaatlerin kişileri tarafından rol model alınıyor. Onun da çok doğru tarafları olabildiği gibi çok yanlış tarafları da var. Öyle bir anlıyor ki doğrusuyla yanlışıyla, onlarda da öyle bir algı var.” (K-13)

“Şimdi benim de bulunduğum bölgede imamlar var. Camiden iki dakika erken çıkmanın derdinde. Böyle olmamalı. Orası onun işyeri, evinden fazla orada vakit geçirmeli. Üç yıl boyunca yaşlı bir amca, imama: Ne olur bana Kur’an öğret diye yalvardı. İmam bugün işim var, bugün hava soğuk, bugün hava sıcak, bugün rahatsızım bilmem ne diyemez. Ve hala bu imam aynı şekilde devam ediyor. Bu adam diyor ki bir de ben namaz kıldırma memuruyum imam değilim. O işe gelen adam bu görevi içine sindirecek.” (K-23)

“Nasıl olsa imam olduk, kadromuzu da aldık namazı da kıldırıyoruz, emekli de oluruz gibi bir düşünceye kapılmamaları lazım. Büyük sorumluluğu var bu işin. Bir din görevlisi ben sadece namaz kıldırıyorum bundan maaş alıyorum başka da bir şey yapmama gerek yok derse bunun vebali olduğunu da duymuştum. O kişi, insan namaz kıldırıldığı için maaş almamalı demişti. Hakikaten sorumluluk büyük.” (K-45)

Katılımcılar din görevlilerinin kurumsal veya resmi olarak belirlenen görevlerinin ötesinde davranmasını beklemektedir. Bu beklentinin altında yatan sebepler ise bu mesleğin sıradan bir

meslek olmaması, dini/kutsal bir altyapıya sahip olması, insanlara öğüt ve nasihatlerde bulunan din görevlisinin bu söylemlere uygun davranmasının beklenmesi olabilir.

Din görevlilerinin maaş almasalar bu mesleği yapmayacağını söyleyen katılımcıların ifadeleri de şu şekildedir:

“Şimdiki din görevlilerinin örnek olması, genelde çok nadir ya. Örnek olamıyor çoğu. Maaş olmasa çoğu imam ezan okumaz. Ben öyle görüyorum. Eskiden eski imamlar vardı kadrosuz. Adam aşkla şevkle yapıyordu. Yani kötölemek istemiyorum vallahi ezan okumazlar maaş olmasa.” (K-27)

“Ses diye bir şey yok hocada, bu adam para için imamlık yapıyor, buna para vermeseler namaz da kılmaz, tepeden bakan hocalara böyle diyorum ben, sadece maaş için imamlık yaptığını zannediyor.” (K-1)

“İmamları seviyorum. İmamlığı seviyorum. Bana iki kat maaş verseler imam ol deseler, bu işi yapmaya muktedirim. Ama yapmam. Yani imamlığı parayla yapmam. Ama birileri parayla yapmak zorunda. Bu sefer de parayla yapıyorlar. İmamlar para için imamlık yapıyor yani.” (K-36)

“...Ve eğer ben namaz kıldırma memuruyum deyip de nasıl olsa maaşımı alıyorum, gelsin gelmesin felsefesine sahipse o sadece maaşını alır. Ama ne kadar Allah rızası için görev yapar o tartışılır yani.” (K-5)

“Özellikle son zamanlardaki imamlar memur zihniyetindedir. Benim arkadaşım da var imam. Camiye, göreve gittiği yok doğru dürüst. Başkaları hallediyor işini. Onun dışında da çok sık izin ve rapor alıyor. Başka camilerde de görüyorum çok, namazı başkaları kıldırıyor. Bilmiyorum işleri mi var, çok mu yoğunlar belli değil.” (K-37)

“Devletten ne aldıysa o da yetmiyor. Dışarıya da yardımcı olamıyor. Burada paraya tapma olayı ortaya çıkıyor. Bu şekilde devlet baskısıyla görev yapmış oluyor. Yoksa ben bu şekilde din görevlilerinin görev yapacağını da sanmıyorum. Dille söylenen çok şey var ama icraat yok. Dilde kalıyor. Din görevlilerine devlet para vermese beklemezler yani. Devlet zoruyla görev yapıyorlar. Devletin yasalarıyla görev yapıyorlar.” (K-20)

“Bence hepsi açısından konuşmayayım. Çoğu ben işimi yapayım maaşımı alayım seviyesinde bu işi yapıyorlar. Milleti camiye nasıl getiririm, camiye nasıl doldururum gibi bir dertleri yok. Nasıl olsa ben bugün işimi yapayım namazımı kıldırayım, ay sonu gideyim ATM den maaşımı alayım düşüncesindedir.” K-46

“15 kişi bulursanız açarız kurs dedi. 8 kişi olduk, bulamadık.” (K-34) (Din görevlisinin belli bir sayıya ulaştığında ek ders almasını sağlayacağı için ve o sayıya ulaşamadığı için de Kur’an kursunu açmadığını ifade etmektedir.)

Katılımcıların ifadeleri, bazı din görevlilerinin asli veya resmi görevlerini yerine getirmekle yetindiklerine, din görevlilerinden bundan daha fazlasının istendiğine, maaş almasalar bu görevi gönüllü olarak dahi yapmayacaklarına işaret etmektedir.

Din görevlilerin aldıkları maaşın helallik durumunun tartışmalı olduğu ve hatta böyle bir mesleğin olmaması gerektiğini düşünen bir katılımcının ifadeleri şöyledir:

“Arkadaş maaşı sen alıyorsun, bir kere gel ezan oku. Senin de sesin güzel, okuyuver diyor bize. Bazen yaşlı bir imam var, diyor hocam ben geç kalacağım şuraya indim, namazı kıldır. Şimdi sen zaten hani iyice kısıtlanmış bir görevin vardı, sen onu da yapmadın, yani o zaman ne yapıyorsun sen 8-9 bin lirayı, nasıl helal diye alıp yapıyorsun? Zaten bu mesleğin meslek olması ve karşılığında devletten para alınması bende hala cevapsız bir sorudur. Şimdi Allah herkese görevler vermiş, herkes imam, paşa bilmem ne herkes aynı sorumlu. Günde 5 vakit namaz kılacağım, o da kılacak bu da kılacak. Bu geliyor, kılıyor, arkadakine kıldırıyor bir de üstüne para alıyor, yani bunun dindeki yeri bana tuhaf geliyor. Salih bir adamın cemaate namaz kıldırdıktan sonra o namazı iade etmesi gerektiğini düşünüyorum ben. Bu, mesleğim için gelenlere kıldırdım. Bu da benim için demesi lazım gibi geliyor. Çünkü o imamın yaptığı iş hem bu tarafı hem de diğer tarafı ilgilendiriyor. Yarın birisi diyebilir, 5 vakit namaz kıldın sen 30 yıl. Emekli oldun ikramiyeni de aldın, bütün sermaye dünyada kaldı. Yani öbür tarafa gelmiş midir bir şey, hani karşılıklı kıldın ya sen, bunu kıldırdığın için para aldın ya. O biraz bana şey geliyor, biz diyoruz hani hakikaten işini layıkıyla yapan imamlar da vardır. Onu tabi Allah bilir. Biz dışarıdan görüldüğü kadarını söylüyoruz. Ben de 5 vakit kılıyorum sen de kılıyorsun, ekstra da benden fazla bir şey yapmıyorsun. Hem bu dünyam iyi oldu hem de öbür tarafım garanti. Yani bu biraz şüpheli gibi geliyor bana. İbadetine tamam para için yapmıyor ama bir ibadet yaptı hani görevi olarak yaptı, üstüne vazife olan şeyden düşmüş olur mu bu mesele. Maaşı alıyorsa bence o namazlarını iade etmeli. Kıldığın namazı biraz şüpheye düşürür bence. Karşılığı ötekinden farklı olur. O adam işini gücünü bırakıyor, ezan okununca geliyor namaz kıldırıyor, karşılığı sadece Allah’tan bekliyor. Ötekisi hem devletten bekliyor hem Allah’tan bekliyor. Ancak toplumumuzun imamlık mesleğinin kaldırılması ve cemaatten ehil olanların bu işi yapmasına hazır olmadığı da bir gerçek. Diyanetin kurulmasının sebepleri de bu. Bu dini biraz devletin kalıbına sokmuş ama olmadığını düşün işte, yani adam şu hocanın arkasında kılıyor, ona inanıyor. Bazı hoca ve alimlerin arkasında bile namaz kılmıyor, büyük cemaatlerde vesaire, kavgalar birbirini götürür. Ben senin arkanda kılmam falan. Bu mesleğe aday olan kişilerin bu karşılığı ben Allah’tan bekleyeceğim, ama bu dünyada da alıyorum deyip, şahsen ben olsaydım, öğretmenlikte değişik olarak beni mesleğiyle evli gibi söylerler. Ben iade ederdim yani, bir daha kılardım. Şu kadarlık bilgimle geliyorum ve Allah’tan bekleyerek kılıyorum. Rabbim kabul etsin dua ediyorum e sen de geliyorsun sen karşılığımı bu dünyada da alıyorsun öbür tarafa kalır kalmaz kalpleri en iyi Allah bilir ama bende hep tuhaf bir ikilem vardır. Hocam ne yapalım maaşı almayalım mı? Zaten bu anlayış olunca o tam namaz memuru. İlk zamanlardaydı hani ben imam olsam diye düşünürdüm ama tabi empati yapınca da bu dünyalık da lazım diyorum. Belki de diyorum ki adam evine gidip kılıyordur, belki kılan da vardır. Bu düşünce sadece benim aklıma gelmemiştir, cemaate kıldırdığının karşılığını aldım, ikinci bir namaz kaza ediyordur veya tekrar ediyordur. Öyle imamlar da vardır. Onu göremeyiz. Bizim zahir görüntümüz öyle bir ikilem var yani. Hem bu dünyada hem öbür tarafta çifte kavrulmuş biraz şey geliyor.” (K-13)

“Güneş dünyaya ışık nasıl saçıyorsa hoca da öyle olacak. Kapı kapı gezecek tebliğ edecek. Yarım saat konuşuyor orada, iner şimdi aşağıya, maaş günü de bankamatikten basar kartı, alır parayı koyar cebine. Helal mi? Değildir. Hak etmemiştir onu, Allah soracak. Asıl görevi cami dışında hocanın.” (K-29)

Katılımcının ifadeleri kimilerine göre her ne kadar çok uç noktalarda gibi gözükse de belli oranda kabul edilebilir bir bakış açısı olduğu da destek bulmuştur. Burada bir din görevlisinin

camiiye gelip sadece namaz kıldırıcaksu bu görevin birçok kişi tarafından da yapılabileceği, din görevlisinin mesleğinin temel gerekliliklerinin ve memuriyetinin ötesine geçerek insanlara dini anlamda faydalı olması istenmektedir. Kimilerine göre ise din görevlilerinin aldıkları maaşın helalliği ve kıldırıcıkları namazın geçersiz olacağı gibi görüşler de dile getirilmiştir. Din görevlilerinin katılımcıların ifadeleriyle “namaz kıldırma memuru” olarak görölmelerinin nihayetinde devlet memuru olmalarının önemli bir etkisi vardır. Katılımcı 35 bu durumu şu şekilde yorumlamıştır:

“Rol model olamıyorlar. Çünkü dediğim gibi iş şeye geliyor, yazılı kurallar var, mesleki olarak yapman gereken ve yapmaman gereken şeyler var. Adı üstünde devlet memurluğu, 657 dediğimiz şey. Kozmopolit, heterojen bir toplumda yaşadığımız için çok farklı düşüneden insanların içerisinde yer alan bir memurun, imamın, bütün bu insanların hepsini teker teker memnun etmesi düşünülemez. Böyle bir ortamda dolayısıyla imam da bir devlet memuru kafasıyla düşünüp ona göre kendini daha dar bir çerçeveye oturtacaktır.” (K-35)

633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ve Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği din görevlilerinin görevlerini ve sorumluluklarını ortaya koymaktadır. Bu mevzuat açısından bakıldığında, katılımcıların beklentilerinin yönetmelikle çeliştiği söylenebilir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi peygamber varisi olarak görölen ve sahih dini bilginin topluma ulaştırılmasında büyük sorumluluğu bulunan din görevlilerinden mesleğinin temel görevlerine ek faaliyetlerde bulunması, katılımcılar açısından bir beklentidir.

7 katılımcı görüşme esnasında din görevlileri için “namaz kıldırma memuru” ifadesini kullanmıştır. Katılımcıların bu ifadesi, din görevlilerinin asli görevi olan namaz kıldırma dışında bir çabalarının ve faaliyetlerinin olmadığına işaret etmektedir. Aynı zamanda katılımcıların bu ifadesi, din görevlilerinin asli görevlerinin namaz kıldırma, vaaz verme ve hutbe okuma gibi temel görevlerinden çok, insanlarla sıkı bir iletişim içerisinde olması, İslam dinini insanlara anlatması ve anlattıklarını da yaşaması gerektiği beklentisini göstermektedir.

“Memuriyet zihniyeti” kodundan sonra, 29 katılımcının olumsuz görüş bildirdiği ikinci kod “söz-davranış uyumsuzluğu” dur. Katılımcılara göre din görevlilerinin rol model olamamasında etkili olan faktörlerden biri olan “söz-davranış uyumsuzluğu”, başka bir ifadeyle eylem-söylem birliğinin olmamasıdır. Din görevlileri vaazlarda, hutbelerde veya herhangi bir ortamda dini konularda insanlara anlattıkları hususları kendileri yaşamamaktadır. Dam (2002) tarafından yapılan bir çalışmada da cami cemaati, din görevlilerinde söz-davranış uyumsuzluğu olduğunu belirtmiştir. Ozan (2013) tarafından hazırlanan çalışmada da cami cemaati, din görevlisinin imajını etkileyen olumsuz faktörlerin ilkinin “söz-davranış uyumsuzluğu” olduğunu belirtmişlerdir.

Konuyla ilgili katılımcıların ifadelerinde ciddi eleştirilerin olduğu görölmektedir:

“Bir kere imamın hiç yanlış bir şey yapmaması lazım, vatandaşın gözünün önünde. İmamın dediğini yap ama yaptığını yapma diye bir söylem var, ama bence yanlış bir şey çok. Bence örnek olmaları lazım. O tür imamlar olması lazım.” (K-4)

“Benim düşüncem şu, anlattığını yaşamıyorlar. O yüzden imamların yüzde 99’u anlattıklarını yaşamıyorlar. Faiz alan imamlar var ya, sen ne anlattıysan anlat.” (K-7)

“Benim en çok baktığım şey amelleri. Mesela okuduğun ilmin ameli yoksa hiç örnek alamazsın o adamı. Amel etmesi lazım o ilimle. Mesela paraya önem vermeyin deyip kendisi çok önem veriyorsa falan o zaman etkisiz kalıyor bu söyledikleri. En önemli özellik bu. Bunun dışında ilimlerinin ve okumalarının az olması, kendini yetiştirmesi. Gerisi çok aşırı da önemli değil. Her imamın arkasında namaz kılınır. Ama ilmi ve amelinin bir olması daha önemlidir.” (K-11)

“İmama has değil mesela söz davranış uyumu, bizde öyle bir atasözü var mıdır, hani hocanın dediğini yap, yaptığını yapma. Şimdi bu atasözü olmuşsa demek ki bu uzun yıllardır böyle, birkaç yüzyıldır böyle. Hoca bildiklerini söyler ama bildiklerini hiçbir zaman yapmaz. Sokağa çıktım işte oraya tükürdüm, sigara içiyordun içtin onu attın iki de muhabbet ettin, ee senin ondan veya şundan bir farkın kalmadı ki. Değil mi? O zaman da ya işte hoca yarın vaazda desen ki şöyle, amaaaaan, ne yaptığını da biliyorum nasıl davrandığını da biliyorum. Nasıl konuştuğunu da biliyorum. Oraya geldi hani şöyle olur böyle olur yanarsınız diyor. Aradaki kopukluk hepten artıyor. Hal ve hareketlerinden hoşlanmadığımız, sevmediğimiz hocaların arkasında kılıyoruz namaz. O sadece namaz memuru olmuş oluyor.” (K-13)

“Şunu gördüm. Bir kere bizim en büyük sıkıntımız diğerkâm değiliz. Çok benciliz. İki. Cömertlikte sıkıntımız var üç, tamam mı? Verin ey cemaat bugün yardım var dediğin zaman ilk önce oraya bir gidip 50-30-20 lira koymuyorsan kusura bakma, Allah o dini sadece insanlara söyleyesin diye indirmede. Orada muhafız sanki, vereceksiniz, vermek güzeldir, cennetin en güzel köşesi senin dediğin anda, halk bakar bu imam ne veriyor ne ikram ediyor.” (K-18)

“Camideki hareketleriyle dışarıdaki hareketleri bir değil. Bizim için cami için geçerli değil de başka camilerdeki imamlar için diyorum. En önemli olan en etkili olan husus da budur. Diğerlerinin etkisi az.” (K-15)

“İmamın anlattıklarından ziyade davranışları bizi etkiler. Davranış yoksa, imamın söylediği sözün benim katımda hiçbir değeri olmuyor. Niye? Çünkü tesir etmiyor. Tesir için hal ile göstermesi gerekir. Bugün gerek imamların gerek müezzinlerin gerek müftülerin gerek ilahiyatçıların bütün sıkıntısı uygulama ile sözler arasında bir uçurumun olmasıdır. Yani sosyal hayatı dine yansıtma sıkıntımız var. Bir imam çıkar kürsüye doğruluktan ahlaklılıktan dürüstlükten hoşgörüden bahseder. Aynı imam diyelim cemaatle sürtüşürse ben bu vaazın hiçbir anlamının olmadığına inanıyorum. Yani yapılan vaazlar hayata aksettirilmelidir. Caminin dışına taşmayan bir dinin camide kalan bir dinin toplum hayatına bir etki edeceğine inanmıyorum. Dolayısıyla imamın da kürsüden veya mihraptan çıktıktan sonra caminin dışında bahçesinde çarşıda yolda insanlarla yaptığı diyaloglar efendim onlara karşı tavırları davranışları yönlendirmeleri beni etkiler. Yoksa buradaki hoca işte peygamberimiz buyurmuş ki iki günü eşit olan bizden değildir veya komşusu aç olan kendisi toksa gerçek mümin değildir. Hayır kardeşim o imam alacak eline bir

şeyi bir fakire götürecektir. İşte o zaman ben derim ki işte vaaz budur. Vaaz kürsüden veya mihraptan yapılan konuşmalar değildir.” (K-18)

“Söylüyorsun cemaatine, kendin yapmıyorsun. Halkımızı dinden soğutuyor genelde bizim hocalarımız. Camide söylüyorsun amenna çok güzel. Kardeşim dışarıda da bunu uygulamak zorundasın. Uygulaman lazım. Uygulamıyorlar.” (K-25)

“Bir de hocalar anlattıklarını yaşamıyorlar. Bugün vaaz eden adam TOKİ’de benim yanımda oturuyor. 3-4 senedir, bir sabah namazında görmedim camide. Şimdi namaz öncesinde de tesir için yaşantı lazım diye vaaz etti sen de duydun, belki de dinledin. İzinli olduğu gün evde oturuyor camiye gelmiyor mesela. Başı açık olan, kolu kısa olan hoca olmaz.” (K-34)

“İmamların İslamiyet’in ahlaki yönünü anlatırken vaazlarında, peygamberin ahlakını cömertliğini, cesaretini, hoşgörüsünü, saygısını anlatırken kendilerinin bunu uygulamadığını bizzat görüyorsun. Bugün ortalama bir imama sorsanız imam hatip veya ilahiyat mezunu, Yahudiler ile ilgili ne düşünüyorsun dediğinde, alabileceğimiz cevaplar bellidir. Yahudileri kötüler, halbuki Hz. Muhammed’in Yahudi cenazesinde ayağa kalktığını, bunu bir şekilde duymuştur ve vaazında söyler. O söylediği kendisine girmiyor. Bunu daha çok kalıplaşmış bir bilgi olarak sunuyor. Dolayısıyla böyle konularda da dışarıya çıktığında da yaptığıyla ettiği bir olmuyor. Kur’an’da ayet var ya, “lime tegulune” yapmayacağınız şeyleri neden söylüyorsunuz? Bu bizim din görevlilerimizde çok var. Sorsan din görevlilerinin en büyük eksikliği nedir diye, en büyük eksikliği bu. Bir din görevlisinin haftada bir gün izni var. Bu, namazı kapsıyor mu? Müftüden izin alınırken imam, ben bugün namaz kılmayacağım diye izin alıyor mu? Ama bu öyle yansıyor. Ama bunu anlatır vaazda, hutbede. Onunla ilgili güzel örnekler de verir. Çünkü bu malumata sahiptir. Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman’ın cömertliğinden adaletinden bahseder. Bilgileri vardır, anlatır, ama dışarıda bunların hiçbirisini uygulamaz. Çünkü anlattığı şeyin yaşanılacak bir şey olduğuna kendisi inanmıyor zaten. Ona malumat olarak verilmiş o. O bunu, cemaate anlatılacak bir bilgi olarak satın alıyor zamanında. Onu satın alırken, dini eğitim tüneline, bunu satın alırken kimse ona bak bunu satıyoruz, bunu sen yaşamam için satıyoruz değil, bu malumatı gör başkasına anlat. Hz. Ebubekir ne kadar cömertmiş, develer yükünde feda etmiş Peygambere falan. Buradaki amaç cömert olmanın İslam ahlakının bir parçası olduğu çıkarımını vermiyor. Bu bir malumat olarak geliyor. Onun için söz ve davranış arasında dağlar kadar uçurum var.” (K-35)

“Cami dışında standart vatandaş olmayı tercih ediyorlar. Camiden çıkmadan takkelerini çıkarıyorlar. Yani imamlığı da çıkarıyor, imamlık da bitiyor. Çalgılı bir düğüne gidebiliyor. Burada bas bas bağıyor. Sakın ha şöyle yapmayın falan. Ya davet edildik davete icabet edeceğiz diyor. Cehenneme davet ettim, gelir misin kardeş? Gelmez. İçki masasına davet ediyorum kardeş gelir misin? İcabetse hadi böyle. İçki masasından ne farkı var bugünkü düğünlerimizin.” (K-36)

“İmam faizden bahsediyor camide, ama bankada faizde parası var. Ben buna birkaç kez şahit oldum. Haram ama biz de alıyoruz ne yapalım işte paramızın değerini koruyoruz falan demişti. Bu sefer işte, inandırıcılığını kaybediyorlar. Bunu bizzat kulaklarımla duydum yani. Lojmanda kalyordum o dönem. Belki ölmüştür, Allah rahmet eylesin öldüyse. Kredi çekmeyin, vadeliye yatırmayın falan derdi ama ne yapalım hayat şartları, hayat koşulları demişti ona sorduğunda dışarıda. Hocam

işte en azından yapıyorsan da cemaate söyleme bunu. Günahını sakla yani. Herkesin günahı kendine olsun. Bu sefer adam diyor ki lan hocanın bile var bizim olsa ne olacak diyor. Bir hocanın rol model olabilmesi için anlattıklarını yaşaması lazım.” (K-38)

“Din görevlilerinde bir de kendi söyleyip kendi yapmaması olayı var. Çoğu da maalesef bu şekilde. Yani diyorum ya bu durum şundan kaynaklanıyor. Ben görevimi yerine getireyim, ben bunu topluma anlatayım, diyanetten aldığım emri yerine getireyim. Ondan sonra diyor ki benim mesaim bitti. Çoğu olaya bu gözle baktığı için, biz toplum olarak bir yere gelemeyiz bu şekilde. Gençleri de bir yere getiremeyiz. Çünkü bizde daha çok şu var. Kimse İslam’a bakıp Müslüman olmuyor. Müslümana bakıp Müslüman oluyor veya olmuyor. Büyük bir sorun, işte burada da dini rol modellerimize büyük iş düşüyor. Onlar gerçekten dini gerçek anlamda yaşamalıdır. Bunu maddi beklenti için yapmamalıdır ki insanlar da ona baktığı zaman gerçek İslamiyet’i onda görsün. Bu adam, bu işi para için yapmıyor, gerçekten inandığı için yapıyor diyebilmeli insanlar. Biliyorsunuz ne derler ona, kişileri etkileyebilmeli inancıyla. Burada bir örnek verebilirim size. Olimpiyatlardaydı sanırım. Müslüman bir sporcu ile Müslüman olmayan bir sporcu yarış yaparken Müslüman olmayan sporcu yere takılıp düşüyor, finale çok yakın bir noktada. Müslüman sporcu ahlaki, dini hassasiyeti gereği, birinciliği diğerine veriyor. Okuduğum kadarıyla bundan etkilenen bazı kişiler Müslüman oluyor ama gerek bizim toplumda gerekse hocalarda böyle bir şey yok yani. İşte rol model.” (K-46)

Yapılan yorumlara bakıldığında bazı katılımcılara göre, din görevlileri anlattıklarını yaşamamaktadır. Hatta daha ileri boyuta giderek anlattıkları şeylerin tam tersi istikamette davranışlar sergileyebilmektedirler. Dolayısıyla anlatılanların insanlarda olumlu bir tesir bırakması ve model yoluyla öğrenmenin gerçekleşmesi zorlaşabilmektedir. Din görevlilerinin bu şekilde davranış sergilemesi aslında bir önceki kodla da ilişkili bir durum olabilir. Din görevliliğini normal bir memuriyet olarak algılayan din görevlisi, görevinin temel gerekliliklerini (vaaz, hutbe, namaz kıldırma, ezan okuma vb.) yerine getirmekle yetinebilmektedir. Bunun dışında anlattıklarını yaşamaması onun için bir gereklilik değildir. Bu yaklaşım, katılımcılar açısından cami cemaatinin din görevlisini rol model almasının önündeki en büyük engellerden biri olabilir.

Sosyal bilişsel öğrenme kuramına göre insanlar diğerlerinin kötü davranışlarına karşın olumsuz bir sonuçla karşılaşmadığını gördüklerinde, kendilerinin de kötü davranma eğilimleri artar. Başkalarının cinayetten dolayı ceza almadığını gören insanların yasadışı işlere eğilimi artabilir. Bu örnekte olduğu gibi genel anlamda da görmezden gelme veya müdahaleci olmayan tutumlar, sadece hatalı davranışların devam etmesine değil aynı zamanda artmasına da neden olmaktadır. Cezalandırılmamış ihlallere bu şekilde maruz kalma, gözlemcilerde yasaklanmış davranışlara eğilimi artırabilmektedir. Bazı katılımcıların “din görevlisi bunu yaparsa biz de yaparız, hoca kredi çekerse biz neden çekmeyelim, hoca bile yapıyorsa vardır bir bildiği” şeklindeki söylemleri kuramın bu görüşüne örnek olarak verilebilir. Anlattıklarını yaşamayan veya tersi istikamette davranış sergileyen din görevlisi, cami cemaatinin de din görevlisini model alarak yanlış olana yönelmesine sebep olabilmektedir.

“Bilgi ve Donanım Eksikliği” kodu ile ilgili 46 katılımcının 27’si olumsuz görüş bildirmiştir. Bu kod içerisinde din görevlilerinin dini ve kültürel anlamda bilgilerinin zayıf olduğu, teknolojik gelişmeleri takip edemedikleri, kendilerini güncelleyemedikleri gibi eleştiriler bulunmaktadır. Bazı katılımcılar da din görevlilerinin toplumun gerisinde kaldığını ve bu sebeple de rol model olamadığını ifade etmişlerdir. Çanakçı’nın (2015) çalışmasına göre de katılımcı cemaatin %27,8’i din görevlilerini mesleki bilgi anlamında yeterli görmektedir. Uygun’un (1992) saha çalışmasında da cami cemaatinin çoğu, din görevlilerini mesleki bilgi anlamında kısmen yeterli bulmuştur. Dam (2002) tarafından yapılan saha çalışmasında cami cemaati, din görevlilerini bilgi ve donanım konusunda zayıf olarak nitelendirmiştir. Yine bir başka çalışmaya göre cami cemaatinin yarıdan fazlası, din görevlilerini mesleki bilgi anlamında kısmen yeterli, %27,9’u ise yetersiz bulmuştur (Yılgin, 1997). Bir başka çalışmada da cami cemaati, din görevlilerinin genel kültür anlamında eksik olduğunu ve teknolojiye ayak uyduramadıklarını belirtmiştir (Ozan, 2013).

Bu konuyla ilgili dikkat çekici bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

“Bana göre Türkiye’de imamların çoğu toplumun gerisinde kalmıştır bugün. Kardeşim deizm hakkında bir çalışmanız var mı diyorum, Deizm nedir diyor, duymamış, ilahiyatçı bir de. İmamların donanım sıkıntısı var bugün. Kültür sıkıntısı var bugün. Yani genel kültürleri zayıf. Adam mevlit okumaktan zaman bulamıyor kendini yetiştirmeye. Kaç tanesi açıp bir şey izliyor, okuyor. Diyanetin bugün, imamları tekrar tekrar kursa alıp yetiştirmesi lazım. Günün şartlarına göre günün gereken teknolojisine göre. Adam çıkıyor burada mesela hutbeyi telefonda okuyabiliyor. O da bir ayrıcalıktır. Öbürü kâğıdı haşurt huşurt çevirerek okuyor. Arada bir fark var demektir. Teknolojiyi de kullanan imam lazım artık. Görselle burada bir şeyler yapabilmeli. Mesela ben derim ki vaazlar bazen görsel de yapılmalı. Kardeşim böyle slayt hazırlayacaksın. Slaytla vaaz edeceksin. Oradan basacaksın buraya yansıtacaksın. Şekiller koyacaksın.” (K-18)

“Senin aldığın parayı almak için insanlar neler çekiyorlar. Böyle gevşeklik var. Kendilerini geliştirmiyorlar. Aslında genelde memurlar böyle. Yüzüne bakmıyor kimse.” (K-34)

“Altyapı. Yani millet olarak o kültürü tam alamamışız demek ki. Ona bağlıyorum. Sonuçta ben ilkokul mezunu bir insanım, çok fazla bilemem ama yani kendi bildiğimi söylüyorum. Tahsil eksikliği, işte ona da öğretilmemiş, az önce dedim ya sadece memurluk yapan imam görmüş o da, bir imam hareketleriyle her şeyiyle topluma lider olmalı. Ayrı bir lider. Bir belediye başkanı vesaire ayrı, bizim gözümüzde saygı duyduğumuz imamlar var. Ben altyapı zayıflığına bağlıyorum. İmamları, dediğimiz gibi imamlar yetiştirse belki öyle nesiller gelecek, öyle imamlar gelecek. Tabi sadece kendi şahsi fikrim. Yetiştirilme sisteminde sıkıntı görüyorum ben.” (K-4)

“Bir kere imam kendini kabul ettirecek. Kabul ettirince her şey oluyor. İmam bu dediğimi yaparsa, tam, doğru ilkeli bir imamdır. Bunu yapan imam başarılıdır. Ama köylerde bugün imamlar zaman içerisinde köylünün gerisinde kalıyorlar. Kimi inek yapıyor, kimi arı yapıyor, yapsın. Çeltik yapanlar da var. Ama haza köylü olmuş, bakıyorum yanmış adam. Bu köylü mü imam mı anlayamıyorsun. Hocam tarladan

çıktım geldim. Namazı koşturarak gelip kıldırıp tekrar tarlaya gidiyor. Sulamam gereken bahçem var diyorsa, cemaat diyor ki bunun benden ne farkı var? Bugün Türkiye'deki imamların yüzde 90'ı benim kanaatim cemaate örnek teşkil etmiyorlar. Ben imamları çok iyi tanıyan biriyim, bunu çok net söyleyebilirim." (K-18)

"Ben din adamlarının diyanetin vermiş olduğu seminerlerle daha nitelikli olabileceğini düşünmüyorum. Çünkü imamların da böyle bir talebi yok. İmamlar da seminer çıkmış hadi gidelim alalım da bitsin modunda, zorunluluk, bize böyle bir şey çıktı, onu da alalım. Hiçbir imam kendimi geliştireyim şuraya katılayım, tercihe bağlı seminer olup da oradan şunu öğreneyim, geliştireyim kendimi kafa yapısına sahip değil." (K-16)

Yapılan yorumlara bakıldığında din görevlilerinin bireysel olarak kendilerini geliştirme ve yetiştirme çabalarının olmadığı vurgusu dikkat çekmektedir. Bununla beraber katılımcı ifadelerinden çıkan başka bir durum da din görevlisi yetiştirme politikalarının gözden geçirilmesi gerektiği inancıdır. Bu eleştiriler hem din görevlisi yetiştiren kurumlara hem de din görevlisini istihdam eden ve hizmet içi eğitimlerle onun mesleki gelişiminde sorumlu olan DİB'na gitmektedir. Katılımcı 35 ise mevcut din görevlisi yetiştirme sürecini ilginç bir metaforla anlatmıştır:

"İmamların rol model olmasını engelleyen en büyük şey geleneksel bakış açısı. Geleneksel bakış açısına göre din adamı olabilmek için eğitim sistemi tamamen geleneksel bakış açısıyla yürüyor. Ne olacak, çocuk, imam hatip okuyacak, ilahiyat okuyacak, bunları içeriden ve dışarıdan okuyacak. Buraları bir tünel olarak düşünün, tünelin başından giriyor. Kapalı bir tünel bu. Bu tünelin içinde imam hatip var, ilahiyat var, master var, işte din eğitiminin bütün kurumları var, Yaz Kur'an Kursu'ndan tutun, hafızlık kurslarına kadar, imam hatip ve ilahiyat fakültesi okuduğu yerlerde, birtakım barınma ihtiyaçlarını karşılayan cemaatlara kadar. Burada gökyüzünü, ancak tünelin sonunda görüyorsun. Yani geleneksel kitapların dışında bir şey görmüyorsun. Bunu gördüğün an zaten olay bitmiş oluyor. Sen de artık bu fabrikadan bir paket olarak çıkmış oluyorsun. Dışarıda gökyüzünü görüyorsun sen hala tünelin içinde gördüğün şeylerle o gökyüzündeki tüm insanlara hitap edebileceğini zannediyorsun. Şu tartışmaya girmek istemiyorum. Ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz. Zamana göre hükümler değişebilir. Öbürü de diyecek ki falan. Bu sığ tartışmalara girmek istemiyorum ama biz de geleneksel bakış açısı sorgulanamaz. Sorgulanması teklif dahi edilemez. Eğer bu sistemden kapsayıcı bir din adamı olmak istersen bu sistem sana izin vermez. Ancak sen buna rağmen kapsayıcı olabiliyorsan ve kendini geliştirebiliyorsan, orada din adamı olarak barınamazsın. Ya ayrılırsın ya da ayrılmak zorunda bırakılırsın." (K-35)

Bu katılımcıya göre sistemin kendisi de din görevlilerinin kendilerini çağdaş dünyaya adapte etmelerindeki en büyük engeldir.

Daha önce de ifade edildiği gibi kurama göre öğrenme ve performans arasında ayırım yapmak gerekir. Çünkü öğrenmelerin her zaman davranış olarak sergilenmesi gerekmez. Birey bu davranışı daha sonra eyleme dönüştürebileceği gibi hiçbir zaman davranışa yansıtımayabilir. Burada bir model olarak din görevlilerinin öğrendiklerini mesleki ve kurumsal aidiyetteki

sorunlar, motivasyon eksikliği vb. gibi sebeplerle davranışa yansıtamadıkları çıkarımı da yapılabilir. Ancak bu hususun altında yatan sebepler, bu çalışmanın sınırlarını aşan ve din görevlileriyle yapılacak olan saha çalışmalarıyla incelendiğinde ortaya çıkabilir.

Katılımcılardan 21 kişi din görevlilerinin ticaret yapmaması gerektiğini, ticaret yapmalarının asli görevlerini ikinci plana atma veya aksamasına neden olduğunu, ticaret yapmalarının rol model olmalarına zarar verdiğini ifade etmişlerdir. Çanakçı tarafından yapılan benzer çalışmada da katılımcıların %23,5'i din görevlilerinin asla ticaret yapmamaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Ticaret yapmaması lazım, ticaret yapacaksan niye imam oldun, herkes işini yapacak, senin belli bir maaşın var, okumuşsun devlet sana bir hak vermiş, namaz dışında cemaatle iç içe olmalı, esnafları gezseler hocalar, herkes ayağa kalkar saygı gösterir. Sohbet edince belki esnaf da bak hoca bize geliyor, biz de camiye bir gidelim diyebilir, hoca ticaret yapacağına esnafa gezsün.” (K-1)

“Bazı hocalar da ticaret yapıyor. Hocamız ayakkabıcı mesela. Hiç uygun değil. Ben defalarca diyorum. Helal mi sizce? Arka kapıdan gir camiye, git çık dükkâna. Ben yüzde yüz karşıyım. Hoca gelecek namaz, sohbet, vs. ezan okunuyor ezan bitiyor, sünneti biz kılarken hoca camiye yeni giriyor. Benim işim ne imamlık, ben maaşı nereden alıyorum, devletten. Hoca namaz kıldırma memuru olmayacak.” (K-14)

“Size devletimiz, diyanet işleri başkanlığımız, Allah'ın dinine hizmet için bir maaş veriyor ve bu maaştan siz hem geçiminizi sağlıyorsunuz. İşiniz bu. Araba al sat yapmayalım da ticaret yapmayalım da Allah'ın dinine daha fazla nasıl hizmet edebiliriz, bu düşünülmeli. Kendi ana vazifesine hizmetten, gayeden sapmamak kaydıyla ticaret yapabilir. Ama insan neye meylederse oraya yoğunlaşıyor. Çok doğru bulmuyorum hocalarımızın ticaret yapmasını. Günümüz şartlarında devletimiz size ailenizin geçimine yetecek şekilde maaş sağlıyor. Örnek veriyorum bir tane abimiz vardı. Dedi ki falanca imamla tartışıyoruz. Niye tartışıyorsunuz dedim. İmam dedi bizim bu bölgede taflan diye bir bitki var, taflanı topluyor gece, sabah namazına kalkamıyor. Niye kalkamadın diyorum, ya ben gece yorulmuşum diyor. İyi de devlet sana taflan topla demiyor ki, bu vebaldir. Eskiden mesela şöyle bir durum vardı. Hakikaten imamlarımızın yükleri ağırdı. Maddi imkanları iyi değildi, kısıtlıydı. Onlar işte gerek hayvancılık gerek balcılık yapıyorlardı. Günümüzde değişti.” (K-21)

“Çoğu imam ticaretle uğraşiyor. Sen kendini din adamlığına adanmışsan, ticari faaliyetlerin olur tamam eşin, oğlun kardeşin falan uğraşır tamam, sen de gerektiğinde yardım lazımsa uğrarsın, ama sen komple kendini ticarete adanmışsan imamlığı bırak kardeşim, kimse seni zorla imamlıkta tutmuyor. Ticaret yap sen imamlık yapma.” (K-23)

“Bir de hocaların ticaret yapması yasak zaten. 657 memurlar kanununa göre ticari faaliyette bulunması yasak. Bir de haram değil mi? Devlet size görev vermiş, görevdeyken başka işle meşgul oluyorsunuz. Bana göre haramdır o para. Niye yapıyor, ihtiyacı var demek ki.” (K-30)

“Din görevlileri cami dışında ticaretle uğraşıyorlar, ben buna sıcak bakmıyorum. Bir tane cemaati camiye çekse, buradaki görevlerini tamamen yapsa, ondan sonra boş durmayayım da ticaret yapayım dese belki. Müminun suresinin dördüncü

ayetinde, “onlar zekât vermek için çalışırlar” diyor. Başında da “müminler kurtuluşa ermişlerdir, onlar namazı huşu içinde kılarlar, onlar boş sözler söylemezler ve beyhude işlerle uğraşmazlar, onlar zekât vermek için çalışırlar” diyor. Onlar yaptığı ticarete hakikaten sadaka/zekât vermek için mi çalışıyorlar da, hoşuma gitsin? Dese ki arkadaş ben burada imamlık yapıyorum, camimi temizliyorum. Gelene gidene merhaba hoş geldin deyip güleryüz gösteriyorum, bak şu cemaat namaza gelmiyordu, bunları buraya getirebildim. Boş vaktim de kaldı, araba alıp satıyorum. Aldığım karı da falanca Kur’an Kursuna falanca ilkokula bilgisayar aldım da verdim diyebiliyor mu? Yok. Kaç tane apartman aldım, kaç tane daire aldım, arabam kaç model diyor. Bu durum nasıl hoşuma gitsin?” (K-36)

“Hocalarımızın ticari faaliyette bulunması, sonuçta memur ticaret yapamaz, bu yasal yönü. Dini yönden de mesela insanların bakışı farklı. Yani adam namaz kılmıyor veya nadiren kıyor, hocaya bakışı şöyle, imam ticaret yapıyor, ee, bu doğru mu zaten diyor. İnsan birinde yanlış bulmak istiyorsa zaten buluyor. Hele iş paraya dayandığı zaman nefret boyutunda bakıyor. Bunu bizatihi gözlemlediğim için söylüyorum. Hoca var işte, kalıyor lojman vermişler, kalacak yeri var, maaşını alıyor, bide gitmiş ticaret yapıyor. Söylüyorlar bunu. Ancak günümüz Türkiye’sinden bakınca yasal boyutta bakınca bunlar hep yanlış tabi. Bizim adliye içerisinde de var. Bence bunlar hoş şeyler değil. Niye? Bu tarz şeyler bizim mesleğimizden uzaklaşmamıza sebep oluyor. Eğer ki insanın çok iyi bir kazancı varsa, benim bu işe ihtiyacım var diyorsa işine sınıksız sarılıyor. Eğer ki maddi olarak rahatlamaya başlıyorsa, 10 bin lira maaş alıyor memur, zamanla ticaret, al sat vesaire. Kişi mesleği dışında işler yapıyorsa ben kendi asıl işini çok ciddiyetsiz yaptığını düşünüyorum. İnanç açısından zayıf olan kişilerin nefretini artırıyor bu durum. Bir şeyi Allah rızası için yapan bir insandan şu beklenmiyor, kazanç sağlayayım, bol bol ticaret yapayım. Dindar olmayanlar hocanın dünyaya bu kadar sarıldığını görünce olacağı varsa da bir şey olmuyor. Adam hocayla bir irtibat temas kuracaksa bile kurmuyor.” (K-39)

“Hocaların ticaret yapmasına sıcak bakmıyorum. İmam zeytin satıyor. Ticaret yapan var, ben hiç iyi bakmıyorum. Çünkü şu an Diyanet görevlisi imamlar, müezzinler de dahil, kesinlikle orta seviyede maaş alıyorlar. Herkes asgari ücret alıyor, 10 lira maaş alıyorlar en az. Kaç saat çalışıyorlar, 2 saat. 2 saati de adam gibi çalışmaları lazım.” (K-40)

“Emlakçılık vesaire ticaret yapan hocalar da var. Yapmamalı desem yapılıyor. Yakışmıyor bence. Orada bir pazarlık konusu oluyor. Bir ev satacağın, adamı ikna etmek için yalan söylüyorsun. Ev şöyle falan. Bunu genelleyemem ama bence olmamalı.” (K-43)

“Bir hoca kendi görevi dışında başka işlerle uğraşıyorsa hocalığı ek görev olarak yapıyordur. Öbür işini de asli görev olarak yapıyordur. Aldığı maaşta da ciddi bir sorun vardır. En büyük sıkıntı da mevlit programlarında Kur’an-ı Kerim programlarında, bir kimse orada verilen ücreti alıyorsa onun değeri o kadar oluyor. Ama siz bir ücret almadığınızda veya ekstra bir ticaretle falan uğraşmadığınızda, bu sizin toplum içinde çok etkili olmanızı sağlıyor. Ama siz böyle bir şey yaptığınızda cemaatin size tepkisi, işte geliyor, böyle ifadelerle karşılaştım. Almış olduğunuz paradan, maaşınız dışında insanlardan gelen paradan, beklentinizi ne kadar aza indirirseniz karşıdaki değeriniz o kadar artar.” (K-2)

“Mesela ben İstanbul’da görev yaptığım zaman bir hoca vardı. Taksisi vardı. Taksiyle korsan taksicilik yapıyordu adam. Öyle hocalar da biliyorum. Bu ne biçim iş falan dediğim oldu yani. Hatta daha aşırı giden cemaat de vardı, hocanın hakkında konuşma yapıyordu, görevini aksattığı zaman. Gerçekten mesleğinin hakkını veremeyen hocalar tanıdım maalesef. Ben namaz kıldırma memuruyum diyordu mesela adam.” (K-5)

Din görevlilerinin ticaretle uğraşması, temelde memurlar kanununa göre de yasal bir durum değildir. Bazı katılımcılar da buna vurgu yapmışlardır. Ancak eşinin veya bir başka kişinin üzerinden ticari işletme açan veya araba, ev, arsa vb. malları alıp satarak para kazanan imamların olduğu görülmektedir. Hem camiye gelen cemaat tarafından hem de cami cemaati olmayıp din görevlisini gözlemleyen bireyler, din görevlisinin ticaret yapmasına sıcak bakmamaktadırlar. Bazı katılımcılar camiye gelmeyen insanların da din görevlilerini gözlemlediğini ifade etmişlerdir. Bir başka çalışmada da cami cemaatinin, din görevlisinin ticaret yapmasına sıcak bakmadığı sonucu ortaya çıkmıştır (Uygun, 1992). Yaptığı ticaretten dolayı asli görevini aksatan veya bu görevini ikinci plana atan din görevlileri, katılımcılar tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Katılımcıların din görevlilerinin ticaret yapmasıyla ilgili görüşlerinin yanında, bir katılımcı da bu durumun altında yatan nedeni şöyle ifade etmiştir:

“Sosyolojik olarak söylüyorum, imamların sürekli maddi sıkıntılar yaşayarak gelmeleri, onların sürekli paraya ve maddiyata karşı bir ihtiyaç duymalarını sağlıyor. Ben bunu çok önemsiyorum. Ben bunu gördüm çünkü. Adam yetişirken fakir yetişmiş, babasından para alamamış, böyle sürekli maddi sıkıntılar içinde yaşamış, yarın benim param olmazsa ben de aynı sıkıntılar içine düşerim, artık zihninde veya bilinçaltında bu var, yani parasız kalma sıkıntısına karşı bir ihtiras. Arabam daha iyi olsun. Niye bir kompleks içerisine giriyor. Benim daha iyi bir arabam olsun. Arkadaşlarıyla oturuyor araba konuşuyor ev konuşuyor. Sürekli maddiyat. Bu nedir insan beyninde zihninde ne saklıyorsa, Arapçada bir söz vardır, “kap içindekini boşaltır”. Küçüklükten beri bu zihniyet böyle gelmiş hep garibanlık, hep başkasının arabasına evine bakarak iç çekmiş insanlar bir noktadan sonra parayı görünce en büyük eksiklerden imamların eğer bakın zengin bir aileden adamı imam yap, bak çok bulamazsın böyle. Bu şeye benzer, uzman çavuşlukta da böyledir. Bizde okuyamayanlar imam oldular. Öyle zengin çocuklarından imam olana rastlamazsın çok nadirdir. Niye? Garibanın çocuğu. O gariban çocuğu da nasıl gelmiştir ya ayakkabısı deliktir ya pantolonu yırtıktır. Böyle kenarda kalmıştır ve hep bir şeyleri arzulamıştır. Parayı bulduğu zaman daha çok olsun, daha çok olsun, zihin oraya gidiyor. İmamlık ikinci planda kalıyor. Dolayısıyla burada bir sosyolojik veya psikolojik bir araştırmaya girmek lazım. Bence imamlarla bunu köy köy gezip ben biraz önce dedim ki, doktora yapılması lazım, imamlarla ve imamlık hakkında. Bu sosyolojik bir sıkıntı Türkiye’de bugün, ben size söyleyeyim.” (K-18).

Bu konuda başka bir katılımcı olan K-16 ise din görevlilerinin ticaretle uğraşmasını kendilerinin mesai saatlerindeki boşluklarla ilişkilendirmiştir. Vakit namazların toplamda bir iki saat sürdüğünü, kalan vakitlerde ise ister istemez din görevlilerinin başka uğraş alanları arayışına girdiklerini belirtmiştir.

Katılımcıların 6'sı din görevlilerinin karakter ve kişilik özellikleriyle ilgili olumsuz yorumlar yapmışlardır. Din görevlisinin karakterinin ve kişiliğinin rol model olmasını engellediğini belirtmişlerdir. Bazı katılımcıların konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Din görevlileri geçiyor, sen cami cemaatinin, selam vereceksin tanışyorsun, yönünü değiştiriyor hoca ya da cami bahçesinde banklarda oturuyorsun, caminin önünden kafasını çevirerek geçiyor. Böyle bir hoca olmaz ki. Hoca cemaatiyle devamlı haşır neşir olmalı, onun halini hatırını sormalı, yanına oturmalı. Her zaman birlikte olmalı. Maalesef ben hocalarda bu cemaate yakınlığı göremiyorum.” (K-30)

“Bir de çekici olması lazım din görevlilerinin. Bazı camilerde görüyoruz, en büyük sıkıntı bu, adamlar geldi namazlarını kılsınlar hemen gitsinler. Böyle bir beklenti içerisindedir. Siz bir şey sormazsanız din görevlisi sizi muhatap bile almak istemiyor, maalesef böyle bir şey var. Böyle bir sıkıntı var. Din görevlisi benim bildiğim güler yüzlü olmalı, camiye gelene tebessüm etmeli, onun camiye gelmesini bir nimet bilmesi lazım. Din görevlisinin orada olmasının sebebi bizleriz, yani cemaat. Cemaat olmasa ne olacak, din görevlisine ihtiyaç olmaz.” (K-45)

Din görevlilerinin rol model olamamasında etkili olan faktörlerden biri de siyasettir. Bazı katılımcılara göre din görevlilerinin çoğunun belirli bir partiye gönül verdikleri, söylemlerinden ve duruşlarından belli olmaktadır. Bu da farklı siyasi görüş ve karaktere sahip kısaca heterojen olan kitleye karşı din görevlisinin kapsayıcı olamamasına sebep olmaktadır. Katılımcılar, din görevlilerinin açıkça siyaset yapmadıklarını ancak bir siyasi partiden güç aldıklarını ve siyasi bir partiyle özdeşleştirildiklerini ifade etmişlerdir. Bir başka çalışmada da cami cemaatinin, din görevlileriyle ilgili benzer eleştirilerinin olduğu görülmektedir (Demir, 2015). Bazı katılımcıların konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Siyaset. Yani bugün diyanet, din işleri, din görevlileri çok fazla bilinen malum bir partiye angaje olmuş durumdadır. Dolayısıyla belki bu ilk başlarda çok fazla göz önünde bulundurulmuyordu ama şu an çok açık bir şekilde bazı durumlarda, artık din mi politika mı, dinin söylediği şey mi politik aktörlerin söylediği şey mi ikileminde açık bir şekilde politikadan yana eviriliyor. Bu, din adamlarının rol model olamamasındaki en büyük sebep bence. Kendilerini politikaya, siyasete çok fazla angaje ediyorlar. Bağımsız üst bir şemsiye olması gerekirken bunu başaramıyorlar. Bugün Türkiye'deki en seküler insanlar bile dine çok açık bir şekilde saldırmazlar. Derler ki din adamları objektif olmalıdır. Şemsiye kapsayıcı olması lazım. Ama bugün bakıyorsunuz din adamlarının çoğu böyle, bunu sadece politikaya bağlamak doğru olmaz. Onların yetişmiş olduğu imam hatip, ilahiyat, medrese kültürü, geçmişten gelen fıkıh kültürü, İslam hukuku kültürü, evet onları biraz dar bir çerçeveye hapsediyor ama politika bunu zirveye taşıdı. Din adamı kuşatıcı olmalı. Objektif olmalı. Tarafsız olmalı. Bazen doğruyu söyleme adına biz bunun eğitimini aldık deyip kaş yapayım derken göz çıkardıkları oluyor. Kendilerini siyasetin dışında, üstünde görmeleri lazım. Yani bir imamın siyasi görüşünü hiçbir cemaatin bilmemesi lazım. İmamın siyasi görüşünü, hukukçulardaki gibi kimsenin bilmemesi lazım. İmam cemaatten önce gidiyor bir partinin peşinden. Bu olursa zaten toplumun yüzde 50'sini kaybettin. Kuşatıcılığın gitti. Biz bugün bütün imamların, çoğunun diyelim, siyasi görüşünü biliyoruz. Nasıl biliyoruz? Çekinmiyor ki, her yerde anlatıyor. Halbuki yetiştirilirken, imam

hatipten itibaren sen ne sağcısın ne solcusun ne CHP ne AKP olarak yetiştirilmesi lazım. İllaki bir oy hakkın var, gidersin atarsın. Ama senin görevin icabı bir hukukçu gibi, bunu asla hiçbir yakınınla bile bunu konuşmayacaksın. Çünkü sen bir şeyi temsil ediyorsun. Ve insanlara anlatıyorsun. Anlattığın şey, siyaset girince yok oluyor. Bu senin en büyük tehdidin. Bitti. Bütün insanlara ulaşmanı en çok bu engelliyor. Saklayacaksın, içinde tutacaksın.” (K-11)

“Siyasetin tarafında olmaları da çok etkiliyor. Bunu da yazabilirsin. İmamların siyaset tutması. İktidar tarafından olmalarından kaynaklanan bir şey. Siyaset yapmıyor ama kendisi o taraftan olduğu için bana bir şey söyleyemezler havası oluşuyor. Siyaset yapan imamı görmedim cami içerisinde.” (K-36)

Din görevlilerinin kılık kıyafeti ile ilgili de 4 katılımcı olumsuz ifadeler kullanmıştır. Bunlardan en dikkat çekici olan yorumlar şu şekildedir:

“Temiz ve bakımlı olması. Ben bunu araştırmada, sorularda görmedim ama din görevlilerinin, diğer kamu görevlilerine göre temiz ve bakımlı olmasında ciddi bir eksiklik var. Din görevlilerini diğer kamu görevlileri ile kıyasladığımda onlardan daha bakımsızlar. Bunu hepsi için tabi genellemem. Özellikle büyük merkezi yerlerde büyük camilerin görevlileri farklıdır ama genelde köydekiler bakımlı olmuyor, yani girdiğinde camide 30 kişi varsa imamla birlikte, imamı mihraptan çıkardığın zaman, o 30 kişinin arasına koyduğun zaman hangisi imam diye sorsalar kimse şey yapamaz seçemez. Çünkü diğer 30 kişinin ortalaması o da. Bakımlı değiller. Bizim dinimizde temizlik imanın yarısı diyoruz, ama temizlik ve bakım benim gördüğüm bir eksiklik din görevlilerinde. Temiz olmalı, temiz kokmalı, bakımlı olmalı. Bu bence diğer insanları etkileme, rol model olma konusunda din görevlilerinin eksik kaldığı bir şey.” (K-33)

“Kılık kıyafet açısından çok büyük sıkıntı olduğunu görüyorum din görevlilerinde. Sünneti hafife alan din görevlisi arkadaşlarımız var maalesef. Kılık kıyafet konusunu, sakal konusunu din görevlilerinin önemsemesi gerekir diye düşünüyorum. Cemaate bakıyorsun emekli olmuş 60-70 yaşına gelmiş. Sakal tıraşını olup camiye gelenler var. Bunlar da rol model olarak din görevlisine bakıyor. Bu konuda kişinin söylediğini yaşaması lazım. Bu konuda rol model olması lazım cemaate.” (K-45)

Din görevlilerinin kişisel özellikleriyle ilgili en çok vurgu yapılan kodlar memuriyet zihniyeti, söz-davranış uyumsuzluğu ve ticaret yapmalarıdır. Katılımcılarla yapılan mülakatlarda soruların genelinde öncelikle din görevlisinin kişisel özelliklerine vurgu yapılması dikkat çekicidir. Kurama göre bireyin model alabilmesi için öncelikle modele dikkat etmesi ve modelle duygusal bir bağ kurması gerekir. Dolayısıyla bu eleştirilen hususlar din görevlisinin rol model alınmasının önündeki en büyük engeller olarak söylenebilir.

2.3.1.2. Cami Merkezli Faaliyetlerle İlgili Faktörler

Katılımcıların din görevlilerinin rol model olamadıklarını belirten yorumlarından ortaya çıkan bir tema da cami merkezli faaliyetlerle ilgilidir. Katılımcıların ifadelerinden bu temayla ilgili 6 tane kod ortaya çıkmıştır.

Tablo 2.3.1.2. Cami Merkezli Faaliyetlerle İlgili Faktörler

Tema	Kod	f
Cami Merkezli Faaliyetlerle İlgili Faktörler	Namaz Vakitleri Arasında Dini ve Sosyal Faaliyetlerin Yapılmaması	20
	Vaazların monoton ve etkisiz olması	10
	Görevin Aksatılması	10
	Ses ve Kıraat	5
	Merkezi Sistem	4
	Tadili Erkan	4

Din görevlilerinin cami merkezli yaptıkları görevleriyle ilgili altı kod ortaya çıkmıştır ve bunlar tabloda sunulmuştur. Katılımcıların 20'si namaz vakitleri arasında dini ve sosyal faaliyetlerin yapılmasını talep ettiklerini ancak bunların yapılmadığını ifade etmişlerdir. Buyrukçu (2008) tarafından yapılan çalışmada da cami cemaati, din görevlilerinin vaaz etmemelerinden yakınmıştır. Dam (2002) tarafından yapılan saha çalışmasında da cami cemaatinin, dini ve sosyal faaliyetlerin azlığından şikayetçi olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

"...İyice kısıtlanmış görevi nedir? O yüzden bu maaş zamlarında falan söylenir, sen toplamda 1 saat falan çalışıyorsun, sabah 8 dakika sürüyor falan. Ama niye öyle deniyor, adam namaz dışında seni hiç görmüyor ki, ne yapabilir adam. Erken gelebilirsin, işte diyelim ki sohbet edebilirsin. Adını unuttum. Onun işini çok sevdiğini ben biliyordum. Genelde imamlar sadece Cuma günleri biraz namazdan önce gelip sohbet etme taraftarı iken bu imam haftanın birkaç günü sabah namazından önce veya cumartesi günleri, başka camilerde rastlanmadığı şekilde, mesela 20 dakika 30 dakika önce gelip sohbet ederdi. Başka camiye gidiyorum. O ezan okununca geliyor, gidiyor. Diyorum bu fazla para almıyor. Diyorum bu, o zaman işini sevdiği için erken geliyor, başka bir şeyle izah edemiyorum. X Hoca mesela, onun ben genelde, işimi sevdiğim arkadaş çevresinde öyle derler. Sen işinle evlisin derler bana çevremde. Öğlen 11'de geldiğini düşün, yatsıya kadar oralarda camide veya yaşlıların takıldığı çay ocağı var. Cemaatle sohbet ediyor, ama işini seven bir adamı imamların içinde ben onu hakikaten gördüm yani. Kimse dememesine rağmen sabah namazından önce bu şeyde falan da değil, ramazanda değil yani. Bugün bile bazen uğrar, hocalar izinli olduğunda herhalde onu arıyorlar. Hocam gel cemaate iki gün bakıver deyince, adam gelir emekli olduğu halde yine bildiğinden dersini anlatır. Az bulunur bir imam cinsi. Sadece bunu söyleyebilirim." (K-13)

"Hoca ve cemaat birbirinden uzak. Geliyor sadece namazı kıldırıp hemen gidiyorlar. Sadece namazı kılıp gidiyorlar, hâlbuki öyle değil, gel iki muhabbet edelim dese bir

sohbet edelim dese, öyle bir şey yok. Ben görmedim ama diğerlerinin hepsini kötölemiyorum. İllaki yapan vardır. Dört dörtlük olanı da vardır.” (K-14)

“Bir diğer şey de halkın tüm kesimiyle iletişimi zayıf din görevlilerinin. Tamam Diyanetten gelen talimatları iletiyorlar ama devamı gelmiyor gibi pek. Yoğun bir çaba yok yani. Bildiğim kadarıyla din görevlileri namaz kaldırmayı asli görevi gibi görüyorlar. Namaz önünde ve sonunda benim beklentilerimi veremiyorlar yani. Ben ne bekliyorum, en azından namazın farzları, vacipleri, sünnetleri var, bunlar işlense, akait, Peygamberimizin hayatı ile ilgili Kur’an’dan bazı şeyler okunsa, anlatılsa. Mesela sık sık camide müezzinlik yapan cemaatten kişiler var, kamet lafızlarını doğru düzgün telaffuz edemiyor. Ama din görevlisi onunla bile ilgilenmiyor. Kardeşim sen 5 vaktin 2’sinde 3’ünde kamet getiriyorsun burada, gel seninle bir on dakika görüşelim şu kamet getirme şeklini sana bir öğretilim diye bir gayret göstermiyor din görevlileri maalesef.” (K-45)

Din görevlilerinin namaz aralarında vaaz etmediklerini belirten 20 katılımcının yarısı da vaazların niteliğiyle ve monoton oluşuyla ilgili yakınmıştır. Vaazlarda dikkat çeken temel eleştirilerin ses tonundaki değişmezlik, sürekli aynı konulardan bahsedilmesi, aynı vaaz kitaplarından sürekli vaaz edilmesi, vaazlara hazırlıksız çıkılması, sosyal hayatın gerçeklerinden ve sorunlarından çok, tarihsel konulardan bahsedilmesi veya nasların günümüzle ilişkisinin kurulamaması, kuşatıcı söylemin olmaması ve öncelikli konulardan ziyade daha teferruatlı konuların üzerinde çok daha fazla durulması, vaazlara, ezan okunurken veya bittiğinde de devam edilmesi gibi hususlar sıralanabilir. Bu ifadeler, model yoluyla öğrenmenin dikkat aşaması ile açıklanabilir. Dikkat sürecinde modelin, gözlemcinin ilgisini çekecek basitlik, açıklık, dikkat çekicilik ve işlevsellik gibi özelliklere sahip olması gerekir. Konuyla ilgili katılımcılardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir:

“Biz dedelerimizden aldık her şeyi, şimdiki hocalardan bir şey öğrenmedik. Anlatmıyorlar ki. Aynı şeyleri söyleyip duruyorlar. Eline almış vaaz kitabını okuyor oradan.” (K-29)

“Camide görevli olan vaaz veren kimse o konusuna çok iyi hazırlanması lazım. Ben hazırladıklarını düşünmüyorum. Bir örnek vermek istiyorum. Sağlam kalanlara Allah rahmet eylesin diyor adam. Ölene rahmet okunur. Buradan anlıyorum hazırlıksız gelmiş. Diyelim ki bu kişi başlıyor konuşmaya anlatıyor, onun demesi lazım ki değerli cemaat bugünkü konumuz abdest almak. Veya bugünkü konumuz şudur diye belirtecek ki ben rahat dinleyeyim. Sanki mahalle arasında yapılan konuşma gibi konuşmaya başlıyor. O zaman biz soru da soramıyoruz buna. Gelişigüzel sanki bir kahvede başlar gibi başlarsa onun hiçbir anlamı yok. İkincisi ben konuşmacının ne kadar konuşacağını bilmiyorum. Yarım saat mi konuşacak, 1 saat mi konuşacak? Namaza 10 dakika kala başlıyor. Namaz esnasında bitiyor. Bu konuyu da cemaatin bilmesinde fayda var. Yani oraya çıkan adam, bir defa konuya çok hâkim olmalı, bilgi sahibi olmalı. Böyle olursa bütün cemaat dinler.” (K-31)

“Kitabı okuyor resmen, detay vermiyor, halkın diline inemiyor, bizim anlayacağımız dilde konuşmuyor, okuyor. Bizim evde de kitaplar var abi, biz de okuyalım. Günlük yaşantısında insanlar nasıl konuşuyor, eşyle çocuklarıyla nasıl iletişim kuruyor gibi güncel konular konuşulmuyor vaazlarda. Diyorum hep hocalara bunu, hocalar bize konu geliyor, usul böyle Diyanet’ten geliyor diyor. Ama takip yok. Bu arkadaş

konuştı gelip, müftü gelsin buraya, arkadaşlar vaazlardan memnun musunuz? Yanlış anlarlar diye memnunum diyor millet. İki kelimeyi bir araya getiremiyor. Kitaptan okuyor gidiyor. Hiç olmazsa yaşadıklarınla örnek ol, anlat da ben de faydalanayım. Yaşamayınca ayrıntı veremiyor işte, detaylarına giremiyor. Adam vaaz ediyor iniyor oradan. Öyle sözler konuşuyor ki dışarıda ona hiç yakışmıyor. Cahil adam da konuşuyor işte sonra. 60 yaş ortalaması camilerde, evinde ne yapıyorsun? Hanımına nasıl davranıyorsun? Evde İslam'ı yaşamıyorsa dışarıda da yaşamıyor. Bedir Savaşı şunlar bunlar, ya abi bu halkın hoşuna gidiyor da evine gidince Bedir Savaşı ne anlatıyor, ne okuyor, ne uyguluyor? Mesela adam hanımıyla eve gidince nasıl konuşuyor. Bir sürü namaz kılsan ne olur kardeşim. Derdimiz büyük. Toplumun ilgilendiren meselelerde konuşurken imamların dikkatli olması lazım. Mesela atıyorum adam cumadan cumaya geliyor, gençler şunu yaptınız kafirsiniz. Bunu yaptın dinden çıktın. Eskiden daha çoktu şimdi azaldı da.” (K-32)

“Yanlış söylemeyeyim, Hocalar vaaz etmesini bilmiyor. Çok monoton. Bana şimdi sen vaaz ederken, dinliyorum 5 dakika, sonra kafam başka tarafa gidiyor. Ses düzeyi aynı seviyede gidiyor, çizgi gibi gidiyor. Uyuyan adamı uyandıracak bir ses olması lazım. Kafası dağınık bir adamın kafasını toparlayacak bir ses olmalı, zikzaklı, kalp atışları gibi. Adam toplayacak, uyaracak adamı. Aynı şeyi, aynı düzeyde dinlersen uyursun kesinlikle. Uzatmayacak. Ya anlamıyorum adam ne güzel konuşuyor eyvallah, ezan okunuyor hala konuşuyor, ezanı dinleyemiyorsun bir, hocanın dediğini anlayamıyorsun iki. O anlatırken kulağım gidiyor ezana, bu sefer ezan bitiyor dua okuyorum. (K-33)

“Ekseri vaazları beğenmiyorum. Türkiye'nin, Dünya'nın hiçbir gündemine değinmiyor hocalar. Ebubekir şunu etmiş, kurban olayım onlara, Osman şunu etmiş. Taksim'e çıktı beş bin tane dinsiz, erkek erkekle evlensin diye yürüdü, bunlara burada değinen yok.” (K-34)

“Bir din adamı kendisine bir çerçeve belirliyor, diyor ben iyi bir insan yetiştirmek için ahlaki şeyleri onlara vaaz etmek için, nedir, en son söyleyeceği şeyi en başta söylüyor mesela. Camiye gidiyorsun normal ortalama bir ailesin, kızın var, ailen var, eşin var, akrabaları var, sen şimdi cami vaazında bir imamın işte kadınlar oje sürmesin, kız çocuklarınız etek giysin, pantolon giymesin dediğinde, eğer benim eşim, kızım da böyleyse ben orada onun iticiliğini fark ediyorum. Evet belki İslamiyet'in geleneksel kitaplarında bunlar yazıyor olabilir, bunları inkâr etmiyorum ama bunları o toplumda o kitleye söylemesi, o anda o insanla birebir düşünemeyeceği için, o insanlarla birebir bu konuyu tartışamayacağı için karşı taraftaki insanı uzaklaştırmış oluyor. Şu bir ikilem değil. Ya işte biz herkesi memnun edeceğiz diye dinden taviz mi verelim tartışmasına girilmez, yani bu girilsin diye söylemiyorum ama muhatabın durumu dikkate alınmalı. Bir de toplum olarak bizim problemlerimiz çok daha fazla ve diğer problemler, ahlaksızlık diz boyu, rüşvet, yolsuzluk, adam kayırmacılık, kul hakkı yemek. Şu an oturup da şeriata göre pantolon giyip giymemesi, bizim problemimiz bu değil ki. Kaldı ki imamlar böyle şeriattaki İslam hukukundaki bu konulara ısrarla her yerde değinmiyorlar. Evet bu konular var ama bu konular biraz daha Allah ile kul arasındaki şeyler. Yani bir kadın mini etek giydiğinde, pantolon giydiğinde topluma çok büyük zararı olmuyor, en fazla gözünü kapatırsın, erkeklere vaaz verirsin, en fazla bu olur yani. Ama insanlar eğer adam kayırma kul hakkı, torpil gibi sen ülke olarak siyaseten dinen bunları engelleyecek bir mekanizma geliştirmiyorsan ki geliştirilmiyor. Ben hiç, kul hakkı yemeyin, torpil yapmayın, isim listeleri gitmesin, o partili, o vakıflı insan, torpil yapılması diye, hiçbir imamdan duymadım.

Haberler her gün bunu söylüyor ama ben bunları konu başlığı edinen hiçbir imam görmedim.” (K-35)

“Din görevlileri ayın 15’indeki maaşa bakıyor. Yetkili başındaki sorumlu da, sen bugün ikindiye gittin mi, sabah ezanını okudun mu ona bakmıyor. Sadece göreve gitmek değil, sen ikindide mesela iki kelime ettin mi cemaate veya bir aşır okudun mu? Cemaate bir şey verebildin mi? Mesela yatsı öncesi az öz kısa 2-3-5 dakika da olsa ne anlattın? Cemaate ne verdin? Cemaate ne lazım o önemli. Halkın durumu, ihtiyaçları ilgisi, seviyesi vesaire bunlara göre bir şeyler yapılmalı. Sen de camide Hz. Yusuf’u kuyuya attılar falan anlat dur, Mısır’a vali oldu, o değil önce bana bu lazım. Önce temel şeyler lazım.” (K-41)

Bu yorumlarla birlikte birkaç katılımcının da Hz. Yusuf, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer gibi önemli isimlerin vaazlarda çokça anlatıldığını ve bu durumdan rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar, bu isimleri çok sevdiklerini ancak onlar gibi olmanın imkânsız olduğunu, kendilerine bugünkü sosyal hayatta karşılaştıkları sorunlardan bahsedilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Sosyal bilişsel kurama göre bu durumu öz yeterlik-model ilişkisiyle açıklamak mümkündür. Bireyin çevresinde bulunan modellerin özellikleri ve bireyin öz yeterlik algısı model alma süreçlerini etkiler. Yetkin olan modeller becerileri öğretir ancak benzer modeller öz yeterlilik için en iyi olanlardır. Çünkü birey düşük bir öz yeterliğe sahip ise yetkin bir model bireyin öz yeterlik algısını düşürecektir. Bireyin kendisine benzer bir model ise öz yeterliği olumlu yönde destekleyecektir. Bu sebeple din görevlilerinin kendileri ve vaazlarında verdikleri örnek şahsiyetler yetkin modeller olduklarında cami cemaatinin öz yeterliği düşebilir. Bu açıdan cami cemaati, kendi hayatından örnekler ve sorunlar üzerinden vaaz edilmesini talep etmektedir. Cami cemaatinin din görevlileri hakkındaki görüşleriyle hazırlanan bir çalışmada da benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır (Dam, 2002).

Katılımcıların memnun olmadıkları ve din görevlilerinin rol model olmalarını etkileyen diğer bir husus da görevlerini aksatmalarıdır. 10 katılımcının olumsuz görüş bildirdiği “görevin aksatılması” kodu ilgili bazı katılımcı ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Benim görev yaptığım yerde, hoca mesela ezanı okumadığı, görevi aksattığı zaman, camiye gelmeyen cemaat, hoca ezanı okumadı, ben çünkü yemek düzenimi hocanın ezanına göre ayarlıyorum falan diyenler vardı. Örnek alınmasa da hoca camiye gelme de takip ediliyor.” (K-5)

“Köydeki bir hoca, zaten namazda adam da olmuyor diyor, merkezi ezan sistemini de açıyor, namazı evinde kılıyor. İmamlığı yaşayamıyor adam. Ne olursa olsun, mesela ekmek teknesi burası, insan gelme de açmak zorundasın (kendi berber dükkanını örnek veriyor), gelse de açmak zorundasın, beklemek zorundasın. Senin de görevin bu. Benim düşüncelerim böyle yani.” (K-8)

“Köylere giden imamlara baksınlar, görev yapmıyorlar. Bunlar hep, onlara bakış açımızı değiştiriyor. Adam diyor ki, X köyde imam cumadan cumaya geliyor. Cemaat ile kafayı uydurmuş. Ben üzülüyorum ya. Sen cumadan cumaya camiye geliyorsan gelme, nasıl rol model olacaksın?” (K-10)

“İmamlar açısından da bakıyorum, imamlar, imam tabirinden öte namaz kıldırma memuru diye söylemek lazım. Yani ezan okununca camiye gelmezsen, namaz bitince amin dedikten sonra cemaatten önce terk edersen, o zaman senin toplumda bu mahallede ne görevin kalıyor? Bir imamlık yapmak, ki onun içinde öyle bir sığata da gerek yok, yıllarca burada imam bulamadığımız zamanlarda, yakın zamanda kadro verildi buraya, imam yoktu, gelirdi amcalar abiler kıldırırdı. Hasbelkader, en bilgilisi sensin dediler, biz kıldırıldı. Namaz kılmanın veya kıldırmanın dışında kendilerine bir şey bir görev atfetmedikleri için toplumun önünde namaz kıldırma memuru olarak görölüyor” (K-13)

“Hocalar rol model olamaz genel anlamda. Atıyorum adam ezan vakti camiye geliyor, bir yarım saat önce geleyim de, burada işte bir faaliyet yapayım demiyor. Adam, ezana 3 dakika var, hoca ya da müezzin abdest alıyor. Müezzinin görevi nedir temizlik, ama bakmıyor camiye. Cemaat para topluyor idare ediyor bu işleri.” (K-17)

“Bir işleri varsa kimseye söylemeden gidiyorlar. Görevi aksatıyorlar. Görevi takmıyorlar. İmam mı değil mi belli değil. Rahatlıktan dolayı oluyor bunlar.” (K-26)

“Mesela şu anda bizim camimiz, isim vermeyeceğim, bir imam bir müezzin var. İkisini bir araya getiremiyoruz. İdare ediyorlar birbirlerini. Sabah namazına imam gelse müezzin gelmiyor, müezzin gelse imam gelmiyor. Akşam ve yatsı namazı da öyle. Dolayısıyla imamlar görevini yapmıyorlar. Devlet onlara, haftada 6 gün görevleri var, 1 gün izinleri var diye maaş veriyor. Maalesef bunlar hep tek çalışıyorlar. Bu aldıkları para bile tartışılır bana göre. Maaş alıyorsunuz ama görev yerinizde yoksunuz. Ben devlet memuruyum çalışma saatlerim belli. Siz de günde 5 vakit camiye geleceksiniz.” (K-30)

“Adam cemaat yok diye görevine gitmiyor. Sen git oku ezanını gelmezse gelmez millet.” (K-34)

“Bazı camilerin müezzini de var, bazıları çok gelmiyor camiye, imamlar gelmiyor camiye, müezzin kıldırır zaten diyor, bazı yerlerde müezzinlik yapacak adam bulunmuyor. Görev şeyi açısından söylemek gerekiyorsa bazen imam da yok müezzin de yok görevde. Bunun düzeltilmesi lazım. Düzenli olması lazım. Adam diyor bir namaza gideyim şuraya, bir bakıyor hocalar yok, diyor adamlara bak maaş alıyorlar bir de. Resmi olarak belki izinli olduğu da olur ama orayı hocasız bırakmaması lazım. Gerekirse büyük camilerde yedek görevli olması lazım, ben kendi düşüncemi söylüyorum. İmam izinli müezzin hasta mesela, hemen yerine birisi görevlendirilmeli. Sonra dediğim gibi itici oluyor. Maaş alıyor kimse yok, diyor adam. Yine diyorum bu işte namaza, dine uzak olan kişiye daha itici geliyor. Bir kıvılcım bekliyorlar zaten. Öğlen hiç gelmez, sabah gelmez, iki vakit gelmez hoca deniyor sonra. Bunların yaşanmaması lazım. Küçük yerlerde belki olmaz ama merkezi yerlerde koskoca cami var, bakılıyorsunuz hoca yok müezzin de yok. Yaşlı biri kıldırılmaya geçiyor sonra falan.” (K-39)

“Maalesef görev yapmıyorlar. Özellikle iki görevli olan yerlerde durum böyle. İmam şimdi 30 gün rapor almış gitmiş fındık var diye, devlet memurusun, var mı böyle bir şey? Ben de devlet memuruyum istesem ben de alırım. Bu ne oluyor, alınan para tartışılır hale geliyor. Helalinden kazanıp helalinden yiyeceğiz. Bizden devlete geçsin ama devletten bize hak geçmesin.” (K-30)

“Hocaların hiç işi bitmez. Müftülükteki adam 8 saat müftülükte. İmamın da camide 8 saat beklemesi lazım. Namaz kıldır eve git, öğlene kadar yat. 10 dakika kala abdest al gel. İkindiye kadar gezmeye git. Akşamı sen az idare et ben gelirim. Sen şeriati yaşamıyorsun ki, şeriata göre senin aldığın para haram bir kere. Ben köyde imamlık yapıyorum. 15 gün tarlada çalışıyorum, diyanetin de haberi yok. Hani sen hocaydın, imamdın. Mısır tarlana gidiyorsun, fındık topluyorsun. İzni de yok. Kimse bir şey demez, giden kılar diyor. Senin bir kere burada ayrılıp da başka yerde vakit geçirmen haram. Sekiz saat sen burada durmak zorundasın kardeşim. Ben bu açıdan bakıyorum.” (K-7)

Katılımcıların ifadelerinden anlaşılan bazı din görevlilerinin görevi aksattıkları ve çift görevli camilerde nöbetleşe göreve geldikleri görülmektedir. Bu durum memuriyet açısından bakıldığında da yasal olmayan bir davranıştır. Diğer taraftan kul ve kamu hakkını anlatan, sabah namazını cemaatle kılmanın faziletini anlatan din görevlisinin söylemlerine aykırı davranması, katılımcılar tarafından eleştirilmektedir. Bu tutumlar katılımcılar açısından böyle bir problemin olduğunu göstermektedir. Buyrukçu (2008) tarafından hazırlanan çalışmada da bazı katılımcıların bu konuda benzer şikayetleri bulunmaktadır. Yine Demir (2015) tarafından yapılan çalışmada da cami cemaatine göre din görevlilerinin görevlerini aksattıkları belirtilmiştir.

Ses ve kıraat ile ilgili beş katılımcı olumsuz görüş bildirmiştir. Din görevlilerinin görevlerini yerine getirmesinde belki de en çok görünen ve dikkat çeken ses ve kıraat konusu, çok az sayıda katılımcı tarafından eleştirilmiştir. Bu durum insanların iletişim, samimiyet, dini ve sosyal faaliyetler gibi konulara ses ve kıraatten daha çok dikkat ettiğini göstermektedir. Ayrıca birkaç katılımcı da sesin yetenekle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Kıraatin ise belli düzeyde Kur’an eğitimi almış, Kur’an Kursu’nda okumuş kişilerin farkında olabileceği bir ayrıntı olduğu katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Birkaç katılımcının konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

“Sesi de güzel olacak tabi. Bir hoca vardı, sesi hiç güzel değildi ama vatandaş peşinden hala ağlıyor. Karakter de önemli. Merkezi yerlerde ses de aranıyor.” (K-4)

“Ben Kur’an Kursuna gittim biraz hafızlık çalıştım. Kıraate çok önem veririm. Merkez cami imamlarının yüzde doksanının ne sesi var ne kıraati var. Yani namaz kılıyorsun ama namaz seni itiyor arkadaş ya, bağlamıyor yani. Adam ayeti devam edecekmiş gibi okuyor, rükuya gidiyor. Yani böyle olumsuzluklar var. Genelde merkez camilerin hocaları hafız olmasa bile sesi sedası, yerine göre tecvidi erkani bilen insanlardan olması gerekiyor. Bu en büyük yaramızdır. Hocalarımızın en büyük eksikliği budur.” (K-7)

“İmam var, sesi kötü, tamam Allah vergisi. Sesini düzeltemez ne çıkarsa o, ama bu kişinin arkasında namaz kılmak bazen daha tatlı olabiliyor, huşu veriyor. Çünkü biliyorsun ki bu içten kıldırıyor. Oraya geçtiğinde ya Rab ben layık değilim ama bu cemaat arkama geldi, kabul et deyip “Allahu Ekber” dediye bize yetiyor. Sonra isterse Kevser ve İhlas sureleri ile kıldırır. Sesi olmasın bunlar önemli değil.” (K-36)

Merkezi sistemle ilgili olumsuz görüş bildiren katılımcı sayısı dördttür. Camide görevli müezzin ve imam olmasına rağmen merkezi sistemden ezanın okunmasını eleştirmektedirler. Katılımcıların konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“...İmam alımı yapılırken herhalde şöyle deniyor, siz sadece ezanı okuyun, ki o da kalktı artık malum. (Merkezi sistem) namazını kıldırın camiye gelenlere. Sizin göreviniz bu kadar deniyor ki herhalde, genel olarak devletin camilerindeki imamların anlayışı budur. Diyanet böyle demiyordur.” (K-13)

“Öyle hocalar var ki, diyorsun bu hoca nasıl ezan okudu ya. Bazen oluyor gidiyorsun camiye ne imam var ne müezzin. Bir de ezan okunuyor merkezi sistemden, o bile güzel değil.” (K-32)

Son olarak bazı katılımcıların namazın kıldırılışı ile ilgili şikayetleri bulunmaktadır. Din görevlisinin en temel görevi olan namaz kıldırma ve Kur’an okuma ile ilgili eksik veya yanlışlarının olması din görevlisinin rol model olmasını engeller mahiyettedir. Özellikle bu eleştirileri, bu konuda bilgisi olan ve din eğitimi temeli iyi olan bireylerin yaptıkları görülmektedir:

“Şuandaki, benim yaşım daha 56, çok ihtiyar değilim, ben şu anda benim yaşımda olan imamlara dahi namaz kılmada yetişemiyorum. Ne olur şu namazda tadili erkana dikkat etsinler, kurban olayım. Bizim namazımızı, ibadetimizi de yarım bırakıyorlar. En büyük sorunum, sureleri düzgün okuyup da imamlara yetişebilmektir. Ben peşinde, yetişebileceğim imamın arkasında camiye gidiyorum artık. O duruma geldik artık. 70 yaşın üzerindeki ne tesbihe ne de duaya yetişebiliyorlar.” (K-23)

“Namaz kıldırma da eksiklikler olabiliyor. En genel olarak tadili erkana uymaya çalışan bir kişiyim. Peşinden yetişemiyorum, ben belki de yavaş kılıyorum bilmiyorum ama, tek bir yerde değil bu yani, bazı yerlerde oluyor. Namaz kıldırma da, sureleri okumada, mesela vitir namazı kılınırken ben 3. rekâta iken imam efendi selam veriyor. İmamın, arkasındaki cemaati de düşünmesi gerektiğine inanıyorum. Sen ferdi olarak kılarken kılabilirsin istediğin gibi ama imamsın, arkadaki yavaş kılanı da düşünmen lazım. Alelacele kılıp dışarı çıkmanın peşinde olmaması gerekir. Bazı camilerde çok rahat namazımızı kılıyoruz, bu da genelde büyük camilerde oluyor. Namazını kılıyorsun, tespini çekiyorsun, huzur içerisinde dışarı çıkabiliyorsun. Küçük camilerde de sanki böyle insanı dışarı kovar gibi o kadar alelacele namaz kılınmaya çalışılıyor ki. Bu da üzüyor tabi, gidiyoruz namaz kılmaya, imam ve müezzin arkadaşlarımızın böyle bir çaba içinde olması üzüyor.” (K-45)

“Mesela imama diyorsun ki yanlış okuyorsun, ben böyle alışmışım diyor. Ama ben senin arkanda, senin yanlışını söylüyorum. Böyle namaz kılınmaz, ben de bu camiye geleceğim, senin yüzünden ben niye cami değiştireyim. Gelmezsen gelme kardeşim, diyanet atamış, yanlış okuyorsam da benim vebalim, düzeltmek de benim elimde, düzeltmiyorum var mı, dediği zaman ne diyeyim ben bu adama? He hocam neresi, ben mi yanlış okuyorum, he tamam burayı düzeltmem lazım. Adam “eraytelleziyükezzibubiddin fezaaa” diye okuyor, ben arkasında nasıl namaza duracağım şimdi? Öyle alışmışım ben ya 40 yıldır, ya sen çok ayıp ediyorsun. Ya şimdi tamam da olmuyor, “fezalikellezii” duyunca daha kılamam ki. Yanlış

okuduğunu bildiğin halde eve gidince mecbur kaza yapmak lazım namazı. Ve böyle adamlar hep merkez camileri kapmışlar.” (K-7)

Buyrukçu (2008) tarafından yapılan çalışmada da genel bir bulgu olarak, cami cemaatinin çoğunluğu, din görevlilerinin mesleki formasyonunun yetersiz olduğunu belirtmiştir.

2.3.1.3. Cami Dışındaki Faaliyetlerle İlgili Faktörler

Din görevlilerinden, cami içindeki temel görevleriyle ilgili beklentilerden sonra cami dışında da bazı beklentiler bulunmaktadır. Bu beklentiler 4 kod ile tabloda sunulmuştur.

Tablo 2.3.1.3. Cami Dışındaki Faaliyetlerle İlgili Faktörler

Tema	Kod	f
Cami Dışındaki Faaliyetlerle İlgili Faktörler	Sosyal İlişkiler/İletişimde Zayıflık	24
	Cami Dışı Faaliyetlerin Yapılmaması	20
	Tebliğ Yapılmaması	11
	Davetlerde Para Almaları	4

Katılımcıların yarısından fazlası tabloda görüldüğü gibi “sosyal ilişkiler/iletişimde zayıflık” hakkında görüşlerini bildirmişlerdir. Bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Hocaların çok büyük eksiklikleri var. Ben çok üzülüyorum. Bir, insanlara yaklaşma muhabbeti. Çok soğuk davranıyorlar. Yani böyle gergin davranıyorlar. Bir şey soracağın zaman veya seni tanıyor tanımamazlıktan geliyor. Toplumla iletişimi olmayan çok imam var.” (K-7)

“Belki gıybet olur mu bilmem. Bir gün benim yanıma gelip de nasılsın? İyi misin kardeşim? Bir sıkıntın, derdin var mı diye sormadı. Bana tahsilat makbuzu kesmeye gelme. Bana burs parasına gelme. Seninle o güzel muhabbeti yapınca sana ben zaten sorarım. Hocam çevrende ihtiyaç sahibi var mı? Bunu gerçekten derim. Ama benim yanıma makbuzla gelirsene olmaz. Bu hoca 20 senedir burada, 20 senedir tahsilat makbuzu için geliyor. Bana hiç halimi, derdimi yahut da de ki ya ben seni bugün çok düşünceli görüyorum, niye böylesin. Hani bir sıkıntın mı var, bir şey mi oldu? Kaç kişiye böyle yaptın? Namazı kılan kaçıyor. Iraklı adam bana burada diyor ki abi senin moralin çok bozuk bugün hayırdır? Halbuki benim oruçlu olduğum günler oluyor. Böyle asabi olduğum zaman oluyor. Diyorum ki 18 yaşındaki Iraklı bir çocuk bile beni anlıyor da imam neden beni anlamıyor, o niye sormuyor. Sen benim gözümde 20 senedir tahsilat makbuzusun. Gel bana halimi sor, gel sahabeden anlat bana. Anlat da bir beni coştur. Mesela o vaizin bir vaazını dinledim. Ondan sonra oruca başladım ben ya. Ama unutulmuş sünnet bu dedi, üstüne basa basa anlattı bunları. Demek ki bunun temelinde var. Ama hocamız tahsilat makbuzu gözümde. Şimdi sen bana desen ki Çorum’da benim

üniversitemde sıkıntı var, ver hesap numarasını, ben her ay yatırıyorum, ben zaten atarım onu. Ama sen bana öyle gelirsen, ben senin gözünde parayım.” (K-10)

“Şöyle bir şey var. Hoca topluma girmiyor, toplumla cemaatle iç içe olmuyor. Onun için ne oluyor hoca ve cemaat ayrı dallardan geliyor. Mesela hocalar birleştirici olmalı. Burada her türlü imkân var. Gel burada otur iki dakika muhabbet et. Vatandaşın biri soru sorar belki, cevapla. Toparlayıcı ol. Bilgilendir. Yok. Dediğim gibi burada ben isterim ki, bu caminin cemaatine hocalarım şurada oturup iki muhabbet etsin. En çok aradığım şey bu benim hocalardan. En büyük eksiklik hocaların cemaatle iç içe olmaması.” (K-14)

“Ben öğretmen olduğum için bunu örnek verebilirim. Bir öğretmen olarak bir öğrenciye dokunmuşsan, derdine deva olmuşsan o öğrenciyi kazanıyorsun. Yoksa sınıfta olmaz. Bizim sınıfta da durum aynı aslında. Konuş konuş, anlat anlat, teneffüse çıkınca markaja almamışsan, konuşmamışsan, ilgilenmemişsen, özel olarak ona yönelmemişsen o öğrenci senin elinden uçup gidiyor. Ben bunu öğretmenlik hayatımda tecrübe ettim. Cemaatte aynen böyledir. Cemaat ilgi bekliyor. Cemaat nasılsın sorusunu bekliyor. Yüzüne bakacaksınız böyle, nasılsınız diyeceksiniz. Çıkışta imam bekleyecek, en son çıkan o olacak, en son çıktıktan sonra caminin önünde 10-15 dakika bekleyecek, cemaatten önce çıkıyorsa kusura bakmasın namaz kıldırma memurluğundan başka bir şey yapmıyor. Ben söylüyorum, öğretmenlik dersten sonra başlar, imamlık camiden, mihraptan sonra başlar. Bu çok önemli bence, ben buna bakarım. Çünkü din toplumsal olarak indirilmiştir. Dolayısıyla bu din yaşanma dinidir, hal dinidir, kal dini değildir.” (K-18)

“Çok büyük etken halkla iletişimi bir de. İmamın köyde de şehirde de vatandaşı seçmemesi lazım. Herkese eşit davranması lazım. Bugün bana geldi sohbet etti mi, yarın da bir başkasına gitsin sohbet etsin. Her gün arının kovana girmesi gibi aynı yere girerse olmaz.” (K-28)

“Cami görevlilerinin tabi hani rol model alacak kadar, caminin dışında işin doğrusu çok da göremiyoruz. Yani imamlar kendilerini biraz kısıtlamışlar. Ezan okundu mu namaz kılınıyor, ondan sonra hani çok nadirdir, bir imama bir yerde rastlaşmışımdır, belki bir çay içmişimdir. Burada iki dakika hocamın evine gidene kadar veya bizim eve gidene kadar yol boyu sohbet.” (K-13)

Katılımcıların ifadeleri din görevlilerin kendilerini toplumdan soyutladığını, hâl hatır sormadıklarını, toplumsal ilişkilerinde zayıf olduklarını ve camide gerçekleştirilen temel görevler dışında cemaatle ve halkla ilişki kurmadıklarını göstermektedir. Katılımcıların en büyük beklentilerinden birinin, din görevlilerinin toplum içerisine karışması olduğu görülmektedir. Din görevlilerinin cami cemaati tarafından değerlendirildiği bir çalışmada da, katılımcılara göre din görevlileri, sosyal ilişkilerde yetersiz olarak değerlendirilmişlerdir (Dam, 2002). Yine başka bir çalışmada cami cemaatine göre din görevlileri, gençler ve yetişkinlerle iletişim konusunda kısmen yeterli görülmüştür (Sağlam, 2011). Bir başka çalışmada da cami cemaatine göre din görevlilerindeki en büyük eksiliğin sosyal ilişkilerde zayıf olmalarıdır (Çekin, 2011). Yılgin (1997) tarafından yapılan saha çalışmasında da din görevlerinin insani ilişkilerde yetersiz olduğu katılımcıların çoğunluğu tarafından dile getirilmiştir. Bir başka çalışmada da cami cemaatinin çoğu, din görevlilerinin halkın içine karışmadığı ile ilgili

şikayetlerde bulunmuşlardır (Demir, 2015). Demir'in (2021) doktora tez çalışmasında ise din görevlilerin, cami cemaatinin çoğuna göre iletişim konusunda yeterli olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca katılımcılar din görevlilerinden toplumun sorunlarına çare aramalarını ve farklı etkinlikler yapmalarını beklemektedir:

"Diyanet her köye 5 tane cami yapıyor, ben olsam yapmam. Vakitte iki kişi bulamazsın cumada 5 kişi olur. Devlet buna para ödüyor yazık. Böyle olmaz. Ve o imam orada nasıl bakılıyor biliyor musun? İmam yatar öğlene kadar namaz kıldırır. 11 lira maaş alır. Arabasına biner gider. Bu ne yapıyor ya? Günde toplasan 3 saat çalışıyor. Halkın imamlara bakışı köylerde bu. Ne diyor 3 saat çalışmakla 10 bin lira maaş alıyor. Bunun aldığı para helal mi diye sorguluyor. Niye? Aynı imam şöyle yapsaydı örnek olarak. Günün iki saatini bugün Ahmet amca fındık tarlasında 2 saat ona yardım etse gidip sohbet etse. Camide konuşmasın hiç konuşmasın gerek yok abi. Camide herkes dinliyor zaten. Psikolojik olarak buraya angaje oluyorsun. 2 saat Ahmet amcaya 2 saat Mehmet amcaya gitsin. Öbürünün hastasının başına otursun şifa dilesin. Yani sosyal hayatta ulaşmayan imamlar imam değildir. İmam önder. Neresi önder ya. İmam mihrabın imamı. Ya oraya bizden getir, caminin yüzde 70'i namaz kıldırır. Herkes imam burada. Herkes imam ya. Geçsin hepsi kıldırır. Ama mesele o değil." (K-18)

"İmam kardeşimiz camiye eğer ki bir ekmek kapısı olarak görürse, yani bir belediyede işçi gibi görürse buradan çok fazla bir şey olmaz. Neden bir şey olmaz. Tamam din hizmetleri parayla olmaz ama kişiye de geçimlik lazım. Bunu devlet sana veriyor ama siz burada şunu yapacaksınız. Farklı faaliyetler yapacaksınız Örnek veriyorum, işte sabah saat 5'de namazı kıldırdınız, 12'ye kadar ne yapıyorsunuz? Yaptığınız iş ne? Yaz döneminde kuran kursu var 3 ay, geri kalan 9 ayda ne yapıyorsunuz? Evinizde hadi kahvaltı yaptınız 1 saat 2 saat, geriye kalan bu 3-4 saat neredesiniz? Bu boş zamanı doldurmak lazım işte. Öğle namazını kıldırın, ikindiye kadar ne yapıyorsun bu arada? Bir kurs açtın mı? Örnek veriyorum gençliğe dair bir faaliyet yaptın mı? Bulduğun bölgede bir imamsın ama burada cemaatin de var, dedin mi arkadaşlara, ya arkadaşlar bizim bölgemiz fakir bir bölge, bir çadır kursak da çorba versek zaman zaman, ihtiyaç sahipleri de bundan faydalansa, işte bir böyle bir faaliyet yapsak." (K-21)

"Hepsi ticaret yapıyor. İmam ticaret yapamaz. İmam kapı kapı gezip tebliğ edecek. Bu nesil nereye gidiyor? İmam uyumaz. Senin çocuğun camiye gelmedi dimi, hemen gidip araştırarak imam. Bana göre caminin imamı kapı kapı gezecek dini anlatacak. Çocukları camiye çekecek. Dini tebliğ edecek, yapmazsa bu düzen böyle gider. İmamların hiçbirini beğenmiyorum. Namazı kıldırıp giderler hep. Cami içinde hocalar gerekeni yapıyorlar ama dışarı önemli. Yaz kuran kursu bitince camide bir tane genç göremezsin. Halkta da sorun var. Kimse torununu camiye getirmiyor. Anlatmazsan bu iş olmaz, gideceksin cezaevine anlatacaksın mesela. İçki, eroin vb. müptelalarını camiye çekecek hoca. Yemeğe götürecek, anlatacak, harçlık verecek. İmam böyle olacak. Yoksa namaz kıldırarak imamlık olmaz. Allah o rütbeyi bana vermemiş, sana vermiş. Çünkü niye benim kafam çalışmıyor. 10 milyar maaşla kurtaracak mısın?" (K-29)

Din görevlilerinin cenaze, mevlit, düğün gibi merasimlerden para almaları da toplum tarafından eleştirilen bir başka husustur. Genel olarak din görevlileri yaptıklarına karşılık bir bedel istememektedir ancak insanlar bunu bir adet haline getirmişlerdir. Fakat katılımcıların

ifadelerine bakılınca bu paralara tamah eden ve bu paraların peşinde koşan din görevlilerinin olduğu görülmektedir. Bu da din görevlisinin toplumdaki saygınlığına zarar vererek rol model olamamasına sebep olmaktadır. Yapılan bir başka çalışmada da cami cemaatinin çoğu, din görevlilerinin bu merasimlerden para almamaları gerektiğini belirtmiştir (Uygun, 1992). Yine Samsun'da yapılan bir saha çalışmasında da katılımcı cemaatin çoğu, din görevlilerinin bu hizmetler karşılığında para almalarının uygun olmadığını belirtmiştir (Ozan, 2013).

Katılımcılardan bazılarının konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Bence kafadan, tepeden düzelmesi lazım. Yoksa hocalarımız çok kötü insanlar değiller yani. İçlerinde illaki çıkar. Bu cenazeler, düğünler, programlar, programa koşanlar, görevliyken bile program program koşan hocalar, hiç maaşa elini sürmeden geçinenler var bu şekilde, cenazedir, mevlittir, düğündür vesaire her şeye koşanlar var. Bunlar olmaması lazım aslında. Bizim hocamız o konuda hiç hakkını yemeyelim. Asla cenazeden para almaz. Birkaç cenazede ben şahit oldum kavgasına. Kavgaya etti para almamak için diğer hocalarla.” (K-17)

“En büyük sıkıntı da mevlit programlarında, Kur’an-ı Kerim programlarında, bir kimse orada verilen ücreti alıyorsa onun değeri o kadar oluyor. Ama siz bir ücret almadığınızda veya ekstra bir ticaretle falan uğraşmadığınızda, bu sizin toplumda çok etkili olmanızı sağlıyor. Ama siz böyle bir şey yaptığınızda cemaatin size tepkisi “işte leş yiyciler geliyor” oluyor. Böyle ifadelerle karşılaştım maalesef. Almış olduğunuz paradan, maaşınız dışında insanlardan gelen paradan beklentinizi ne kadar aza indirirseniz karşıdaki değeriniz o kadar artar.” (K-2)

Katılımcıların eleştirilerinde dikkat çeken diğer hususlar da din görevlilerinin toplumun içine girmemeleri, topluma ulaşmaya çalışmamaları, camiyle sınırlandırılmış bir görevi icra etmeleri denilebilir. Katılımcılar, din görevlisinden her türlü ortama girmesini ve tebliğ vazifesini yapmasını istemektedir. Taşkın (2013) tarafından hazırlanan çalışmada da din görevlilerinin çoğu, cami dışında bir faaliyet yapamadıklarını belirtmişlerdir. Konuyla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Hristiyan aleminde papazlar meyhaneye, kahvehaneye gider, adam buraya niye gider, onları kiliseye çağırmak için gider. He orada rakı şarap içer mi bilmem. Bizde de çay ocağına gideyim de orada birilerine dini bilgi vereyim diyen bir hoca ben görmedim, rastlamadım. Çember içinde kapalılar. Cami dışında hocalar topluma rol model olamıyor. Cami içinde evet olabilen var.” (K-33)

“Din görevlilerinin toplumsal olarak yapılan etkinliklerin her alanında bulunması gerektiğini düşünüyorum. Camide sınırlı kalınmamalı. Diyelim ki Tekno-fest var, orada da din görevlileri de olmalı. Dini açıdan, yapılan etkinlikler uygun mudur? Nedir? Uygun değilse münasip bir şekilde izah edilmeli. Dini bilgilere ihtiyaç duyan kişiler illa camiye gitmemeli. Din görevlisi her kesime rahatlıkla ulaşabilmeli. Din görevlilerinin tabi kendilerine göre güçlükleri sıkıntıları var ama, kendilerine sadece namaz kıldırıp onun dışına çıkmamayı prensip edinmişler. Bu çok yanlış haddizatında. Mücadele etmeleri gerekir. Gerçi sistemin sağladığı bazı sıkıntılar var. İslam'ı dört dörtlük anlatayım dese din görevlisi, anlatabilir mi? Faiz veya diğer konulara girdiği zaman toplumda belki tepki çekecek. Maalesef bu konuları bir şekilde anlatabilmesi lazım din görevlilerinin.” (K-45)

“Tebliğ bakımından hiç çalışma yapmamalarıdır. Sadece camiye gelinecek. İmamların sahaya inmesi gerekir. Tebliğ etmek gerekir. Ortalık çıplak insanlardan, hani Halil Konakçı hoca diyor ya, çıplak et görmekten iki dakika abdestli gezemiyorsun. Her taraf çırılçıplak yani ateş, onun için şöyle düşünüyorum ben hocalarımız maaşı alıyor, kimse bana dokunmasın, adam faizi anlatırken bile öteleyerek anlatıyor, bazıları. Şeriatın ortasından direk anlatması gerekir. Ya yatsı namazı kılınıyor, imam odaya erken geçiyor, çat çat ışıkları kapatıyor, Cemaat orada dua yapıyor, iki dakika daha beklesene orada. Kapatıyor ışıkları ondan sonra hadi çabuk diyor, kapıları kapatacak. Böyle bir şey yok yani. Ya kardeşim sen taş mı taşıdın, tamam saatin var ama beş dakika adam duayı uzatsın. Belki onun sevabından sen de yararlanacaksın. Cemaati camiden çıkarmak için elinden geleni yapıyor yani.” (K-7)

“Din görevlileri camiye cemaati çekmek için hiç uğraşmıyorlar. Namazdan önce mesela dedim ki baktım ne kadar çok cemaat var. Ama düşünüyorum imam için gelen bir cemaat varsa adımı değiştiririm. Yani bunu da imam getirmiş camiye alıştırmış diyen birisini görmedim. Burada 4 tane görevli var, iki imam, iki müezzin. Şu imam beni buraya alıştırdı diyen kimse yok. Çekemiyorlar camiye demeyelim, uğraşmıyorlar, çaba yok.” (K-36)

Din görevlilerinden cami dışına çıkıp farklı ortamlarda, farklı insanlarla diyalog kurmaları ve tebliğ yapmaları istenmektedir. Bu konuda din görevlilerinin çok zayıf olduklarını belirten katılımcılar, onların insanları camiye çekmek gibi bir dertlerinin olmadığını söylemektedirler. Konuyla ilgili başka bir katılımcı da din görevlilerinin rol model olamayacağını ve bunun sebebini ise din görevlisinden böyle bir beklentinin olmamasına bağlamaktadır:

“Hocaların rol model olamamasının en büyük müsebbibi de biziz. Ben hocalara kusur bulmuyorum, hepimiz insanız. 1000 kişiye hitap eden bir camiye/mescidi düşünün, vakit namazına 5 kişi geliyorsa hocanın zaten topluma rol model olma şansı yok. Az önce anlattığım gibi, video çekip yayınlayan, kitlesi olan insanlar değilse cami hocasının rol model olma şansı neredeyse sıfır. Çünkü niye, bu bir arz-talep meselesidir. Sizde böyle bir talep olacak ki hoca size rol model olacak. Bizim önce bunu hocalarımızdan talep etmemiz gerek. Kaynağı belli olmayan çoğunluğun tasvip etmediği hususlardan bize bahsetmemesi gerekir. Bu karşılıklı bir şey. Camiye gitmeyen bir kişiye rol model olma şansı yok hocanın. Ancak nasıl olur özveriyle olur. Adam vakit namazından çıktıktan sonra ben gezeceğim mahalle arasında, doğru bildiğimi, insanları kötülükten uzaklaştırmak için anlatacağım diyecek, Allah rızası için gezeceğim diyecek. Cemaatler, tarikatlar sırf bunu kendilerine şiar edinmiş. Özellikle bunu din görevlilerinin yapması lazım.” (K-39)

“Toplumda bazıları almak istemiyor hocadan. Bazı hocalar çabalasa da almak istemiyor. Bazıları imamla uğraşıyor mesela, adam işini iyi yapsa da uğraşıyorlar, böyle tipler var.” (K-6)

Bir başka katılımcı da din görevlilerinin insanlara tebliğ yapmasına gerek olmadığını, yaşantısıyla örnek olması gerektiğini ifade etmiştir:

Bir insan bir şeyi istemiyorsa sen onu buna uzattığında o istemiyorsa bunu ona veremezsin ki. Dolayısıyla tebliğ dediğimiz şey, din adamlarının gençleri davet etmesi, teşvik etmesi değil, kendi hal ve hareketleriyle talep görmesi ile alakalı bir şey. Sosyal medyada gündem olan imam kedileri soğuktan üşümesin diye camiye

alan. Orada sosyal medyaya baktım, keşke bizim caminin imamı olsa, keşke bizim camide olsa da bu imam biz de çocuklarımızı yollasak. Siz hiç duydunuz mu kışın soğuk olduğunda, soğukta sokak hayvanları var, vaazının hutbesinin ana temasında bunu işleyen bir imam gördünüz mü? Ben daha görmedim. İşte bu böyle bir şey olduğu zaman emin olun ki talep görürsünüz. Çünkü seküler dünyamızın en büyük problemi ahlaki yozlaşma ve aileler bu ahlaki yozlaşmayı yok edebilecek insanları psikologlar eğitimciler imamlar olsun bunu gördüğü an yapıyorlar. Yeter ki çocuğumuza bunu versin diye. Ama bunu görmeleri lazım. Bunu da gel ben sana ahlak anlatacağım değil, tavır ve davranışlarıyla insanlara gösterirsin.” (K-16)

2.3.1.4. Kurumsal Faktörler

Din görevlilerinin rol model olamamasında etkili olan dördüncü tema kurumsal faktörlerdir. Bu temanın altında konumlanan 5 kod aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2.3.1.4. Kurumsal Faktörler

Tema	Kod	f
Kurumsal Faktörler	Diyanet'in Adalet, Liyakat ve Kurumsal İşleyişi ile İlgili Hususlar	24
	Din Görevlisi Yetiştirme Politikalarındaki Yanlışlar	7
	Din Görevlilerinin Kamusal ve Kurumsal Aidiyetinden Dolayı Özgürce Konuşamaması	7
	Fetvalardaki Sorunlar	5
	Hutbelerle İlgili Sorunlar	3

Kurumsal faktörler temasında, 24 katılımcı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsal işleyişi, denetim, adalet ve liyakatle ilgili sorunlarından bahsetmişlerdir. Diyanet ile ilgili bu olumsuzlukların din görevlilerine bakışı etkilediğini ve bu sebeple rol model olmalarına da ket vurduğunu belirtmişlerdir. Demir (2015) tarafından hazırlanan saha çalışmasında da cami cemaati, Diyanet ile ilgili benzer eksikliklerden bahsetmişlerdir. Katılımcıların ilk kodla ilgili ifadelerinden bazıları şunlardır:

“Şöyle bir şey var, Diyanet personeli kendi içinde birbirini yiyor, Milli Eğitim bile bu kadar karışık değildir. İmamların arkalarından birbirlerini yediği kadar, hiçbir kurumda böyle dedikodu yoktur. Çok imam arkadaşlarımız var bakıyorum, değerlendirdiğimde. Diyanette olmaması gereken şey diyanette olmuş maalesef yani. Bu da adamın yaşantısına şey yapmıyor, hani sirayet etmiyor. Şey diyeceğim yani şeriat hükmüne göre yaşanmadığı için imam da ne aldıysa o. Ben diyaneti suçluyorum. O zamanki müftüyü suçluyorum. Diyanetin müftüleri her akşam farz namazlarda okunan ayetleri takip etseler, kim yanlış okuyorsa ikaz verseler, bu

düzelir. Birisinin Ankara’da dayısı vardır. Aman kimseye bir şey demeyelim. Ben anlamam devlet atamış, yanlış da olsa arkasındayım kardeşim, mantığı var. Koltuk sevdası var açıkçası. Böyle olmaz, İslam böyle anlatılmaz. Gönüllere inmek lazım. Ses kıraat Allah vergisi, ama merkezlere sesi kıraati olanları koyun. Köylerde az cemaati olan yerlere de diğerlerini. Geliştirsın kendini. Merkez camiye sesi olmayanı koyarsın da. Ankara’da benim dayım var deyip merkeze koyarsın cemaati de bundan rahatsızsa senin bunu yapmaya hakkın yok. Ben oraya 30 sene 50 sene gideceğim belki, aynı sesi dinlemek zorunda değilim. Velhasıl yaşantı olmazsa siz bana ne anlattırsanız anlatın, yaşamak lazım. Yaşarsak yaşatırız. Yaşamazsak perişan oluruz. Ve perişan ederiz yani.” (K-7)

“Bunları anlatmak lazım, bunları yukarıya bildirmek lazım. Bu Diyanet’te, sendikalar kuruldu, herkes şucu, bucu oldu. Burası Allah’ın Peygamberin yeri. Sen bizim sendikadan değilsin falan. Ya bunlar buraya sokulmamalıydı. Bunlar olmamalıydı. Huzur yok, camide huzur yok, inan yok. Hangi camiye gidersen git. Anladığım kadarıyla şimdi şu sendikaları kaldıracaklar. Diyanetin sendikayla işi olmayacak. Müftüyü saymıyorum, ona farklı şey yapıyor buna farklı şey yapıyor. Ciddiyet yok yani. Bir tane hoca var, adam sürgün yiyor, görevden atamazlar beni diyor, sürer Tatvan’a en fazla, ben yine 10 lira maaşımı alırım diyor adam. Bir de rapor alıyor, izin alıyor, sokakta geziyor sürekli. Ben her konuştuğum lafın ardındayım. Gelsinler buradayım ben. Ben malımı satıyorum, paramı kazanıyorum. Bu camiada sıkıntı çok büyük. Hocaların böyle olma sebebi de Diyanet’tir.” (K-10)

“İmam diyor ki mesela, müftü bile ona şunu diyormuş ya, teneffüsleri biraz uzat, bana laf söz getirme mahalleden, şu yazı geçirelim. İmam diyor bunu he bana. Müftü böyle derse imamın varacağı yerde burası. Daha ileri gitmeyecektir yani. Üzülüyor insan. Bu memleketin geleceği için gerçekten üzülüyorum.” (K-23)

“Diyanet de diğer kurumlar gibi her şeyi göstermelik yapan bir kurum. Ben Türkiye’de, bizim kurumumuzda da vardır eğitim seminerleri, İç İşleri Bakanlığı’nda da vardır. Devlet kurumlarındaki bu eğitimlerin hepsi göstermeliktir. Bir üst kuruma, amire biz bunu tamamladık, şu kadar öğretmene şu semineri verdik. Biz de bugün itfaiye yangın söndürme seminerleri yapılı. Bakan çıkar yarın der ki bir yangın olur. Bakan der ki biz bu ay 300 bin öğretmene seminer verdik. 300 bin öğretmenden kaç tanesi o yangını söndürebilecek kabiliyettedir. Hiçbirisi. Çünkü bunların hepsi göstermelik. Dolayısıyla Diyanet de diğer kurumlardan bağımsız değil. Hepsini, basamağın bir üstteki amirine rapor verme adına yapılan uygulamalar.” (K-35)

“Diyanetin de tabii bu hususta rolü var. Yani hiçbir yerde olmayan torpil, Diyanet’te oluyor, özellikle mülakatlarda. Liyakat sahibi olmayan insanlar görev başına geçiyorlar. Asıl temel sorun da burada aslında. Padişahların tebdili kıyafetle denetim yaptığı gibi müftüler de bence imamları denetlemeli veya görevlendirdiği liyakat sahibi kişiler aracılığıyla denetim yapıp gerekli eksiklikleri tespit etmesi lazım. Görevden çıkaramaz belki ama biraz daha eğitim almasını sağlayabilir. Bizim cami imamı hafız ama elem teranın altı dışında bir tek yer okuduğunu duydum bugüne kadar. Hafızlık var mı diyorum, gitti diyor.” (K-24)

“Diyanette büyük suç var. Denetim yok. Kim ne yapıyor, denetlenmiyor. Bu cami yeni, bu camiyi geç. Diyanet müezzin gönderiyor bak, camide cemaat yok, 3-5-10 cemaat var en fazla. Bu devlete yazıktır. Gereksiz atamalar yapıyor hem de hafız. Teftiş yaptırıp da buraya adam lazım mı demeden atamışsın. Müezzinlik herkes

yapıyor, cemaat yok zaten camide. Devlet bütçesine yazıktır bu. Sonra geliyor müezzinlik yapıyor, gidiyor. Ne talebe okutuyor ne bir şey yapıyor. Hafız adamı sen Diyanet olarak alacaksın, şu an imkân var bu iktidar döneminde, eskiden denetim vardı ve çocukları hafız yapmaya korkuyorduk. Bu adamı alıp başka yere koyacaksın talebe yetiştirecek. Biz gittik genç lazım bize. Çocuğa futbol öğreteceksin, yemeğe, gezmeye götüreceksin ama önce dini öğreteceksin.” (K-29)

“Türkiye’de din görevlilerinin çalışmadığını söyleyebilirim. Mesela Süleymanlılara bak, hacda umrede bile durum böyle, her sene giderim. Din görevlisi icabında Kabe’ye namaza da gitmiyor hacılarla. Otelde duruyor, defalarca gördüm, denetleyen de yok. Gelip de mesela oradaki din görevlileri var, bu hoca size hizmet ediyor mu etmiyor mu? Yok. Bu hizmet mi? Bu Diyanet teşkilatı çalışmıyor. Eskiden yasaklar vardı şimdi ne var? Düşün işte, son zamanlarda konuşan Halil Konakçı, bütün dedikleri on numara, adam diyor benim görevim ne? Ben size ne anlatacağım diyor. Timurtaş hocam, 163. madde vardı, hocaların ağız bantlıydı, şimdi ne var? Rahatlıktan oluyor bunlar. Kesinlikle öldükten sonra Diyanetten şikâyetçiyim. Bu serbestlikte aktif değiller, imkân var. Mesela kabile başkanı yolluyor umreye, adam hiçbir şey bilmiyor. Bir seminer ver bir yetiştir adamları.” (K-32)

“Diyanetin çalışmamasından dolayı din görevlileri vicdanıyla baş başa. Denetim de olmadığından, mücadele etmiyorlar yani. Niye evlere gelmesin hocalar. Maalesef bir Süleymanlı teşkilatına git bakayım. Adamlar vallahi böyle nasıl çalışıyorlar. Din görevlisi otelde yatınca, öbür hacıların nereye gittiği belli. Süleymanlılarla, Millî görüşle git bakalım, yatamazsın öyle. Bu kadar gevşeklik olur mu ya? Ben bunu gittim müftüye şikâyet ettim. Hocam bu hocalara imtihan yapın, seminer verin, yetiştirin dedim, torpili olan gelmesin dedim. Ne torpili ya dedi bana. Dedim hocam adam geldi bizim kabile başkanı, Hira mağarası ne diye sorduk, adam bilmiyor anlatamadı vallahi, millet hocaya bağırdı, ben de engelledim, hocaya saygısızlık ettirmem, hocayı eleştirmem toplum önünde. Diyanet çalışmıyor, demek ki takip yok. O kadar gevşegiz ki şımardık. Top sahasında mescitler var artık. Eskiden kıyafetimize karışırlardı. Özgürlük var şimdi. İmkanlar var ama kullanılmıyor. Bir hafta rapor aldı imam hasta da değil. Adamı vardı gitti aldı. Bir haftalık camiye gelmediği maaşı ne oluyor? Balık baştan kokar. Hiç izin kullanmayan imamlar da var. Adam alıyor rapor, geziyor, raporluyum diyor. İzin aldın başka. Maalesef bunları denetleyen yok.” (K-31)

“Diyanet de teftişlerini yapmıyor. Yapsa da ne yapıyor, müftünün şoförü telefon açıyor, bugün sabah senin oradayız denetlemeye geliyoruz diye. Haberli denetim var. al gülüm ver gülüm, dostlar alışverişte görüşünler.” K-42

“Rol model olacak din görevlisi için, Diyanet, öncelikle kapsama alanını genişletmesi lazım, yani din görevlisine daha geniş yetkiler vermesi, ufuk açması lazım, din görevlilerinin yaptığı çalışmalarından dolayı da sahiplenilmesi lazım. Sistem ne, din görevlileri arasında bir sıkıntı var. Bazı din görevlileri, diğer din görevlisini hasım olarak görüyor. Onun her faaliyetine engel olmaya çalışıyor. Diyanet ona sahip çıkmalı. Din görevlilerinin alanı sadece cami olmamalı. En büyük etken bir defa içinde bulunduğumuz ortam yani sistem. Diyanetin faaliyet alanı geniş tutulmalı yani. Diyanet kendisi bu konuda görevlilerine yetkilerini daha geniş tutarak sahip çıkması lazım. Din görevlisi de kendisi özel çabası ile yaparsa yapabiliyor bir şeyler. Yapmazsa Diyanet de ondan fazla bir şey beklemiyor zaten. Diyanet ne diyor, şu şu şu etkinliklerde bulunacaksınız, o da sınırlı. Din görevlisinin

kendisi gayretli azimli ise, onun dışında taşarak çok güzel etkinlikler yapabiliyor, nadiren görüyoruz. O tür aktif din görevlisi arkadaşlar var.” (K-45)

7 katılımcı da din görevlilerinin yetiştirilmesiyle ilgili yanlışların yapıldığını ve atamalarıyla ilgili de sorunların olduğunu ifade etmiştir. Bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

“Eğitim, eğitim, eğitim. Eğitimleri yok. Yetersiz mi diyeyim. Yetiştirilme tarzları yanlış. Yeni bir yetiştirilme tarzı getirilmeli. Nasıl olur bilmiyorum ama hocalar atanmadan önce bir eğitimden geçirilmeli. Mesela haseki diyoruz ya, eğitim merkezlerinde eğitimden geçirilmeli. Mesela kaymakamlar atanmadan önce yurtdışında ve yurt içinde farklı görevlerde 2 yıl geziyorlar, sonra atanıyorlar. İmamlar da tamam, memurluğa girsinler maaşlarını alsınlar, bugünkü yöntemimiz nedir? İmam sınavı kazanıyor gir bu camide görevlisin. Bir şey bilmiyor ki ama imamı atadığımız zaman gelsin burada büyük camide imamların yanında staj yapsın. Olması gerekmez mi sizce? 6 ay 1 sene stajla yetiştirilmesi lazım. Olsa çok iyi olur.” (K-30)

“Diyanet’imizin din görevlilerini fıkhi olarak, tefsir olarak, meal olarak yetiştirmesi lazım. Sen imam hatip mezunusun, hafızlık var, elem tera, fetih, az oku bakalım, tamam sen imamsın böyle bir şey yok. Baştan böyle yetiştirilmesi lazım.” (K-7)

“Herkes, ya bir maaş, bu da bir sebeplensin diye görev veriliyor. Görev, ehline verilmiyor. Bu böyle basit bir görev değil. Bir memuriyet değil. Bu kutsal bir görev. Bu kutsalın içini boşaltırsan böyle kötü bir nesil çıkar ortaya. Böyle bir şey yok ya. Adam görev yapmıyor. Hep duyuyoruz bunları. Adam gelmiyor ya. Külhanbeyi adam ya. X sendikadan işini ayarlamış, filan yerden ayarlamış, gelmiyor. Adam atamazsın beni diyor. Sadece sürersin diyor. Benim hayatım garanti diyor ya.” (K-10)

“Din görevlisi ilahiyat mezunu olacak. Bir imamın görev yapabilmesi için ilahiyat şart. Adam eskiden liseyi bitirip imam oluyordu. Adam dışarıdan okuyor açıktan okuyor, imam oluyor. Diyanet imam alırken daha dikkatli olmalı.” (K-27)

“Bir sosyologluk vereceksin bu imamlara. Bunlara bu dersleri vereceksin. Olumsuz olmayacak ifaden. İmamlarda suç değil. İlahiyattaki hocaların hatası var. Bakın oraya orada İslam ile ilgili ne kadar ders var? Ben şunu da gördüm, imamlar ilahiyatı okumaya kalkıyorlar ya şimdi. Gidiyor, oradaki öğrendiklerinden sıkılıp terk ediyor okulu. Orada İslamiyet’i anlatmıyorlar diyor. Bu bana başka dini anlatıyor diyor. 4 mezhep dışındaki beşinci mezhebi anlatmaya kalkıyor bana diyor. Bana öyle şeyler öğret ki, cemaat gelince sorusuna cevap vereyim o da uygulasin.” (K-36)

“Bence en önemlisi din görevlisi olacak insanları sadece bir üniversite puanı ile almamamız gerek. Çünkü bu gerçekten toplumu gerçekten yönlendirebilecek insanlar lazım bize, yani peşine takabilecek, analiz gücüne sahip insanlar lazım. Bu da bence basit bir ÖSYM sınavı ile olacak iş değil. Bu kişilerin daha teferruatlı, daha derin seçilmesi lazım. Çünkü ben hiçbir şey kazanamayınca gideyim ilahiyat okuyayım diyor. Böyle birinin ben gerçekten insana fayda sağlayacağına ihtimal dahi vermiyorum. Bu yüzden din görevlilerinin seçimi daha başka yolla yapılmalı. Daha başka metotlar burada devreye girmeli. Çünkü yani bu iş ne kadar matematik fizik veya bunu çözdüğüne bağlı olacak bir şey değil. Gerçekten bir din görevlisinin analiz gücü, yorum gücü, bilgisi çok iyi seviyede olmalı. Bir derdi olmalı insanın.

Yani gerçekten bir derdi olmalı yani. Ben ay sonu maaşımı alayım gibi bir derdi olmamalı. Para derdi olmamalı. Bu işi para için yapmayacak insanlar lazım bize. En temelde bu iş bu sınav sistemiyle olmaz. Bunu kesinlikle değiştirmek lazım. Bu şekilde de devam ederse gerçekten kaliteli din görevlisi yetişmez. İnsanları da camiye dolduramayız. Çünkü en basitinden ben kendimi din görevlisi sınıfına soksam mesela, hani şöyle ben namazımı kıldırayım gerekli vaazımı yapayım, ay sonu maaşımı alayım. Olay bundan ibaret oluyor. Bu da insanları peşine takamıyor. Çünkü toplumda insanlar bir rol model belirler ve onun peşine gider ama şu an bizim toplumumuzda rol model olacak din görevlisi sayısı yani bir elin beş parmağını geçmeyecek seviyede. Şimdi şöyle konuşayım aslında bu işi şöyle yapmak lazım. Aslında biz bazı noktalarda balığa uçmayı öğretmeye çalışıyoruz. Bu da olmuyor yani. Şimdi tek bir sınav var. Adına üniversite sınavı dedikleri yani kim daha çok soru çözerse başarılı oluyor. Sadece diyanet özelinde değil gerek mühendislik gerek farklı dallarda da olsun, zaten çok yanlış bir sınav. Kesinlikle böyle öğrenci seçilmez. Herkesin yeteneğine göre bence öğrenci alınması lazım. Kimi sanattan hoşlanıyordur, öyle bir insanı alıp din görevlisi yapmak çok saçma bir şey yani. Onu sanat alanında yetiştirmek lazım. Kimi dini ilimler üzerine çok gidiyor, araştırıyor, dinler tarihi, şudur budur, böyle insanları dini ilimlere yönlendirmek lazım. Adamın bir derdi vardır. Kimisi üniversite sınavında 7 bin 8 bin yaptı, adam doktorluğa gidiyor, belki doktorluk istemiyor. Bunun için tabii aile kavramı da önemli. Niye? İyi bir puan alan çocuğun doktor olmasını ister. Ataması ve maaşı iyi. Çoğu ailenin çocuğunu ilahiyata yollamak istemez yani. Bence bu şartların tamamen değiştirilmesi lazım. Bu sınav sisteminin kaldırılması lazım. Futbolda nasıl ki yetenek avcılığı varsa, ta 6-7-8. Sınıftan, lise de dahil, öğrenci izlenmeli ve onun meyili önceden görülmeli ve ona göre bir yönlendirme yapılmalı. Kesinlikle mesleki eğitime önem verilmeli. İlahiyat fakültelerine öğrenci seçimi yanlış. Şu an ülkemizdeki sosyolojik yapı da buna büyük bir engel yani.” (K-46)

“Türkiye’de din adamları üzerine genel imaj çok kötü. Bununla ilgili deyimlerimiz atasözlerimiz oluşmuş. İmamların galiz kelimelerle anılması bile çok kötü. O kadar kötü aşağılayıcı, o kadar pejoratif atasözümüz deyimimiz var ki. Bu sadece sosyal medyanın, sekülerizm-muhafazakarlık çatışmasının ürünü değil. Geçmişten gelen bir problem ve buna bir çözüm bulunmak zorunda. Bu da nasıl olur? Çok detaylı bir fikir tabii ki ben sunamam, benim haddim değil, ama en azından bir yerden başlamak lazım. Politikadan, eğitim süreçlerinden, bir yerden başlamak lazım. Çünkü bizim ülkemizde bu iş tabandan olmuyor, tavandan oluyor. Tavandan bir şey direktif oluyor öyle. Politikanın Diyanet’i, din işlerini bağımsız bırakması gerekiyor. Din işleri, Diyanet dediğimiz kurumlar, ilahiyat fakülteleri, imam hatipler politikayı kesinlikle dışarıda tutması gerekiyor.” (K-35)

Katılımcılardan 7 kişi de devletin mevcut rejimi² ile ilgili sorunların olduğunu, din görevlilerinin her konuyu rahatça konuşamadıklarını ve bu durumun da din görevlilerini kısıtladığını belirtmişlerdir:

“Diyanet’in biraz şeyi var burada. Hocaları sıkıyor mu böyle yani. Hocalar pek istediği gibi adım atamıyorlar yani. İstedikleri şeyleri gösteremiyorlar. Biraz daha faydalı olma konusunda çaba gösteremiyorlar. Çünkü eli kolu bağlı, karşı taraf ne

² Katılımcı burada özellikle laiklik ilkesinden dolayı din görevlilerinin rahat hareket edemediklerini ifade etmiştir.

diyorsa, yani Diyanet'in emirleri doğrultusunda. Onun dışına çıkamıyorlar. Dolayısıyla böyle oluyor." (K-9)

"İmamlar doğru konuşmıyor, bu ülkede yasak. Hocalar, anayasasını (yani Kur'an'ı) direk konuşsun. Şüphe var demek ki. Hocaların etkisi yok. Hocalar da korkuyorlar. Doğruyu konuşmıyorlar. Onlara da suç bulamıyorum." (K-29)

"Diyanet İşleri Başkanlığı daha özerk olmalı, daha bağımsız. Hükümete bağlı değil de daha kapsamlı bir şey alanı olması gerekir. Siyasetin güdümünde değil de İslam'ın temel kaynaklarına göre yönetilmeli. Çekinmeden, görevliler İslam'ın özü ne ise, ne istiyorsa onu açık seçik anlatmalılar. Topluma bu verilebilmelidir. Cemaatten de duyuyoruz, din görevlisi şu konulara hiç giremiyor deniyor. İslam ne diyorsa açık açık her tarafta anlatılabilirdi. Çünkü bu inancımızın gereğidir. Anlatılması gerekir. Faiz konusunu dedik, tesettür konusunu dedik mesela. Bazı kesim tarafından horlanıyor, dışlanıyor." (K-45)

"Bizde bir çaba gayret istek olmadıktan sonra ben hocaların bu topluma çok fazla etkilerinin olabileceğini düşünmüyorum. Ben şu an bir din görevlisinin çıkıp insanları etkileyeceğini, cemaat tarikatlardaki gibi olabileceğini düşünmüyorum yani. Başına gelmeyen kalmaz hocanın, yani bunu yapamaz. Diyanet açığa alır, halk da tepki gösterir." (K-39)

"Şimdi ben bazı hocalara dikkat ediyorum gerek televizyonda gerek camide. Olmaz demesi gereken bir şeye olmaz diyemiyorlar. Sanki üzerlerinde bir baskı hissediyorlar. Bürokratik baskı var sanki. Rahat konuşmıyorlar. Acaba ben bunu dersem toplum ne der. Acaba tepedekiler ne der kaygısı var. Din görevlilerimizde fark ettiğim gördüğüm bu. Güncel bir örnek vermek gerekirse TOKİ açıkladığı son konutlar. Kimi hoca fetva veriyor. Kimisi olmaz haram diyor. Kimisi işte ortada geziyor. Yani kararsızlık var sanki. Bir rahat konuşamama havası var. Bence burada kesinlikle nasıl söyleyeyim bu baskıyı hocaların üzerinden kaldırmamız gerek. Gerek siyasi baskıyı gerekse toplum baskısını hocalar üzerinden kaldırmamız gerek. Hocalar rahat bir şekilde konuşmalı. İslam'ın gereği neyse bir olayın İslam'daki hükmü neyse rahat bir şekilde söylenebilmeli. Kuran kitap sünnet ne dediyse o. Her kim yaparsa yapsın. Günümüz için konuşsak. Muhafazakârlar ve sol kesim olduğu için ülkemizde. Acaba ben bunu söylesem muhafazakâr kesim ne der düşüncesi olmaması lazım. Şak diye o neyse onu söylemeli kesinlikle." (K-46)

Katılımcıların ifadeleri din görevlilerinin özgürce konuşmadıklarını ve çekinmeden rahatça her konuyu konuşmaları gerektiği beklentisine işaret etmektedir. Sosyal bilişsel kurama göre de bazı durumlarda, gözlemlenen ceza, modelin sosyal statüsünü düşürmek yerine yükseltir. Bir grubun değer verdiği inançları ve davranışları koruyarak veya toplumun ileri sürülen değerlerini ihlal eden sosyal uygulamalara meydan okuyarak cezalandırma riskini alan kişiler, başkalarının hayranlığını kazanırlar. Bu tarz söylemleri olan din görevlilerinin zaman zaman gündem oldukları da bilinmektedir.

Bazı katılımcılar da din görevlilerinin uzun yıllar aynı camide görev yapmasının yanlış olduğunu belirtmişlerdir. 2011 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği'ne giren, ancak din görevlilerinin tepkisinden dolayı önce askıya alınan ve sonra tamamen yürürlükten kaldırılan rotasyon uygulamasının (Memur-Sen, 2015), din görevlileri ve

camii cemaati açısından faydalı olacak bir uygulama gibi gözükmektedir. Çünkü bir din görevlisi her ne kadar başarılı ve etkili olsa da belli bir zamandan sonra samimiyet derecesinin artması, yapılacak hizmetlerin ve faaliyetlerin tamamlanması nedeniyle monotonlaşma riskiyle karşı karşıya kalması olasıdır. Rotasyonla ilgili katılımcıların ifadeleri şöyledir:

“Benim yıllarca canımı sıkan ve üzüldüğüm, Diyanet’in artık özellikle imamlar konusunda yaptığı çalışmaları çok daha farklı bir boyutta yapması gerekiyor. Mesela 30 sene aynı köyde imam. “Hoca naber lan” diyor. Bu laf mı şimdi. “İyi be Ahmet” dersin, oldun Ahmet ağa. Köylerde özellikle böyle tabi.” (K-18)

“Şöyle bir şeyden bahsedeyim. Benim köyüm yakında. Orada bir imam kardeşimiz var mesela. 15 gün ben orada kalmak durumunda kaldım. Şöyle bir değerlendirme yaptım. 15 yıldır buradasın, köyde yaklaşık 30 hane var ve hiçbir vakitte hiçbir cemaatin yok, Cuma ve ramazan dışında. Burada bir durup düşünmeli, mesela ben imam olsam arkadaşım, veya şöyle söyleyelim benim bir iş yerim var, sabah 8.30’da açıyorum, elemanlarım var, müşterilerim var, iş yapıyorum ben burada müşteriye iyi hizmet vermezsem bir daha gelmez buraya ve ben burada eleman da çalıştıramam. Ben dükkânı kapatmak zorunda kalırım. 15 senedir devlet sana maaş veriyor, senin neden hiç cemaatin yok? Yani şimdi hiç mi gayret etmedin? Yanındaki komşusuyla iyi değil, ötekiyle arası bozuk, ötekiyle sıcak değil. Bir etkileşim olmamış burada. Halk üzerindeki etkinliğini kaybetmiş. Benim bu durumda tavsiye edebileceğim şey, bu imam kardeşimi buradan alıp, ceza değil de daha başka bir yere verip, mesela 15 sene olmuş, bu süre çok fazla bir imam için. Çünkü bir şey olmuyor yani. Herhangi bir artı, bir artma olmuyor. İki günü eşit yaşayan ziyandadır. Aynı zamanda Hz. Ömer’in sözü var: Artırmayan ziyandadır. Artırmayan eksilir yani. Ne yaptın? Rabbim senin dinine hizmet ettim. Ne yaptın? 15 sene görev yaptım. Ama birine yardım ettin mi? Ne yaptın? Hâl hatırını sordun mu? Hayır olmadı. Niyetiniz sadece ezan okuyup namaz kıldırmaksa vallahi bunu normal halk da yapar. Azıcık ilim öğrensün bir şekilde bu hallolur. Şunu da demek lazım. Zannetmeyelim ki bu din, Diyanetin tekelinde değil. Diyanet olmasa da başka bir kurum bu işi yapar ama diyoruz ki size böyle bir kapı açılmış, imkân var, Allah için çalışın ya. Zaman zaman oradaki imam kardeşlerimizin yerleri değiştirilmeli, gayret edenlerin daha üst noktalara getirilmesi sağlanmalıdır. Altta gelen de gayret eder bu şekilde ve o makama ulaşır. Hayra vesile gibi. Benim gördüğüm bu yani.” (K-21)

“Ben şuna da karşıyım. Bunu da mutlaka belirtmem lazım yeri gelmişken. Bir imamın bir yerde 5 seneden fazla kalmasına karşıyım. Artık orayla yüz göz oluyor, sözü geçerli olmuyor. Gidecek farklı ortamlarda, o zaman kendine de çeki düzen verecek. Adam atanmış oraya 28. Yılımdayım diyor. İnsaf ya, tarla almış, traktör almış, böyle bir imamlık görülmemiştir, yapma Allah aşkına.” (K-23)

Katılımcıların bazıları da Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ve din görevlilerinin fetvalarını eleştirmektedir. Din görevlilerinin birbirine zıt veya birbirinden farklı fetvalar vermesi, insanların kafasında soru işaretleri oluşturmaktadır. Katılımcıların bazıları dinin, Diyanet’in tekelinde olan bir şey olmadığını belirtmesi de dikkat çekicidir. Katılımcıların ifadelerine göre din görevlilerinin rol model olamamaları, insanları farklı dini kaynaklardan beslenmeye yönlendirmiştir. Sosyal bilişsel kurama göre bu durum şu şekilde açıklanabilir. İnsanlar farklı

modellere maruz kaldıklarında, davranışlarını nadiren tek bir kaynağa göre düzenlerler ve hatta tercih edilen modellerin tüm özelliklerini benimsemezler.

Diyanet'in siyasi olarak fetvalar verdiğini söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır. Konuyla ilgili katılımcı ifadelerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

"Bir tek az önceki vaiz efendi var ya, Allah razı olsun, namazdan sonra bir tek zuhri ahiri kılarken onu gördüm. Öbürleri kaçtı gitti. Vaaz etti yine cumada. Sıkıntı büyük, bunun bir izahı olmalı yani. Bana diyor ki sen kılsana sen ne karışıyorsun? Benle cedelleşme dedim. Bana güzellikle mantıkla izah et. Diyorlar ki sonradan ilaveymiş, ya tamam da 20 senedir iktidar var, 20 senedir vardı da şimdi mi kalktı." (K-10)

"Diyanet teşkilatının çok büyük hatası var. Çıktı dedi sigara haram. Katılmıyorum kardeşim. Hüküm var mı? Halk bu seviyede mi? Adam sabahlara kadar sokaklarda içki tiner içiyor. Oraya gelene kadar, hocam sen topluma konuşuyorsun buna mekruh, israf diyen de var. Buna haram diyemezsin. Bir sürü Şafi mezhebinden kardeşimiz var." (K-32)

"Diyaneti suçluyorum bu konuda, niye diyaneti suçluyorum. Diyanetin net açıklamaları olmuyor bazen. Kalburüstü oluyor. Bu, şu nasıl olur, şimdi affedersin çok cahil insanlar var televizyonda, bu zamana kadar horozdan kurban olur diyen ilahiyat profesörleri vardı. Gerçek değildi ama adam ilahiyat profesörü sonuçta. Ona kanan insanlar vardır. Bunlara uymayın yalan konuşuyorlar, İslam'da böyle bir şey yoktur diyemiyorlar. Yani cesaretini ortaya koyamıyor. Son zamanlarda yavaş yavaş gelişmeye başladı. O da az bir şekilde, tam değil. Önceden hiç yoktu zaten." (K-7)

"Diyanet bence İslam'ın gerektirdiği fetvaları vermiyor. Mesela yakın zamanda şu TOKİ ile ilgili söylemleri. Ya kardeşim faiz haram, bitti. TOKİ'den kredi alınca helal de başka yerden alınca mı haram yani? Diyanet siyasetten uzak olacak, Diyanet olabilmesi için. Talimatla fetva vermeyecek. Senin elinde bir tane Kitap var. Bunu yalayıp yutup ezberleyeceksin, o ne diyorsa onu söyleyeceksin. Kırılan kırılınsın, küsen küssün. Karşı gelen karşı gelsin. Doğrusu bu. İnanmak istemeyen inanmaz. Ben bunu söyleyeyim de sen kredi çekiyorsan yine çek. Faiz yiyorsan ye. Sen doğrusunu söyle insanlar ne yaparsa yapsın. Ya bu sefer işte küçük düşüyorsun, küçük düşürüyorsun. Hem kendinin hem de senin personelinin, imamların vaizlerin hepsinin toplum nezdindeki modelliğini de olumsuz etkiliyorsun." (K-38)

"Ben zamanında bir hocaya promosyonun hükmünü sordum, cevap vermedi yani. Niye cevap vermedi, muhtemelen kendisi kullanıyordu, demek ki o yüzden bu haramdır, caiz değildir diyemedi. Ama ben demesini beklerdim. Çünkü ben bir hususta mesela ben bu konuda çok fazla bilgi sahibi değilim. Eğer bir konuyla ilgili çok ciddi görüyorsam o konunun gerçekten fetva verebilecek konumda olan bir kişiden öğrenmeye çalışıyorum. Çünkü ben kaynağı da yanlış seçebilirim. Çok çeşitli kaynaklar da var. Bazı tarikatların cemaatlerin yayınları oluyor, başka bir şey oluyor. Çatışıyorlar, mesela Diyanetin yayını ile çatışan bir sürü görüş ve yayınlar var. Mesela Diyanet'in uygulamasını kabul etmiyor. İşte bu bilgiyi sağlamak adına diyanet önemli bir kurum ama, farklılıklar oluyor mu oluyor. Onu da gözlemliyoruz. Ben bizatihi yaşadığım için söylüyorum benim görevim olan, araştırdığım, birçok kişiden görüş sorduğum ve bilgim olan bir hususta imamdan hiç cevap alamamıştım. Doğru tekse, mesela biz bunu din görevlileri arasında farklı farklı

görmememiz lazım. Din işleri yüksek kurulu fetva yayınlıyor, ama buna aykırı davranıyorlar. Dava açıyorlar bide, ben faizli bankaya döneceğim diye. Promosyonu oradan almak istiyorum. Ben şöyle değerlendiriyorum bunu, din görevlisi kendi sıfatının önüne geçerek, kendi nefsi olarak davranmıştır. Dünyevi bir kazanç için yapmış olduğu davranış, mesleğin önüne geçmiştir. Ancak böyle olmaması lazım. Çünkü din görevlilerinin şöyle bir görevi var, insanları doğruya sevk etmekle yanlışlarını düzeltmekle mükellefler.” (K-39)

Katılımcıların eleştirilerine bakıldığında, Diyanet ve din görevlilerinin daha muhafazakâr bir eğilime sahip olması isteği dikkat çekmektedir.

Birkaç katılımcı da hutbelerin siyasi malzeme olarak kullanılmasından (“Allah fiyatları belirler” hadisinin ekonomik sıkıntılarının olduğu bir dönemde hutbeye konu olması, kira zamlarının %25 ile sınırlandırma kararının alındığı haftaki hutbede evlerini kiraya vereceklere yönelik insafı olma tavsiyesi vs.), içerik olarak etkileyici olmadığından ve merkezi olmasından yakınmaktadır. Esasında hutbeler, tarihsel sürece bakılınca siyasetle ilişkisini başlangıçtan beri devam ettirmiştir (Doğan, 1998). Ancak günümüzdeki mevcut yönetimler açısından bakıldığında bu durumun bazı insanları huzursuz ettiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan merkezi hutbenin ülke genelinde aynı etkiyi sağlamasını beklemek de kimi katılımcılara göre makul bir beklenti olarak görülmemiştir. Bu konuda bazı katılımcı ifadeleri şöyledir:

“Şöyle bir sıkıntı var. Bizim hutbeler merkezi ya, her hafta her camide hep aynı şeyler konuşuluyor. Bir de artık birazcık siyaset malzemesi de yapıldı, çok güncel konular camilerde konuşuluyor. Bence hutbelerde, camilerde bunların anlatılmaması lazım. Her yerde aynı şeyler konuşuluyor. Yani gündelik ne yaşanmışsa, akşam haberde ne izlediyssek camide o gündem oluyor, konu oluyor. Dini bakımdan da insanları etkileyici bir şeyler yok. Önemli gün haftalar söyleniyor, güzel hoş şeyler ama dini yönden teşvik edici şeyler yok, bence artık hutbeler eskisi gibi etkileyici değil. Bence her hoca kendi konusunu belirleyip kendisi anlatmalı. Buradaki ihtiyacı analiz edip ona göre bize anlatmalı. Merkezi olmamalı.” (K-38)

“Merkezi bir hutbe geliyor bunu anlatacağın okuyacaksın. Bilmem Vezirköprü’nün 30 hanelik bir dağ köyünde cenaze olmuş, trafik kazası olmuş falancanın cenazesi var. 30 kişilik herkesin herkesi tanıdığı küçük bir köyde her kişinin orada o ölümü konuştuğu bir ortamda merkezden gelen, Ankara’dan gelen itfaiyeciler haftasının kutlanmasıyla ilgili bir hutbe vermemesi lazım. Burada imamın inisiyatif alıp o hutbeyi kenara bırakıp ölümle ilgili bir şeyler söylemesi lazım. Bugün artık imamların inisiyatif almasından kastım kimse de sana sen niye bu hutbeyi okumadın da ölümden bahsettin demez yani. Burada mecburen imamların inisiyatif alması lazım. İmamlar eğer inisiyatif almıyorsa aşırı korkaklıktan ziyade tembellikten oluyor. Neden, hazır hutbe var onu okuyacak ya da hazır bir vaaz var. Orada kullanacağı ayetler hadisler bellidir. Anlatacağı hikayeler bellidir. Ama yeni bir olay olmuş köyünde ya da çevresinde onunla ilgili tekrar bir hazırlık yapacak, ayet bakacak yani bu konuda da imamların çalışkan olması lazım. Cuma vaazlarında hutbelerinde vatandaşların kameraya çekip vatandaşların vaaz anında hutbe anında kalkıp imama itiraz edip camiye terk etme videolarına denk geldik. Bu iki üç de değil, çok oldu. Bu demek ki kuşatıcılığın olmadığını gösterir. Ben burada imamlara da çok şey diyemiyorum. Yukarıdan geliyor emir. Hiç alakasız. Ekonomik kriz var, bir bakıyorsunuz ki işte israfla ilgili konu geliyor. Şimdi

ekonomik krizi boğazına kadar hisseden vatandaş camiye gittiğinde ona imam israf ediyorsunuz, sabredin, işte verilen nimetlere şükürsüzlük ediyorsunuz dediğini duyunca, bu vatandaş haklı olarak ne yapar? Dolayısıyla burada din görevlilerinin, Diyanet'in siyasetten, politikadan biraz kendini ayırıştırması lazım ve özerk hale gelmesi lazım. Bunu da siyasetçiler ne kadar serbest bırakabilir. Dediğim gibi böyle olsa bile yine de din adamlarının kendisini özerk, objektif, tarafsız konumlandırması lazım." (K-35)

Genel olarak katılımcı ifadeleri incelendiğinde Cuma hutbelerinin merkezi olmasında çeşitli sıkıntılar çıkabileceği görüşü hakimdir. Yerel problemlerin göz ardı edildiğine dair genel bir kanı vardır. Bu bağlamda Diyanet'in din görevlilerini Cuma hutbelerinde inisiyatif almaya teşvik etmesi beklenmektedir. Ayrıca din görevlilerinin de bu inisiyatifi merkezi hutbelere rağmen gerektiğinde kendisinin alması talep edilmektedir. Çanakcı'nın (2015) çalışmasında da katılımcıların çoğu tarafından hutbeler eleştirilmiştir. Yine Yılgin (1997) tarafından yapılan çalışmaya göre cami cemaatinin çoğuna göre hutbelerde ara sıra da olsa siyaset yapıldığı ifade edilmiştir. Benzer eleştiriler Samsun'da yapılan başka bir saha çalışmasında da dile getirilmiştir (Dam, 2002). Gümüş (2014) tarafından hazırlanan çalışmada da Diyanet'in siyasi bir tavrının olduğu eleştirileri yer almıştır.

Hutbelerle ilgili eleştiri ve talepleri olan katılımcıların ilk yetişkinlik döneminde yer alması, yüksekokul ve üstü mezunu olması dikkat çekicidir. Diğer taraftan bu katılımcıların sürekli cami cemaati olmadıkları ve Cuma hutbeleriyle ilgili daha fazla yorum yaptıkları görülmüştür.

2.4. Başarılı ve Etkili Bir Rol Model Din Görevlisinin Özellikleri

Katılımcılara son olarak, "Sizce başarılı ve etkili bir rol model/örnek din görevlisinde bulunması gereken özellikler nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplar, üç temel temada ve bu temaların altında bulunan kodlarla aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Üç temel temanın birincisi kişisel özelliklerdir.

2.4.1. Kişisel özellikler

Katılımcıların başarılı ve etkili bir rol model din görevlisiyle ilgili en çok üzerinde durdukları tema kişisel özelliklerdir. Bu tema altında 10 adet kod ortaya çıkmış ve bunlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2.4.1. Kişisel Özellikler

Tema	Kod	f
Kişisel Özellikler	İletişim	36
	Dini Bilgi ve Donanım	27
	Söz-Davranış Uyumu	20
	Herkese Eşit Davranma	18
	Karakter/Kişilik	17
	Kılık-Kıyafet	10
	Ticaret Yapmayan	5
	Toplumunu Taniyan	5
	İkna Kabiliyeti	4
	İlahiyat Mezunu	3

Katılımcıların 36'sı iletişim kodu ile ilgili görüşlerini belirtmişlerdir. Cami cemaatinin başarı ve etkili bir rol model din görevlisinden en büyük beklentisinin iletişim olduğu görülmektedir. Yapılan bir saha çalışmasında da din görevlilerinden en büyük beklentinin samimi ve sıcak bir iletişim olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Çekin, 2011). Yine benzer bir araştırmada da cami cemaatinin din görevlilerinden en büyük beklentisinin toplumla kaynaşması olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Çanakçı, 2015). Koca (2014) tarafından hazırlan yüksek lisans tezinde, cami cemaatine göre din görevlilerinin iletişim becerilerini geliştirmeleri gerektiği beklentisi dile getirilmiştir. Yine bir başka çalışmada da yetişkinlerin din eğitimcilerinden beklentilerinin başında iletişim gelmektedir (Gümüş, 2014).

Din görevlilerinin namaz kıldırmak, vaaz etmek ve ezan okumak gibi temel görevlerinden önce, katılımcılar iletişim özelliklerinin en mühim husus olduğunu belirtmişlerdir. İletişimle ilgili beklentilerin yanında bazı katılımcılar da din görevlilerinde ikna kabiliyetinin olması gerektiğini belirtmişlerdir. Katılımcıların iletişim ile ilgili bazı ifadeleri şu şekildedir:

“Halkla iç içe olmalı, vaazı zamanında ezanla birlikte bitirmeli, hocaların hâl hatır sorması, ilgi göstermesi beni etkiliyor. İletişim en önemlisi. Akşam yatsı arası camide cemaat ve hocayla birlikte dini sohbetler, yapmalı hoca. Camiye cemaati çekmeli.” (K-1)

“Cami dışındaki görevi daha önemli imamın. İnsanların bakış açısını değiştirebiliyor tutumuyla. Bak bu hoca yobaz değil diyor adam, bak neler biliyor diyor ve sadece din hakkında konuşmuyor diyor. Bak başka şeyler de biliyor diyor.” (K-38)

“Hayal ettiğim şey şu, en çok tamam bir imamın esas görevi namaz kıldırmasıdır. Buna bir şey demiyorum ama mahalleye haşır neşir olmalı. Herkesin sevdiği insan olmalı. Herkesin içinde sözü geçen insan olmalı. Camiye girdiği zaman veya insanları gördüğü zaman insanın içine bir sıcaklık bırakmalı. İnsanlar imamı gördüğü zaman ya nerden karşılaştık bu adamla dememeli. Şu adam iki laf etse de dinlesek demeli yani. Çocuklar sevinmeli yanından geçerken. Dediğim gibi insanların içinde saygınlığı olmalı. İnsan gördüğü zaman, ya benim hocam geliyor diye ayağa kalkıp saygı duymalı. O duruma getirmeli kendisini. Bu zorla olmaz. İnsanların gönlünde bir nokta bırakarak olur.” (K-23)

“İletişim kabiliyeti, ikna kabiliyeti. Bence bir din görevlisinde olması gereken en önemli şeylerden biri. Kızarak değil hoşgörüyü nezaketle saygıyla yaklaşacak. Bir de en önemlisi Kur’an’a çok iyi hâkim olmalı. Çünkü adam diyor ki bak Kur’an’da böyle yazıyor diyor. Bak kadını dövmek Kur’an’da serbest yazıyor diyor. Kur’an’ın bir sürü tefsiri var, adam cimbizle işine geleni çekiyor, onu alıyor ve oradan yükleniyor İslamiyet’e. İmam bu konuda da çok ikna edici olabilmeli yani. İslamiyet’in değerlerini koruyabilmesi için.” (K-38)

Din görevlilerinin toplumla iletişim halinde olmasını isteyen katılımcılar aynı zamanda onların herkese eşit yaklaşmasını da beklemektedir. 18 katılımcı bununla ilgili doğrudan veya dolaylı olarak görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu noktada din görevlilerinin bazı cami cemaatiyle samimi olduğu, bunun yanında bazı kişilere de mesafeli olduğu çıkarımı yapılabilir. Bir katılımcının ifadesi de bu durumu göstermektedir:

“İmamlar evinden camiye camiden evine gidiyorlar. İnsanlar cahil olabilir. İmam evinde gelse çayımı içse. Vatandaşa çay yap da geleyim desin. İlla camide vaaz verecek değil. Eğitim öğretim ömür boyu, sokakta, her yerde. İmam benimle samimi, devamlı benim yanıma geliyor, öbürüne gitmiyor. Gelmediği zaman bir çay demle geleyim deyip onun da gönlünü kazanmalı. Kaç defa çay demler çağırırdı hocamızın biri. İnsanlarla içli dışlı olması lazım. Bir işi düştüğü zaman vs.” (K-28)

Katılımcıların ifadelerine göre toplum içine girmeyen, insanlardan kendisini soyutlamış olan din görevlileri, insanlar için dini bir modele olan ihtiyacın karşılanmamasına sebep olabilmektedir. Sosyal bilişsel kurama göre üç taraflı karşılıklı nedensellik ilkesinde kişisel faktörler (inançlar beklentiler tavırlar ve bilgi), fiziksel ve sosyal çevre (kaynaklar, davranışların sonuçları, diğer insanlar, modeller, öğretmenler ve fiziksel ortam) ve davranış (bireysel eylemler, seçimler ve sözel ifadeler) birer faktördür ve bunlar birbirlerini etkilemektedir. Din görevlileri kendilerini toplumdan soyutladığı zaman kişisel faktörler-çevre-davranış döngüsünde dini bir modele olan ihtiyaç karşılanamamaktadır.

Araştırmaya katılan 46 katılımcının 27’si din görevlilerinin dini bilgi ve donanım açısından üst düzeyde olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Çekin’in (2011) çalışmasında da cami cemaatinin çoğunluğu, din görevlilerinin dini bilgi ve genel kültür anlamında donanımlı olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Başka bir çalışmada da cami cemaatinin din görevlilerinden en büyük beklentisinin mesleki ve kültürel açıdan kendilerini geliştirmeleri ve sürekli olarak kendilerini güncellemeleri sonuna ulaşılmıştır (Çanakçı, 2015). Bir başka saha çalışmasında da cami cemaatinin din görevlilerinden en büyük beklentisinin “yeterli dini bilgi” olduğu

sonucuna ulaşılmıştır (Yılın, 1997). Bir başka çalışmada yetişkinlerin din eğitimcilerinden beklentilerinin başında dini bilgi ve donanım gelmektedir (Gümüş, 2014).

Bu çalışmaya göre ise cami cemaati, din görevlisinin kendisinden çok daha bilgili ve donanımlı olmasını istemektedir. Toplum rol model olabilecek bir kişinin toplum ortalamasından daha bilgili ve donanımlı olması beklenmektedir. Sosyal bilişsel kuram bu durumu şu şekilde açıklamaktadır. Yüksek statüye, yetkinliğe ve güce sahip olanlar, diğerlerini benzer şekilde davranmaya teşvik etmede daha düşük konumdaki modellere göre daha etkilidir. Kendine güveni ve özsaygısı olmayanlar, bağımlı olanlar ve taklitçiliklerinden dolayı sıklıkla ödüllendirilenler, özellikle başarılı modellerin davranışını benimsemeye eğilimlidirler. Bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Donanım çok önemli. Sadece hocanın görevi 5 vakit namaz kıldırarak olmamalı bence. Halka iletişimde olması gerekiyor. Aklına birinin bir şey takıldığında gidip hocaya rahatça sorabilmeli. Çünkü ne yapıyor adam sosyal medyada saçma sapan yerlere bakıyor. Oradakine inanıyor gidip. Karşılaştıım ben de. Adam internetten okuyor inanıyor hemen ama gelip hocaya sorsa hoca sadece onu anlatmıyor, ispat da ediyor. Yani bizim hocamız. İspatı yok onun diyor adam ama hoca böyle böyle deyince tamam diyor. Aklına mantığına yatıyor.” (K-38)

“Hocalarda bir eksiklik var. Ben dört dörtlükten daha fazla ilgi istiyorum hocalarımızdan. ğretecek eğitecek. Kendisi de donanımlı olacak. Sen bir şey dediğinde eh kem km etmeyecek. Kitaba bakmayacak, internete bakmayacak.” (K-44)

“Bir kere ilmin sonu yoktur, ilme vakıf olacak din görevlileri. Kim vakıf olabilir ama hani en azından vatandaştan daha da iyi, birinin bir sorusuna cevap verecek kadar, ilme vakıf olacak.” (K-13)

“Bir, en temel faktör yetişme eksikliği. Yetişme ve tahsil. Bugün ilahiyat mezunu olmayanı imam yapmamak lazım diye düşünüyorum ben. Kesinlikle ilahiyatı bitirecek.” (K-18)

“Diğer memurlar veya öğretmenler gibi 4-5 yıllık bir fakülte bitirmesi lazım. Bu entelektüel birikimi biraz böyle sağlayabilir. İlitamlar var bugün, din eğitimi alan insanlara biz diyoruz ki sen alma, sen adam gibi derse girip okuma, biz sana arka kapıdan merdiven altından bunun diplomasını vereceğiz. Yani din eğitimi diplomaya indirgenmiştir. Diplomaya indirgenen bir din eğitiminde de bilgi olmaz. Birikim olmaz. Entelektüellik olmaz. Sürekli aynı kitapları okuyup şey yapamazsın. Yaşadığın ortamdaki toplumdaki ne tür bir tepki, müdahale yapabileceğini, sürekli sosyoloji ile psikoloji ile geliştirmen lazım. Bu da bir etki. İmamlar sadece İslam hukuku fıkhı, tefsiri, hadis bu gibi bilimlerle kendisini güncel tutamaz. Mümkün değil. Sen sürekli tefsir okursan mahallende yangın çıktığında cuma günü vaazda yine tefsirden bahsedersin. Halkın tepkisini çekersin. Psikolojik olarak o halka o kitleye nasıl yaklaşacağını bilmen lazım. İşte inisiyatif alması lazım. İmamların hiç yapmadığı bir şey. Aman başımıza bir şey gelir.” (K-35)

“Yine eğitime çıkacak buradan ama bence analiz yeteneklerinin çok güçlü olması lazım. Olayları kelimeleri analiz edebilmeliler, yorumlayabilmeliler. Papağan gibi ezbere sylememeliler bir şeyi. Ezberci bir kafa yapısında kesinlikle olmamalıdır.

Donanımlı olmalılar. Tarih vesaire her türlü donanımı olacak. Derler ya besmeleden iki sayfa yazı yazarım. Besmeleyi gerekirse 2 sayfa yorumlayabilecek. Yorum gücü çok yüksek olması lazım.” (K-46)

Yukarıda da bahsedildiği gibi, kendisini dini anlamda yeterli gören bireylerin rol model almaya ihtiyaç duymadıkları görülmektedir. Katılımcı 35 de böyle düşünmektedir:

“Geriye baktığımda birçok insandan etkilenmişim ama bugün geriye baktığımda hiçbir rol model alınacak insanlardan değil. Belli bir yaşımdan sonra da bu dini bilgi olarak kendimi yeterli hissettikten sonra da öyle bir ihtiyaca hiç girmediğim için, hangi insanı rol model alayım hangisi daha iyi hangisinin peşinden gideyim diye bir düşüncem yok yani.” (K-35)

Araştırma sorularının belki de tamamında katılımcıların en çok vurgu yaptığı konuların başında söz davranış uyumu gelmektedir. Başarılı ve etkili bir rol model din görevlisi, anlattıklarını yaşantısına geçirebilmelidir. Katılımcıların 20’si bununla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Din görevlileriyle ilgili cami cemaatinin beklentileri üzerine yapılan bir saha çalışmasında da katılımcıların neredeyse tamamına yakını, din görevlilerinin sözleri ve davranışları arasında uyumun olması gerektiğini ifade etmişlerdir (Çekin, 2011). Samsun’da yapılan bir saha çalışmasında da cami cemaatinin din görevlilerinden bekledikleri en önemli hususların başında davranışlarıyla örnek olmaları gelmektedir (Ozan, 2013). Başka bir saha çalışmasında din eğitimcilerinin söz ve davranışları arasında uyumun olması gerektiği beklentisi dikkat çekmektedir (Gümüş, 2014). Katılımcılardan birinin hatırası, bu konu hakkında din görevlilerinden beklentinin ne olduğu ortaya koymaktadır:

“Zonguldak’ta öğrencilerle birlikte vakit geçirirken dindar, yaşantısıyla insanlara örnek olan ve insanlara rol model olmayı rehber edinmiş bir kişi, biz o zaman 18 yaşındayız. Ben dedi, deniz kenarına gezintiye çıkacağım, orda böyle dinden uzak olan haram maddelere bulaşmış kişilerle bir diyalog kuracağım onlardan kazanabildiğimi kazanacağım dedi. Onunla beraber biz de gittik. Benim orada gördüğüm, o hocamızın, adam içki içiyor, haramla meşgul olurken yanına yaklaştı, o kişi de, bizim milletimiz biliyorsunuz. Ne olursa olsun hoca gördüm mü saygı vardır, ona saygıyla içkiyi gizledi. Ondan sonra hocamızın konuşmasından sonra o kadar tatlı ve güzel konuştu ki hocamız o adam o saatte o içkiyi oradan attı ve bize dedi ki hocam ben inşallah bundan sonra içmeyeceğim dedi. Yani hocamızın oradaki ona yaklaşımı beni çok etkiledi. Bu benim hayatımda iz bırakmıştır. Kişilerle olan münasebeti, hem de sözüyle amelinin yani yaşantısının bir olması. Sadece camide kalmayıp uygulamaya geçirmesi, hayatın içinde olması, beni de etkileyen etrafımdaki arkadaşları da etkileyen bu adamın samimiyeti ve gerçekten yaşantısına onu geçirmesi.” (K-2)

“...anlatımıyla beraber anlattıklarını uygulaması da lazım. Misal veriyorum hoca kürsüye çıktığında yardım edin yardım edin deyip orada aşağıya indiğinde oraya bir yardımda bulunmuyorsa bu karşı tarafta bir etki görmeyecek çünkü kişilerin anlattıkları hayatlarında ne kadar varsa bizi de o kadar etkiliyor.” (K-2)

“...Bu eksiklerimiz var maalesef. He benim eksikliği söylesem, ben hepsinden daha fenayım. Onu hiç karıştırmayalım. Günahkarız, eksikiz ama gözlemlediğimiz olaylar da bunlardır. Çok iç açıcı şeyler değil. İçimiz yanıyor yani. İmamlarımızın net

olması lazım, ilk önce imamlar, bankadan faizden kredi alıp daire almayacaklar. Hoca alırsa, hoca almış ben de alayım diyorlar. Bilinçsiz Müslümanı ateşe atmamak lazım. Ev aldım faizler de çok düşüktü diyor bana imam.” (K-7)

Birkaç katılımcı da din görevlilerinin, medresede veya tarikat/cemaatlerde yetiştirilmesi halinde rol model olabileceklerini düşünmektedir:

“Ben hak olan tarikatları seviyorum. Her imam gerçek Allah dostlarını görmesi lazım ki imam nasıl olurmuş öyle anlamalı. Bir Mahmut Efendi Hazretlerini gördüğü zaman, sokaktan geçtiği zaman, açık bayan kaçmaya yer arar. Onlar bir meyhaneye tebliğe gittiği zaman o bardaki kadın ona içki içer misin diye sormaz, utanır kaçır. Ama biz girdiğimiz zaman bize neler soruyorlar değil mi? Bir gavs hazretleri girdiği zaman, Adıyaman menzildeki mübarek gibi, Trabzon’daki hoca gibi. Onlar bir yere tebliğ için girdikleri zaman, kötü yola düşmüş bayan kaçmaya yer arar. Hatta ben pişmanım der yani. Evliyanın veya bir şeyhin dizinin dibinde veya onun tasarrufunda veya onun maneviyatında veya onun bir halini görerek ondan nazar alarak, o, namazı nasıl kılıyor, bir bakmak lazım. O, duayı nasıl yapıyor, bakmak lazım. O insanlara nasıl konuşuyor bir bakmak lazım. O, sokakta nasıl geziyor bir bakmak lazım. Bakarsa onlar da öyle olur ama ne işimiz var ya Kur’an bize yeter, yetmiyor işte. Kur’an bize yetiyor da Kur’an’ın içindeki manaları bize yaşantısıyla gösterecek olan birisi lazım. Yetiyorsa onlara yetiyor bak. Sarhoşu da mafyayı da bir nazarıyla bakıyor, Allah dedirtiriyor. Sen 50 milyon defa anlat, adam daha kötü oluyor. Buna ne diyeceğiz şimdi hocam. Bu, yaşantıdan geçiyor yani. Allah dostlarının tedrisatından geçmesi lazım bu insanların. İmam denilen kişinin tarikatı ehlini, tarikatı aliyeyi bilmesi lazım.” (K-7, K-9, K-19)

Katılımcıların vurgu yaptıkları bir başka husus da din görevlilerinin karakter/kişilik özellikleridir. Gümüş tarafından hazırlanan bir araştırmada katılımcıların din eğitimcilerinden beklentilerinden biri de kişilik özelliklerinin olumlu olmasıdır (2014). Bazı katılımcıların bu konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Hoca iletişimi sıkı tutacak cemaatiyle. Hocadan kaynaklanıyor rol model olamaması. Adam hocadan bir sıcaklık görürse. Küçükken biz ne yaptık yazın camilere kuran kurslarına gittik. İyi niyetli güzel konuşan öğrencileri seven biri olduğunda koşarak gidiyorduk ama ters hocalara da denk geldik. Öyle olunca ne oldu? Ayaklarımız geri geri gidiyordu camiye. Tamamen hocanın yaklaşımıyla alakalı bence.” (K-38)

“...ahlakıyla, insanlarla konuşmalarıyla, güzel üslubuyla, tatlı diliyle karşı tarafı da en çok kafasındaki önyargıyla değil de gerçekten oturup samimi bir şekilde sonuna kadar karşı tarafı dinleyip ona sağlam argümanlarla düşüncesinin doğru veya yanlış olduğunu aktarması gerekir. (K-23)

10 katılımcı ise din görevlilerinin kılık kıyafetiyle ilgili beklentilerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan birinin ifadeleri genel beklentiyi özetlemektedir:

“İnsanlar kıyafetleriyle karşılanır, konuşmalarıyla uğurlanır. Din görevlileri dar giyinmemeli, sakal bırakıyorsa sakalı düzenli olmalı. Karşı tarafa etki etmek istiyorsan, hangi kıyafeti giyiyorsan temiz ve karizma duracak. İkincisi konuşması ve diksiyonu düzgün olacak. Şimdi bu konuda, hocalarımız, tamam giymiş oldukları kıyafetleri eleştirmek mahiyetinde değil de, o kadar darlaşmaya başladı ki, bu bir

din görevlisine yakışmıyor diye düşünüyorum. Hocam toplum şöyle oldu böyle oldu, eh işte sen o noktada örnek olman lazım.” (K-23)

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse öncelikle hedef kitle, din görevlisiyle her şeyden önce sağlıklı bir iletişim kurmak, samimiyeti ve sıcaklığı görmek istemektedir. İkinci kod olan bilgi ve donanım konusunda da din görevlilerinin yetersiz kaldıkları görülmektedir. Cami cemaati, din görevlilerinden klasik ve standartlaşmış söylemler yerine farklı stratejiler, örnekler veya yaklaşımlar beklemektedir. Bunun yanında katılımcıların birçoğu, din görevlilerinin dini bilgi noktasında yetersiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılar din görevlilerinin dini bilgilerinin ilaveten genel kültürlü, yaşadığı dünyadan haberdar olan, gelişime ve değişime açık, teknolojiyi kullanabilen bireyler olması istenmektedir. Bu noktada katılımcıların bazılarının da ifade ettiği gibi din görevlilerinin en az lisans mezunu (ilahiyat) olması gerekmektedir. Bir başka beklenti de din görevlisi yetiştiren kurumların din görevlilerini yetiştirme konusunda daha aktif olmasıdır.

2.4.2. Cami merkezli faaliyetler

Katılımcıların, din görevlilerinin temel mesleki görevleri ile ilgili belirttikleri görüşlerden ortaya çıkan 7 kod ve bu kodların oluşturduğu “cami merkezli faaliyetler” teması aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2.4.2. Cami Merkezli Faaliyetler

Tema	Kod	f
Cami Merkezli Faaliyetler	Ses	17
	Namaz Aralarında Sohbet	14
	Vaazın Niteliği	10
	Hitabet	8
	Kıraat	8
	Hafızlık	5
	Tadili Erkan	2

Cami merkezli faaliyetlerle ilgili katılımcılar en çok “ses” üzerinde durmuşlardır. 17 katılımcı din görevlilerinin sesinin güzel olması gerektiğini ifade etmiştir. Yine bununla ilişkili olabilecek “kıraat” hakkında da 8 katılımcı yorum yapmıştır. Aşağıda verilen bir katılımcının ifadeleri durumu özetler mahiyettedir:

“Benim için vazgeçilmez özellikler kıraat ve ses. İkisi birbirini dengeleyen bir şeydir. Adamın kıraati var sesi de varsa tamam. Sen yüzlerce kişiye namaz kıldırıyorsun, onları coşturman lazım, düşündürmen lazım. Namazda Allahü Ekber dediği zaman o maneviyata kavuşmak lazım. Adam öyle bir okuyor ki, adam dayak yemiş hanımından, onu da zorla oraya koymuşlar, adam öyle bir okuyuş yapıyor. Namazın ne tadı var ne zevki var. Kılıyoruz Allah kabul etsin tabi ama alıp götürmesi lazım. Bitmese şu namaz diye bakmak lazım.” (K-7)

Bununla birlikte bazı katılımcılar, sesin Allah vergisi bir durum olduğunu, ancak yeni atanacak din görevlileri ses yeteneğine de bakılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kıraat noktasında ise geçmişte Kur’an Kurslarında okumuş, hafızlık yapmış veya kıraati iyi olan katılımcıların, din görevlilerinin kıraat konusundaki eksikliklerini fark ettiklerini ve kıraatlerinin daha iyi olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Katılımcılardan 14 kişi namaz aralarında sohbetlerin olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Din görevliliğinin sadece namaz ve ezan gibi temel görevlerle sınırlı olmadığını, insanları dini anlamda bilgilendirme görevlerinin de olduğunu ifade edilmiştir. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yıllardır devam eden beş vakit namaz öncesinde veya sonrasında takrir dersleri adıyla sohbetler planladığı bilinmektedir. Ancak uygulamada eksiklikler olduğu katılımcıların ifadelerinden de anlaşılmaktadır.

“Mesai saatleri dışında kendinden fedakârlık edip de halka eğitim vermesi gerekir elinden geldiği kadar. Bunu ben 7/24 yapsın demiyorum. Günlük iki saat bir imam için hiçbir şey değil. Zaten toplasan 24 saat içinde en fazla 1 saat görev yapıyor ve 10-12 bin maaş alıyor şu anda. İnsanların gelebilecekleri uygun saatler ayarlayıp insanlara ders yapmalı ve hem kendisi de öğrenmiş olur. Bilmediği şeyler olur, cemaatin biri soru sorar, onu bilmez veya unutmuştur, onu da öğrenmiş olur hem.” (K-24)

“Cuma günü haricinde vakit namazlarında beş dakika önce mesela ayetten bir örnek versin. Böyle yaparsa cemaati daha da etkiler gibi geliyor. Anlatış şekli de iyi olursa çok güzel olur.” (K-27)

“Caminin içinde resmiyetin dışına çıkılmalı. Resmiyetin içinden çıkıp dinin içine girsin. Şimdi bir imamın görevi nedir? Müezzin gelecek ezanı okuyacak, imam gelecek namazı kıldırarak ve çekip gidecek. Hayır. Böyle bir şey yok. Bu resmi taraf. Asarcık’a gittim ikindi namazını kıldım bir camide, farz bittikten sonra müezzin “Ala Rasûlina Salavat” dedi, imam döndü, müezzin devam etmiyor. Hoca dedi ki: “Bugünkü konumuz, çok küçük bir hadis.” Her zaman aynı tesbihati yapıyoruz, aslında İmamı Azam’a göre bu da yasak da. Bunu kaldırmak da yasak olur şimdi. Orada hoca, bugün ellerinizi kulak memelerine bitiştirelim. Elleri kaldırmak farz değdirmek sünnet, bitti bu kadar. Hz. Ayşe Peygamber namaz kılarken selam verince yanakları gözükdü, hadis. Bitti bu kadar.” (K-36)

Katılımcıların ifadelerinden anlaşılan Cuma vaazları dışında din görevlilerinden, çok kısa bir zaman diliminde de olsa dini sohbetler yapması beklenmektedir. Vaazların yapılmasını talep eden katılımcılar, aynı zamanda vaazın niteliği ve hitabet ile ilgili de sorunların bulunduğunu

ifade etmişlerdir. Bunun yanında vaazların nasıl olması gerektiği ile ilgili taleplerini de belirtmişlerdir:

“Yaşamadığını imam efendi anlatıyor ama karşıya tesir etmiyor, Ebu Hanife'nin bal örneği gibi. Anlatıyoruz, camilerde sıkıntı var. Çok büyük sıkıntı var, çok büyük. Namaz, “Allahu ekber”, vınnn, bir on dakika orada otur, önce gel. Merkezi camilerde her gün bir şeyler anlatılsın. Yani ayetel kürsiyi okuduğunda hoca anlamını versin.” (K-10)

“Ama Diyanet'in şunu yapması lazım, imama diycek ki kardeşim vaaz etme, bugün bir ayeti al, bir hadisi al, bir ay bununla toplumda davranış şekli olarak bunu göster. Ben bunu beklerim. Din budur. Yoksa hocam kendimizi kandırıyoruz. Ey cemaat içki içmeyin, ey cemaat kumar oynamayın. Gelenlerin yüzde 90'ı zaten bunu yapmıyor. Kiminle konuşuyoruz biz. Bunu konuşacaksan gir, hemen doğru meyhaneye git, kahvehaneye orada anlat.” (K-18)

“Benim eleştirim bugün, halkın cemaatin seviyesine incek şekilde sohbetler olmuyor. Halkın anlayacağı şekilde, bugün buraya ilahiyat mezunu da gelse böyle yapıyor. Çok az hoca halkın seviyesine iniyor. Toplumunu ilgilendiren meselelerde konuşurken imamların dikkatli olması lazım. Mesela atıyorum adam cumadan cumaya geliyor, gençler şunu yaptınız kafirsiniz. Bunu yaptın dinden çıktın. Eskiden daha çoktu şimdi azaldı da.” (K-32)

“Şu cemaatin yüzde 80'i namaz kılmayı bilmiyor. Göstererek yapın dedim hocalara o yüzden. Adam okumamış öğrenmemiş. Ebubekir'e kurban olayım, o paçayı kurtarmış ya da adam geçen Jüpiter'i anlatıyor bu cemaate.” (K-34)

“Kürsüye veya hutbeye, mihraba geçip konuşma yaptığı zaman bana İslam'ı tebliğ ederken beni kendime getirmeli. Bu da neyden kaynaklanıyor, ben, etkileyebilmesi için konuştuklarını yaşıyor olması lazım.” (K-42)

“Burada bir caminin imamı var, aklına gelmeyecek taktikler uyguluyor. Orada vaaz ediyor ya şimdi, onun için giden adam var bak. Benim akrabalarım geliyor köyden, oraya gidiyorlar hemen. Orada imam vaaz ederken Aslan amca bugün ne yaptın tosunları satabildin mi diyor ve oraya hemen dini bir şey sokuyor. Bir kere gittim, çocuklara fazla tablet vermeyelim, versek de kontrol edelim, tabletler de pahalı değil mi Hasan abi diyor bana. O kadar canlı tutuyor ki cemaati. Hoca orada konuşur, cemaatin kafasında bir şeyler döner döner durur. Ama bu imam öyle yapmıyor. Konuştuğu orada oluyor. Yani imam böyle olmalı. Resmiyetten çıkmalı yani. Resmiyette böyle bir şey var mı mesela? Yok. Çıktın. Dine gireceksin. İslam bir yaşam felsefesidir. Bunun imam önce kendisi uygulayacak ve öbürüne anlatacak. Hep aynı şeyleri anlatmak yerine cemaatteki var olan eksikleri söylemesi lazım.” (K-36)

“İmam olacak kişinin bilgisi olacak biraz hitabeti olacak biraz sosyoloji bilecek. Şu mahalleye geldiğinde bu mahalle ne yapar necidir işte Atakum'da Atakent'te bir yere atandıysa aynı şekilde davranmaması aynı şeylerden bahsetmemesi o cemaatin işine yarayacak şeylerden bahsetmesi gerek.” (K-13)

Katılımcıların 5'i de din görevlilerinin hafız olması gerektiğini belirtmiştir. Çekin (2011) tarafından yapılan bir çalışmada da cami cemaatinin büyük bir çoğunluğu, din görevlilerinin hafız olmasının mesleki formasyon açısından gerektiği vurgusunu yapmışlardır.

2.4.3. Cami dışı faaliyetler

Din görevlileri ile ilgili katılımcı ifadelerinden, cami dışındaki beklentilerin iki temel konuda toplandığı görülmüştür.

Tablo 2.4.3. Cami Dışı Faaliyetler

Tema	Kod	f
Cami Dışı Faaliyetler	Gençlere ve Çocuklara Özel İlgi	18
	Tebliğ	18

Başarılı ve etkili bir rol model olan din görevlisinin temel mesleki görevleri yanında, cami dışında da aktif olması istenmektedir. 18 katılımcı, din görevlilerinin cami dışına çıkarak tebliğde bulunmasını istemektedir. Yine 18 katılımcı da gençlere ve çocuklara özel bir ilgi göstermeleri gerektiğini ifade etmiştir. Din görevlilerinin cami dışına çıkarak insanları camiye çekmesi, onlara tebliğde bulunmasını isteyen katılımcıların ifadelerinden bazıları şu şekildedir:

“Hocaları dinlemekten çok zevk duyuyorum, hem de gidip bazı sohbetlere, hocalar kahvelere girmiyorlar, ben de dedim ki bir hoca var bizim, hoca kahveye giriyor devamlı, hoca o işte. Niye biliyor musun? Hoca gittiği zaman kahvedekilerin çoğu beynamaz, yaramaz oluyor. Biri de benim mesela, hoca gidince bir masaya oturuyor, bazı din sohbetlerinden başlıyor, adamın içini değiştiriyor, yani yumuşatıyor, dine, İslamiyet’e çekiyor. Hoca o işte. Hoca kahveye girmez, çay içmez, girsin. Gir ama İslamiyet’ten konu açarsan hocaya yanaşacağız.” (K-3)

“Bence en önemlisi karakter. Çünkü adam sürekli bize, çocuklara bir şey vermeye çalışıyordu. Sürekli sürekli, Cuma akşamları evlere geliyordu. Vaaz yapıyordu. Görevinin dışındaki işleri yapıyordu. Hatta ondan sonra gelenle sorun yaşadık. Vatandaş aynısını ondan istedi. Ben de muhtar olarak dedim ki görevi değil bunlar, isterse yapar. Ama yapması gerekiyor mu, gerekiyor. Bir imamın görev yaptığı yerde halka sürekli iç içe olması gerekiyor. İşin özeti bu aslında. Çok kolay değildir belki, sürekli hem görev yapıp hem buna zaman ayırması ama olması lazım diye düşünüyorum.” (K-4)

“Mesela ben Fethiye’ye gitmiştim. Orada bir cami vardı mesela, o cami barlar arasındaydı. O imam şeyi anlatmıştı. Ben burada hep barları gezerim, oradan cemaat kazanmaya çalışırım. Orada bu hoca bunu yapıyorsa, ki orası çok zor bir bölge, diğer imamların bu imamı örnek alması lazım. Cemaati de iyiydi yani. Örnekten ziyade adeta imamın çırpınması lazım cemaat kazanması için, gerekirse kahvelere gidecek, cemaatle kaynaşacak, mesela top oynayan gençlerle top oynayacak ki oradan onu avlasın tabiri caizse. Hep cemaatten beklememek lazım, cemaati de kazanmak lazım. Bu konuda imamların, müezzinlerin çalışması lazım. Halkla tamamen kaynaşmalı hoca. İmam cemaatle arasına sınır koyarsa kaybeder.” (K-5)

“Bu çağda nasıl yapılır çok fazla örneği olmadığı için. Cemaatin hatırını sorar, bir derdi olan var mı diye sorar. O onun tanıdığıdır hanımı rahatsızdır, illa cemaate gelen değil de etrafından biraz haberdar olur. Veya şöyledir. Seni görür hatırını sorar nasılsın der vesaire der. Bu o cemaatin camiye gelmesini etkiler. Kendine yakın hisseder. Bu politikacılarda da böyledir. Sen birini gördüğünde merhaba der geçersin ayrı, bir de nasılsın, ne yapıyorsun, ne oldu senin çocuklar vardı dedim mi senin yerin bir yan tarafa geçmiş olur, daha bir önemlisin, seninle ilgili, belki yapacağı hiçbir şey yok ama soruyor, ediyor, ilgileniyor, belki elinden bir şey gelir. Kendisinin olmaz cemaatten diğerinin bir faydası dokunur, burada gelip şunu diyeni hiç görmedim. Mahallemizin böyle bir sıkıntısı olan var, ekonomik durumu uygun olan var mıdır veya bir hasta var gidip ziyaret edelim cami cemaatindendi. Bulduğu yere hâkim olmalı, köylerde belki olur, şehirler iyice kozmopolit oldu kimi tanıyacaksın ama en azından camiye gelen insanlarla o nedir, necidir, onun bir derdi mi vardır veya varsa elinden bir şey gelir mi, telefonla bir yerlere söylenip çözülebilir mi? O bari yapılabilir. Para istenmiyor, şu istenmiyor. İlgi, cemaate ilgi. Ezan okundu geçtim âmin dedik, çıktık gittik, biz cemaat olmadık ki zaten daha. Cemaat olmadık ki. Cemaatin faziletleri söylenirken bu anlamdaki cemaatlerden de bahsedilmiyor. Yan yana durduğumuz birçok kişiyi tanımıyoruz veya merhaba demiyoruz, kılıyoruz hemen dağılıp gidiyoruz. Biz cemaat olmuyoruz. Dini temelden bakarsak cemaate, oradaki kasıt kişi, cemaatte eksikse onun ne olduğunu, onun başına ne geldiğini herkesin sorması lazım ilgilenmesi lazım veya birilerinin ön ayak olması lazım. Ben tanımıyorum ama şurada bir amca vardı şöyle olmuş gibi. Ama bugün büyük şehirlerde cemaat, gerçek anlamda cemaat olamıyoruz. Din görevlisinin bu noktada da ön ayak olması, lider olması gerekir diye düşünüyorum” (K-13)

“Bence imam namaz aralarında boş durmamalı ya. Hiç duydunuz mu öğle ile ikinci arası esnaf ziyareti yapan hoca? Ben hiç duymadım. Bir mahallede yapabilir ya. Ne olacak git gez dolaş. He adamın işi varsa zaten meşgul etme de git yanına otur sohbet et çay iç. Olabilir yani bunlar. Muhakkak yapan vardır tabi de.” (K-38)

“Hocalarımız çok sıcakkanlı olsunlar. Evde sıkıntısı olsun, hanımıyla çekişmiş olsun, aşağıya indiği zaman oooooo ooo böyle kahve kahve, çay ocağı çay ocağı, selamun aleykum, ben geldim arkadaşlar, ya bırakın okeyi şunu bunu, gelin şurada bir Allah’tan Resulünden bahsedelim. Bu aylar tam bunun mevsimi dimi baktığın zaman. Hani bir ikram bir izzet. Hiç olmazsa suratları düşük gezmesinler. Sessiz ve ciddi bir tonla, aleyküm selam, buyrun, konu neydi diyen adama ben daha bir şey demem. Aksine neydi kardeşim, buyur. İşte böyle. Beni itmeyeceksin. Senin görevin bu. Benim de görevim ama sen böyle güzel bir görevdesin. Sadece camiye gelenlere değil, o camiye gelmiş zaten. Camiye gelmeyenleri getirmek lazım. Sanayide bir hocamız vardı. Sanayide esnafı tek tek dolaşılıyor adam. Cüz bilmeyenler camiye gelmesin, telefon numaram bu, ben geleceğim, hangi saatte uygunsunuz diye camiye asmış hoca. Bu nedir şimdi? Ben geleceğim diyor yani. Hocam ben 2 de müsaitim 1 saat. Şu dükkandayım. Hoca gidiyor, 1 saat çalışalım. Adamın dükkanına geliyor. Camiye gelip kim öğrenebilir kırk elli yaşından sonra. Adam gönüle inmesini biliyor. Adam şimdi dükkanına kadar gelmiş. Adam öğrenmese bile bu hocanın yaptığı yeter. Haftanın 5-6 günü dolu bu hoca. Her imam böyle yapsa çevrede sıkıntı kalmıyor. Balıcı tanıdıklarımız var, üzülüyoruz. İçki müptelası olanlar var. Dün beş vakit namazını kılıp bugün sarhoş olup sokağa düşenleri biliyorum. Bunlar bizim insanlarımız. Biz bunlara ne zaman el uzatacağız. Geldi de öğretmedik mi? Adam zaten gelmiyor, sen gideceksin. Gelse öğrenecek zaten. Gelse

o işi yapmayacak. Gelmiyor ki, senin gitmen lazım. Buradan bakmak lazım meseleye.” (K-7)

Yapılan bir saha çalışmasında, cami cemaatine göre din görevlilerinin en önemli görevinin yetişkinleri, sonrasında çocukları ve gençleri camiye çekmeleri olarak ifade edilmiştir (Uygun, 1992). Katılımcıların vurgu yaptığı ikinci temel konu ise din görevlilerinin gençlere ve çocuklara özel ilgi göstermesi gerektiğidir. Katılımcılar bununla ilgili şu ifadeleri kullanmışlardır:

“Benim için gençlere önem vermesi, benim için çok önemli. Gençleri camiye çekmek, teşvik, etmek, onlarla aktivite yapması benim için çok önemli mesela. Ama ille ses olacak mı, yok olmasın, ama kıraati iyi olması lazım. Donanımlı olması da lazım tabi. Mesela bir soru sorduğunuzda boş çevirmeyecek kadar donanımlı olması lazım. Öncelikle rol model bir imamın insanlara camiye sevdirmesi lazım. İmamların çoğunluğu 65 yaş üstüne hitap ediyorlar. 50 ve üzeri veya. Aşağısı zaten ya imamlarla muhatap olmuyor ya da imamlar onlarla muhatap olmuyor. Genç neslin imam açlığı var. Ortaokuldan üniversite çağına kadarki dönem benim için önemli. Yetişkinler zaten geliyor camiye ama genç nesil sallantıda. İmanları varla yok arasında. İmamın bunlara ulaşması lazım. Az önce bahsettiğim hoca mesela gençlerle uğraşiyor. Geziler düzenliyor. Sonra camiye de gidiyorlar. Bu hoca bana dokundu bayağı. Genç olduğum için ben gençler önemli diyorum, kendi bakış açımdan bakarak. Gel hadi beraber namaz kılalım da olmuyor yani. Bir aktivite bir şey olmadıktan sonra gençler de gelmiyor. Bir şey olması lazım yani bunun planını imamlar yapmalı.” (K-6)

“Din görevlilerinin en etkin olması gereken genç cemaattir diye düşünüyorum. Çünkü insanların etkilenme yaşı en fazla çocukluk ve gençlik dönemidir. Ondan sonra insanın zaten karakteri yerleşmiştir. O yüzden bende en çok iz bırakan çocukluğumda ve gençliğimde hocaların bana yumuşak şekilde konuşması ve bunların bende güzel bir hatıra bırakması.” (K-2)

“...Orada Hoca bayağı içten konuşmuştu bizimle. Tabi bunu her imam yapmıyor. Her imam alıp da gençleri böyle konuşmuyor. Bu hocalarda olması lazım. Ben bu çocuklara ne katabilirim gibisinden.” (K-6)

“Ben hiçbir imamın şöyle geçip de gençlerin ortasına oturduğunu görmedim. Beni sevdiren hocam oturuyordu işte. Bara da meyhaneye de girdi o bahsettiğim hocam. Girdi konuştu. Köy yerindeki hocaya bakıyorsunuz. Tamam o çok rahat. Bu seferde merkezdekilere geliyorsunuz, hepsi aynı değildir tabi ama bir giriyorsun bir ağırlık var. Kendileri yaşa göre davranamıyorlar. İmam benim için her yaş grubuna ayak uydurmak zorunda. Çünkü şu anda dinden çıkanlar 50-60 yaşında adamlar değil. 13-14 yaşında çocuklar. Ben ateistim diyor. Bunların yaşına inebilmek. Sadece bir vaazla olacak iş değil. Cuma'dan cumaya olacak iş değil. Yapılması lazım. Çünkü gençliği ateizme itmek için adamlar ellerinden geleni yapıyor. Onların yaşına iniyorlar. Onların mutlu olacağı şekilde yapıyorlar. Bu konuda hocalarımıza çok fazla sorumluluk düşüyor.” (K-8)

“Hocaların gençlere dini açıkça güzelce anlatması lazım. Şu an gençlerin çoğu gusül abdesti almayı bilmiyor, benim arkadaşlarım da bunların içinde. Hocanın camiye davet etmesi lazım. Namaz saati dışında da dini sevdirmesi lazım. Sorumluluklarını o gence öğretmesi lazım. Sorumluluklarını bilmiyor ve yapmıyor. Gerçi yapmayı

istiyor mu bilmiyorum da. İmam bunları gençlere, yaşlılara öğretmesi lazım.” (K-26)

“Onun haricinde hocalar sosyal faaliyetlerde bulunmalılar. Gençlerle bağ kurabilmeliler. Onlarla gerekirse halı saha maçı, kafede çay içme sohbet edebilme gibi durumları kesinlikle olmalı. Gençlerle beraber sosyalleşsin. Bugün Türkiye’deki en büyük sorunlardan biri bu. Gençleri camiye çekemiyoruz. Bugün bir camiye girdiğiniz zaman 100 tane insan varsa bunun birkaç tanesi gençtir. Gerisi kırk yaş üzerindeki insanlardır. O yüzden gençlere bakıp bu gençler ne yapmayı seviyor, hangi ortamlarda bulunmayı seviyor, o ortamlara hocaların girmesi lazım tabi ki usulü erkana uygun şekilde. Maç yapabilir, çay kahve içilir, sohbet yapılabilir. Bu tip şeyler yani. Hocalarımızın daha çok sosyal aktivitelerde bulunması lazım ki hocalarımızdan ziyade camileri sadece ibadet edilen yerler olarak görmekten ziyade camilerimizi de bu tip sosyal alanlara çevirmemiz lazım. Ne olur caminin bir bölümü gençlerin oturup sohbet edip buluşabileceği bir kafe tipi yer, bu tarz şeyler, kesinlikle camiye entegre edilmeli. Çünkü insanlar camiye namaz kılınan yer gözüyle bakıyorlar. Bence kesinlikle yanlış bir şey. Camileri buna göre dönüştürmeliyiz. Tabi usule uygun olarak, İslamiyet’e uygun olarak. Gençlerin burada gelip namaz dışında da aktiviteler yapabileceği alanlar olmalı. Bence camileri de bu koşullara hazırlamalıyız.” (K-46)

“Cemaatle ilgilenmeleri, ders yapmaları, onlara vakit ayırmaları. Namazı kıldırıp gitmeleri değil yani. Böyle olunca etki oluyor yani. Peygamberimizin yaptığı gibi, sahabeyle nasıl ilgilendiyse. Cemaat geldiği zaman ilgilenirse. Bazı yerlerde imamlar selam bile vermiyorlar. İçlerine kapanıklar. Din görevlileri isteseler halka ulaşabilirler. Ancak ulaşamıyorlar. Cami cemaati olarak genç, çocuk genel olarak zaten camide yok. Gençler camiye gelseler de bir süre sonra gelmiyorlar. Çünkü onları çeken bir şey yok. Biz de müezzinlik yaptığımız için bizi tutuyorlar. Yoksa bizle de iletişimleri yok.” (K-11)

“İmamlar ve müezzinlerden isteğimiz, cemaati camiye çekmesi lazım. Ben bir genç olarak bunu söylüyorum. Bizim yaşımızdaki gençler, sürekli internetten de görüyoruz, dinden soğutuluyor. Çoğu kişide ben ateistim falan diyor bilmeden. İmamlardan isteğimiz, camiye insanları çekmeleri. Onlarla sadece dinden konuşmak değil, sosyal bir şey de yapabilmeliler. Futbol turnuvalarına gitsinler, beraber oturup çay içsinler. Yani cemaati camiye çekmek açısından söylüyorum. Çok kanayan yara var.” (K-25)

“Bir hoca bir kere yaşlıyla yaşlı gibi, orta yaşlıyla orta yaşlı gibi, gençle genç gibi konuşacak, gerekse çocukla çocuk gibi konuşabilmesi lazım. Bu çok önemli bir şeydir. Yani 20 yaşındaki bir insanla, 60 yaşındaki bir insanın görüşleriyle konuşursanız onu etkileyemezsiniz. Nasıl söyleyeyim, 20 yaşındaki adam daha genç dinamiktir hayatta bir şeyler başarmak istiyordur, onunla siz bu şekilde konuşmanız lazım. Peygamberimiz bunu uyguluyordu. Hocalarımızın bunu yapması lazım.” (K-46)

“Gençleri elde tutmak için gerçekten donanımlı hocalara ihtiyaç var. Ben burada iş arkadaşlarımla düşüncelerine bakıyorum çok üzülüyorum ya. Yüzde 99’u Müslüman diyoruz ya, dilde o aslında biliyor musun? Çok kötü durumdayız. Maalesef o kadar yeterli dini bilgim yok. İman etmek var. Ben çoğu şeye iman etmişim kabul etmişim. Ama adamda iman kavramı yok. Adam her şeye delil ispat istiyor. Bazı şeyler de imanla mümkün. İman olacak içinde. Her şeyin delilini

ispatını istersen o da yok. Birçoğunun var ama bazılarının yok. Adam bir sürü şey diyor. Yok bu var şu var. Bu var ya internette iki üç tane kalıplaşmış cümleler var deist ateist sayfalarda. Sürekli onlarla insanların karşısına çıkıyorlar. İşte bunlara cevap verebilecek örnek hocaların olması lazım. Ben de okuyorum araştırıyorum onlara karşı bir şey çıkarmaya çalışıyorum, Ahmet Hoca'ya soruyorum. O anlatıyor, bak böyle şöyle de diyor. Ama tak tak cevap verebilen biri olsa. Adam sana söylüyor bir şey, sen şimdi gidip ertesi gün söyleyince o kadar tesiri olmuyor. Gittin okudun üç beş bir şey geldin diyor. Hazır cevap olması lazım imamın yani. Okumak lazım.” (K-38)

“Bir söz insanı yoldan çıkarır, yola da sokar. İmam düşünecek ben bu insanları nasıl etkilerim diye düşünecek. Sabaha kadar sokaklarda içki içilen yerler var. Git yanlarına ya, bugün ben geldim, siz de yarın gelin bir çayımı için de, bir gazoz, dondurma ısmarla. İmamların bugün eskiye göre imkanları çok çok iyi. Normal devlet memurlarından maaşları iyi bir. İkincisi aşağı yukarı yüzde 80'inin lojmanı var.” (K-23)

“Bir de halkla ilişkileri güzel olmalı. Mesela hasta ziyaretine gitmesi lazım. Mesela bir Perşembe kalkıp birine çat kapı misafir gitmesi lazım. Bir Kur'an okuması lazım. Oradaki çocuğu camiye teşvik etmesi için bir çikolata olur, maddi anlamda para olur, teşvik etmesi lazım. Yani bizim genel eksikliğimiz büyüklerden kaynaklanıyor ama biz küçükleri de eğitirsek kendiliğinden hallolacağını düşünüyorum.” (K-24)

Sonuç olarak din görevlilerinin gençlere ulaşmada aktif olmaları gerektiğine dair genel bir kanı hakimdir. Bu konuda cami cemaatinin, gençlerin yaşantısındaki olumsuzlukların kendilerini rahatsız ettiği vurgusu hissedilmektedir. Bu probleme yönelik din görevlilerinin çözümün bir parçası olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda gençlerin tutum ve davranış değişiminde din görevlilerinden gayret ve çaba beklentisi dikkat çekmektedir. Bu beklenti, çalışmada yaş aralığı olarak belirlenen ilk, orta ve son yetişkinlik dönemindeki tüm bireyler tarafından benzer oranda dile getirilmiştir.

Sosyal bilişsel kurama göre öğrenmeyi teşvik etmede modelleme etkilerinin büyük ölçüde tercih edilmesinin birkaç nedeni vardır. Hataların maliyetli veya tehlikeli olduğu durumlarda, gerekli faaliyetleri gösteren yetkin modeller sunularak, model alanın gereksiz veya basit hatalara düşmeden modelden etkilenerek önemli öğrenmeler sağlayabilir. Bazı karmaşık davranışlar yalnızca modellerin etkisiyle üretilebilir. Buradan hareketle araştırmaya katılan tüm yaş grubundaki bireylerin, gençlerin ve çocukların hata yapma olasılıklarının yüksek olmasından dolayı, onlara din görevlilerinin iyi bir rol model olmaları gerektiği beklentisi makul bir beklenti olmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada din görevlilerinin rol modeliği, Sosyal bilişsel öğrenme kuramı bağlamında ve Samsun ili özelinde ele alınmıştır. Din görevlilerinin rol modeliği temel konusu üzerinde durulmuştur. Din görevlilerinin, cami cemaatine göre rol model alınıp alınmadığı, alınıyorsa hangi özelliklerinin alındığı, rol model alınmıyorsa da bunun sebepleri araştırılmıştır. 2023 yılında 46 katılımcıya, Samsun'un tüm ilçelerinde, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı camilerde görev yapan imam hatiplerin ve müezzin kayımların rol modeliği ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Verilen cevaplar, temalar ve kodlarla yorumlanmıştır.

Katılımcıların ifadeleri yorumlanırken sosyal bilişsel öğrenme kuramından faydalanılmıştır. Ancak bu kuram, çalışmanın ana yönelimini belirlememiştir. Ayrıca mülakat verileriyle kuramın ilkeleri de test edilmemiştir. Çünkü bunlar daha çok nicel çalışmalarda yapılan uygulamalardır. Rol modellik kavramını açıklayan en kapsamlı kuramın sosyal bilişsel kuram olması nedeniyle, teorik çerçevede kurama yer verilip, mülakat verileri yorumlanırken, kuram ile katılımcı ifadelerinin uyduğu noktalarda kuramdan faydalanılmıştır. Kuramın sahadan alınan verilerle genel anlamda örtüştüğü tespit edilmiştir.

Sosyal bilişsel öğrenme kuramı, bu çalışma özelinde değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır:

- Kuramın modelden öğrenme ile ilgili olarak ilk aşaması dikkattir. Dikkat, model alan bireyin modelin davranışını gözlemlemesidir. Katılımcıların çoğunluğu sürekli cami cemaati oldukları için din görevlilerini yoğun bir şekilde gözleme ve değerlendirme imkanına sahiptirler. Din görevlilerinin göz önünde olduğunu gösteren bu durumu bazı katılımcılar özellikle vurgulamakta; camiye gelmeyen insanların bile din görevlilerini takip ettiklerini, din görevlisinin ezan okuyup okumadığını, dışarıdaki hal ve hareketlerini gözlemlediğini belirtmişlerdir.
- Model yoluyla öğrenmenin ikinci aşaması hatırd tutmadır. Dikkat edilen davranışın hafızada tutulması ve daha sonra uygulanmak üzere unutulmaması gerekir. Ancak katılımcıların ifadelerine bakılınca cami içinde dikkatle dinlenen ve etkisinin yüksek olduğu söz ve davranışlar cami içinde kalmaktadır. Kurama göre aslında bu davranışlar modelden öğrenilmiştir. Ancak motivasyon eksikliği gibi sebeplerden dolayı cami dışına çıktığında performansa dönüşmemektedir.
- Sosyal öğrenme kuramına göre insanlar, yalnızca bir nedenleri yani motivasyonları olduğunda davranışları model alırlar. Cami cemaatinin iyi bir Müslüman olma çabası, temelde dünya ve ahiret hayatında karşılığını görmek içindir. Din görevlisinin bu

motivasyonu sağlamada önemli bir etkisinin olduğu, ancak katılımcılara göre genel olarak başarılı olamadığı saptanmıştır.

- Bireyin çevresinde bulunan modellerin özellikleri ve bireyin öz yeterlik algısı model alma süreçlerini etkiler. Yetkin olan modeller becerileri öğretir ancak benzer modeller öz yeterlilik için en iyi olanlardır. Bu sebeple din görevlilerinin kendileri ve vaazlarında verdikleri örnek şahsiyetler yetkin modeller olduklarında cami cemaatinin öz yeterliği düşebilir. Bu açıdan cami cemaati, Hz. Yusuf, Hz. Ebubekir gibi yetkin modellerden bahsedilmesinden çok, kendi hayatlarından örnekler, sorunlar ve güncel konular üzerinden vaaz edilmesini talep etmektedir. Bu durum ise kutsal bir miras olan dini hayatın gündelik hayatla ilişkisinin zorunlu bir ilişki olduğunu, din görevlilerinin de bu konuda etkin rol üstlenmeleri gerektiğini göstermektedir.
- Sosyal öğrenme kuramına göre bireylerin bir davranışı veya bir kişiyi model almaları için kendilerini o konuda eksik veya yetersiz görmesi gerekir. Rol model alan 10 katılımcının 7'si ilk yetişkinlik döneminde, 3'ü de orta yetişkinlik döneminde yer almaktadır. Bu durum, dini anlamda kendisini yeterli gören son yetişkinlik dönemindeki bireylerin, din görevlilerini rol model almadığını göstermektedir. Kuram da bunu desteklemektedir.
- Sosyal öğrenme kuramına göre insanlar, etnik kökenleri, sosyo-ekonomik statüleri veya cinsiyetleri ne olursa olsun kendilerine benzeyen başarılı ve yetkin modeller görmeye ihtiyaç duyar. Din görevlilerini rol model alan katılımcıların yaş, meslek, öğrenim durumu açısından heterojen bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Din görevlilerini rol model almayan ve din görevlilerinin rol model olamadıklarını düşünen katılımcılar ise din görevlilerini kendilerinden daha bilgisiz veya eşit konumda görmelerinden dolayı rol model almanın gerçekleşmediği görülmüştür.
- Modelin etkileri eğitici, motive edici, engelleyici, sosyal kolaylaştırıcı ve duygu uyandırıcı olarak hizmet edebilir. Din görevlilerini rol model alan cami cemaatinin ifadeleri de bunu göstermektedir. Din görevlilerinin potansiyel olarak bu etkilere sahip olduğu veya olması gerektiği düşünülse de bu konuda başarısız oldukları görülmüştür.
- Sosyal öğrenme kuramına göre üç tip model vardır. Canlı model; davranışı sergileyen gerçek bir kişidir. Sembolik model; herhangi kurgusal bir alanda tasvir edilen bir karakter veya kişidir. Sözlü direktifler; canlı veya sembolik bir model gösterilmeden, davranışı yönlendirici yönde yapılan açıklamalardır. Katılımcılar sembolik modeller ve sözlü direktiflerden ziyade canlı model olarak din görevlisinden beklentilerini ifade etmişlerdir.
- Yüksek statüye sahip bireyler, genellikle, alt statüye sahip olanlardan daha fazla taklit edilir. İnsanlar değer verdikleri şeyleri model alır, açıklar ve pekiştirirler. Cami cemaati

her ne kadar rol model olarak din görevlilerini eleştirse de din görevlisinin konumundan kaynaklanan yüksek statülü bir birey olduğu gözlemlenmiştir.

- Karşılıklı belirleyicilik ilkesinde kişisel faktörler (inançlar beklentiler tavırlar ve bilgi), fiziksel ve sosyal çevre (kaynaklar, davranışların sonuçları, diğer insanlar, modeller, öğretmenler ve fiziksel ortam) ve davranış (bireysel eylemler, seçimler ve sözel ifadeler) birer faktördür ve bunlar birbirlerini etkilemektedir. Dini bir davranışın kazanılmasında modeller her ne kadar önemli bir etkiye sahip olsalar da aslında davranışın ortaya çıkmasını sağlayan birçok etken olduğu görülmektedir. Kişinin inanç, tavır ve beklentileri, bilgisi, bireysel eylemler, seçimler ve sözel ifadeler ile birlikte sosyal çevresinde bulunan diğer insanlar, modeller, fiziksel ortam vb. birçok faktör birbiriyle sürekli etkileşim içindedir. Dolayısıyla rol model olarak bir din görevlisinin, cami cemaatinin dini yaşantı ve algısındaki tek dini kaynağın olmadığı bilinmelidir.
- Kuramın sembolleştirme kapasitesi ilkesine göre insanlar günlük yaşamları boyunca çevrenin sadece küçük bir bölümü ile doğrudan temas halindedirler. Sonuç olarak, sosyal gerçeklik algıları, kitle iletişim araçlarında gördükleri, duydukları ve okudukları dolaylı deneyimlerden büyük ölçüde etkilenir. Birkaç katılımcının din görevlileriyle ilgili aslında gerçeklik ve doğruluk payı bulunmayan ithamlarda buldukları ve bu ithamların sosyal medya ve kitle iletişim araçlarında gündem olduğundan dolayı insanların araştırmadan inandıklarını göstermektedir. Bazı katılımcıların memurlar arasında en çok maaşı alanların din görevlileri olduğunu söylemeleri de buna örnek olarak verilebilir. Yine medyanın, toplumda var olan olumsuz algı ve ön yargıların, etkisiyle bazı katılımcıların genellemeci yaklaşımlarda buldukları görülmüştür.
- Sosyal bilişsel öğrenme kuramına göre dilin, adetlerin, mesleki faaliyetlerin, aile geleneklerinin ve eğitimsel, dini ve politik uygulamaların, her yeni üyede, deneme yanılma performanslarının doğrudan sonuçlarıyla kademeli olarak şekillendiği bir kültürden bahsedilemez. Dinler, bireysel iyi olma halini telkin etmenin yanında toplumsal açıdan da emir ve tavsiyelerde bulunur. Kuramın hem din eğitimi alanında hem de bu çalışma özelinde cami cemaatinin rol model olarak din görevlilerinden sosyal öğrenmeler gerçekleştirme açısından faydalı ve gerekli olduğu görülmüştür.
- Sosyal öğrenme kuramına göre insanlar diğerlerinin kötü davranışlarına karşın olumsuz bir sonuçla karşılaşmadığını gördüklerinde, kendilerinin de kötü davranma eğilimleri artar. Başkalarının cinayetten dolayı ceza almadığını gören insanların yasadışı işlere eğilimi artabilir. Bu örnekte olduğu gibi genel anlamda da görmezden gelme veya müdahaleci olmayan tutumlar, sadece hatalı davranışların devam etmesine değil aynı zamanda artmasına da neden olmaktadır. Cezalandırılmamış ihlallere bu şekilde maruz kalma, gözlemcilerde yasaklanmış davranışlara eğilimi artırabilmektedir. Kuramın bu bakış açısı, katılımcıların din görevlileriyle ilgili söz-

davranış uyumsuzluğu eleştirisiyle ilişkilendirilebilir. Anlattıklarını yaşamayan veya tersi istikamette yaşayan din görevlisi, cami cemaatinin de din görevlisini model olarak yanlış olana yönelmesine sebep olabilmektedir.

- Öğrenmeyi teşvik etmede modelleme etkilerinin büyük ölçüde tercih edilmesinin birkaç nedeni vardır. Hataların maliyetli veya tehlikeli olduğu durumlarda, gerekli faaliyetleri gösteren yetkin modeller sunularak, gereksiz hatalar olmadan ustaca performanslar oluşturulabilir. Bazı karmaşık davranışlar yalnızca modellerin etkisiyle üretilebilir. Dini altyapısı zayıf veya belirli konularda eksik ya da yanlış bilgiye sahip olan cami cemaati, model olan din görevlisinden doğru olanı öğrenerek hata yapmaktan kaçınma fırsatına sahip olmaktadır.
- Sosyal öğrenme kuramına göre gözlemleyerek öğrenmenin beş sonucu vardır. Bunlar: dikkati yönlendirmek, var olan davranışları teşvik etmek, kısıtlamaları değiştirmek, yeni davranış ve tutumları öğretmek ve duyguları harekete geçirmektir. Katılımcıların ifadelerine göre din görevlileri, bu beş sonuç konusunda başarısız yahut yetersiz olarak değerlendirilmiştir.
- Modelleme etkileri, gözlemcilerin önceden öğrenmiş olduğu davranışlarını güçlendirebilir veya zayıflatabilir. Katılımcıların ifadelerine bakıldığında din görevlilerinden, bazı temel konuların tekrar da olsa işlenmesi beklenmektedir.
- Sosyal öğrenme kuramına göre farklı modellere maruz kaldıklarında, gözlemciler davranışlarını nadiren tek bir kaynağa göre düzenlerler ve hatta tercih edilen modellerin tüm özelliklerini benimsemezler. Katılımcıların ifadeleri de kuramın bu görüşünü desteklemektedir. Katılımcıların bazılarının sosyal medya ve televizyonda din görevlilerini takip ettikleri, bazı dini grupların liderlerinden, arkadaş ve sosyal çevrelerinden etkilendikleri gözlemlenmiştir. Bu durum sosyal medyanın din görevlisi imajını/kimliğini daha etkin olarak kullanması gerek bir mecra olduğunu ortaya koymaktadır.
- Sosyal bilişsel öğrenme kuramına göre bazı durumlarda, gözlemlenen ceza, modelin sosyal statüsünü düşürmek yerine yükseltir. Bir grubun değer verdiği inançları ve davranışları koruyarak veya toplumun ileri sürülen değerlerini ihlal eden sosyal uygulamalara meydan okuyarak cezalandırma riskini alan kişiler, başkalarının hayranlığını kazanırlar. Din görevlilerini rol model alan katılımcıların o din görevlileriyle ilgili söyledikleri ortak bir özellik de açıkça çekinmeden doğruları söylemeleridir. İnsanlar bazen toplumun geneline uymayan veya birçok modelin gündeme getirmediği radikal söylemleri bir modelden duyduklarında o modele hayranlık duyarak onu örnek alabilmektedir. Bazı katılımcılar da özellikle sosyal medya üzerinden takip ettikleri ve gündeme sık sık gelen din görevlilerine hayranlık duydukları ve onları desteklediklerini belirtmişlerdir.

Araştırmanın alt problemleri ışığında, ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

- 1- Din görevlisini rol model alan bireylerin, onun hangi özelliklerinden etkilendikleri şeklindeki alt probleme dair katılımcı görüşlerine bakıldığında, bir din görevlisini şu anda rol model aldığını belirten 5 katılımcı ve geçmişte rol model aldığını belirten 5 katılımcının verdikleri cevaplara göre 8 tane kod ortaya çıkmıştır. Rol model alınan din görevlilerinin özellikleri önem sırasıyla iletişim, kişilik, söz-davranış uyumu, namaz dışı faaliyetler, ses, kıraat ve hafızlık, vaaz, kılık-kıyafet, açıkça konuşması şeklinde sıralanmıştır.
- 2- Cami cemaatinin, din görevlisinin en çok hangi özelliğine dikkat ettiği şeklindeki alt problemle ilgili ise bir din görevlisini rol model alan katılımcıların cevapları ve mülakatların tüm sorularındaki cevaplar birlikte düşünüldüğünde en çok vurgu yapılan iki hususun iletişim becerileri ve söz-davranış uyumu olduğu görülmektedir. Rol model alan 10 katılımcının tümü ise “iletişim” e vurgu yapmıştır.
- 3- Alt problemlerden biri de cami cemaatinin, din görevlisinden etkilendiği hususları ne kadar uygulayabildiği ile ilgilidir. Katılımcıların çoğu din görevlilerinden nadiren etkilendiklerini ve bu etkilenme sonucu oluşan öğrenmenin, nadiren davranışa yansıdığını belirtmiştir. Bazı katılımcılar da hiçbir etkilenme durumunun gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Katılımcılardan bir kişinin dahi din görevlilerinden genellikle etkilendiğini belirtmemesi de ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken dikkat çekici bir durumdur. Katılımcıların, verdikleri cevaplardan yola çıkarak din görevlilerinden öğrendikleri olumlu davranışları yaşantılarına aktarma konusunda sorun yaşamalarının altında yatan bazı sebepler saptanmıştır. Bunları, bireyin dini alt yapısının iyi olması veya dini anlamda kendisini din görevlisinden daha bilgili ve donanımlı görmesi, din görevlilerinin genelde tekrara düşmesi, aynı kalıplarla konuşması, insanların sözlerden ziyade davranışlardan etkilenmesi ve motivasyon eksikliği şeklinde sıralamak mümkündür.
- 4- Cami cemaatine göre din görevlilerinin dini ve ahlaki bir rol model olup olmadığı, bir başka alt problemidir. Araştırmaya katılan 46 katılımcının tümü, din görevlilerinin rol model olamadığını belirtmişlerdir. Rol model alınabilecek bazı din görevlilerinin olduğunu belirten katılımcılar da dahil olmak üzere genel olarak din görevlilerinin rol model olmadıkları yönünde net bir kanı mevcuttur. Ayrıca din görevlilerinin rol model olduklarını düşünen bir katılımcının dahi olmaması da dikkat çekicidir.
- 5- Cami cemaatine göre din görevlisinin rol model olamamasına neden olan faktörler bulunmaktadır. Katılımcılara göre din görevlilerinin rol model olamamasında etkili olan faktörler dört temada verilmiştir. Bunlar kişisel, cami merkezli, cami dışı ve kurumsal faktörlerdir. Hakkında en çok görüş bildirilen kişisel faktörler temasının altında konumlanan kodlar önem sırasına göre memuriyet zihniyeti, söz-davranış

uyumsuzluğu, bildi/donanım eksikliği, ticaret yapmaları, karakter/kişilik, siyaset, kılık-kıyafet şeklinde sıralanmıştır. Cami merkezli faaliyetlerle ilgili faktörlerde namaz vakitleri arasında dini ve sosyal faaliyetlerin yapılmaması, vaazların monoton ve etkisiz olması, görevin aksatılması, ses ve kıraat, merkezi sistem, tadili erkan kodları yer almıştır. Cami dışındaki faaliyetler temasında ise sosyal ilişkiler/iletişimde zayıflık, cami dışı faaliyetlerin yapılmaması, tebliğ yapılmaması, davetlerde para almaları kodları bulunmaktadır. Son tema olan kurumsal faktörler ise Diyanet'in adalet, liyakat ve kurumsal işleyişi ile ilgili hususlar, din görevlisi yetiştirme politikalarındaki yanlışlar, din görevlilerinin kamusal ve kurumsal aidiyetinden dolayı özgürce konuşamamaları, fetvalardaki sorunlar, hutbelerle ilgili sorunlar şeklindedir.

- 6- Cami cemaatine göre rol model bir din görevlisinin nasıl olması gerektiği şeklinde alt probleme dair katılımcıların ifadelerinden bazı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Cami cemaatine göre rol model bir din görevlisinde bulunması gereken özellikler üç tema ile verilmiştir. Bu temalar, kişisel özellikler (iletişim, dini bilgi ve donanım, söz-davranış uyumu, herkese eşit davranma, karakter/kişilik, kılık-kıyafet, ticaret yapmayan, toplumu tanıyan, ikna kabiliyeti olan, ilahiyat mezunu), cami merkezli faaliyetler (ses, namaz aralarında sohbet, vaazların niteliği, hitabet, kıraat, hafızlık, tadili erkan) ve son olarak da cami dışı faaliyetler (gençlere ve çocuklara özel ilgi, tebliğ)'dir.

Cami cemaatine göre din görevlilerinin rol modelliği ile ilgili keşfedilen genel bulguları ve bu bulgularla ilgili önerileri ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Cami cemaatinin çoğu, din görevlilerinden öğrendiği olumlu davranışları yaşantısına aktarmakta güçlük çekmektedir. Bunun altında yatan faktörler bireylerin dini alt yapılarının iyi olması ve kendilerini din görevlilerinden daha bilgili görmeleri, din görevlilerinin genelde tekrara düşmesi ve aynı kalıplarla hitap etmesi, insanların sözlerden çok somut yaşantı örneklerinden etkilenmesi ve motivasyon eksikliğidir.

Öneri: Din görevlileri vaaz etmelerinin yanında, her ay müftülükler tarafından belirlenen konu ile ilgili toplum içine karışarak uygulamalarda bulunabilir. Örneğin yardımlaşma ve sadaka konusunun işleneceği ayda, din görevlisi, cemaatiyle birlikte ihtiyaç sahiplerine ulaşır vaazlarda anlatılan dini nasihatleri uygulamış olur. Ayrıca insanların beklentisi olan yaşantıyı da gerçekleştirmiş olarak teşvik ve rol model olma noktasında faydalı olabilir.

2. Araştırmaya katılan 46 kişinin 10'u, geçmişte veya şu anda bir din görevlisini rol model almıştır. Rol model alınan din görevlisinin en önemli özelliği iletişim becerileri konusunda etkileyici olmasıdır. İkinci sırada ise kişilik ve karakter özellikleri gelmektedir.

Öneri: Din görevlileri yetiştiren kurumlarda ve hizmet içi eğitimlerde, iletişim becerileri üzerine teorik ve pratik derslerin etkin bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Ayrıca dini/manevi yönü olan bu mesleğin, İmam hatip ortaokullarından başlayarak ve öğretmenlerin rehberlik hizmetleriyle desteklenerek ilgili, yetenekli ve istekli bireyler tarafından tercih edilmesi sağlanmalıdır.

3. Din görevlilerinin rol model olamamasında etkili olan faktörlerin ilk üçünün, sayısal açıdan ve önem sırasına göre memuriyet zihniyeti, söz-davranış uyumsuzluğu, bilgi-donanım eksikliği olduğu görülmüştür. Katılımcılar tarafından, sıradan bir memurluk olmayan din görevliliğini icra eden bireylerin sözleri ve davranışları arasında bir uyumun olması gerektiği, toplumdaki daha bilgili ve donanımlı olmaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu çalışma şehir merkezlerindeki büyük camilerde yapıldığından bu camilerde görev yapan din görevlilerinin daha bilgili ve donanımlı olması beklenir. İlâveten din görevlileri şehir merkezinin imkanlarından faydalanarak kendilerini geliştirme imkanına sahiptirler. Ancak katılımcıların bilgi ve donanım konusunda din görevlilerinden genel olarak memnun olmadıkları ve katılımcılara göre din görevlilerinin bu konuda halkın gerisinde veya halkla eşit konumda oldukları saptanmıştır.

Öneri: DİB, personelinin çalışma yönetmeliği ile ilgili düzenlemeler yapabilir. DİB, personelinin belirli periyotlarla değerlendirerek eksik kaldığı konularda gerekli eğitim imkanını sağlamalıdır. Ayrıca personelinin bilgi ve donanım konusunda gelişimi için hizmet içi eğitimleri nitelik ve nicelik bakımından artırabilir. Ek olarak din görevlilerine lisans ve lisansüstü eğitim, mesleki gelişim için kurs ve seminerler noktasında teşvik ve gerekli imkanlar sağlanmalıdır.

4. Din görevlilerinin rol model olamamasının önündeki engellerden biri olarak da Diyanet İşleri Başkanlığı gösterilmiştir. Kurumun işleyişindeki sorunlar, adalet ve liyakatsizlik, denetimin olmaması, din görevlisi yetiştirme politikalarındaki yanlışlar, fetvalar ve hutbeler ile ilgili sorunların din görevlilerine olan bakışı olumsuz etkilediği ve bu sebeple din görevlilerinin rol model olamadıkları saptanmıştır.

Öneri: Diyanet İşleri Başkanlığı, kurumla ilgili bazı olumsuz algıların yıkılması adına ve bazı sorunların düzeltilmesi için gerekli çalışmaları şeffaf bir şekilde yürütmeli ve genel şikayetleri değerlendirmelidir. Ayrıca halkın, din görevlileri ve kurumdan beklentilerini ortaya çıkarmak için anket ve mülakat çalışmaları yapabilir. Aslı olmayan olumsuz ifadelerin ve algıların düzelmesi için de gerekli çalışmaları yürütmelidir. Hutbelerin yerel olmasıyla ilgili beklenti de dikkate alınabilir. Son olarak da verilen fetvalarla ilgili insanları tatmin edebilmek için kitle iletişim araçları ve cami kürsüleri etkin kullanılmalıdır.

5. Katılımcılara göre, başarılı ve etkili bir rol model din görevlisinde bulunması istenilen özelliklerin en başta gelenleri iletişim, dini bilgi/donanım ve söz-davranış uyumudur. Çalışmanın geneli göz önünde bulundurulduğunda en çok görüş bildirilen kod “iletişim” dir (36 Katılımcı).

Öneri: Din görevlisi yetiştiren kurumlar olarak İHL, İHO ve İlahiyat fakültelerinde mesleki eğitime pratik anlamda da ağırlık verilmelidir. Ayrıca yıllardır din eğitimi alanında yapılan çalışmalarda defalarca önerilen, ilahiyat fakülteleri programlarının tekrar gözden geçirilmesi ve meslek alanlarına göre bölümleşmeye gidilmesi önerileri karar vericiler tarafından dikkate alınmalıdır.

6. İlk yetişkinlik dönemindeki katılımcılarla yapılan mülakatlardan çıkarılabilecek bir sonuç ise genel anlamda din görevlileriyle genç cami cemaatinin bir iletişiminin olmadığıdır. Genç katılımcılar hem din görevlisinin kendi yaşlarına göre davranabilmelerini, hem donanımlı ve genel kültürlü olmalarını ve camilerin de gençleri çekecek fiziki şartlara sahip olmasını beklemektedirler. Tüm yaş gruplarındaki katılımcıların, gençlere ve çocuklara din görevlilerinin özel ilgi göstermeleri beklentisi bulunmaktadır.

Öneri: Özellikle çocuklarla ve gençlerle, din görevlilerinin iletişim kurabilmesi adına yeni din görevlisi alımlarında “ilahiyat mezunu olmak” ve “pedagojik formasyona sahip olmak” şartları getirilmelidir. Buna ilaveten mevcut camilerin imkân dahilinde gençlerin ve çocukların ilgisini çekecek bir fiziki düzenlemeye ihtiyacı olduğu bilinmelidir. Yeni yapılacak camiler, tüm yaş gruplarını ve toplumu çekebilecek külliye tarzında bir planla inşa edilmelidir.

7. Katılımcıların, din görevlilerinin asli sorumlulukları olan namaz kıldırma, ezan okuma, Kur’an okuma gibi temel hususlardan çok iletişim, yaşantı, samimiyet, kişilik konularına vurgu yapmaları, çalışmanın en dikkat çekici ve en önemli bulgusudur.

Araştırmanın temel problemi çerçevesinde, cami cemaatinin din görevlisini dini ve ahlaki bir rol model olarak nasıl algıladığı üzerine yoğunlaşmıştır. Elde edilen verilere bakıldığında cami cemaatinin din görevlilerini rol model almadığı ve din görevlilerinin rol model olamadığı sonucu saptanmıştır. Bu sonuç doğrultusunda din görevlilerinin rol model olamamasındaki sebepler, katılımcılar gözünden özetle, din görevlilerinin memuriyet zihniyetinde olmaları, sözleri ve davranışları arasında uyumsuzluğun olması, iletişim konusunda ve insanlarla ilişkilerinde zayıf olmaları, kişilik ve karakter özelliklerinin beğenilmemesi şeklindedir.

Çalışma sonucunda, din görevlileriyle ilgili cami cemaatinin en büyük iki beklentisinin “iletişim” ve “söz-davranış uyumu” konularında toplandığı görülmüştür. İnsanlar din görevlilerinin mesleğiyle ilgili temel görevlerinden öte sıcak bir iletişim ve anlattıklarını yaşayan bir din görevlisinin rol model olabileceğini düşünmektedirler.

Çalışmanın bütünü göz önünde bulundurulduğunda, din görevlileri ile ilgili genel anlamda olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır. Ancak katılımcıların birçoğunun, mülakat sorularını cevaplarken hem jest ve mimikleriyle hem de açıkça ifadelerinden anlaşılan önemli bir çıkarım da din görevlilerinin tüm olumsuzluklara rağmen insanların gözünde itibarı ve saygınlığının devam etmesidir. Bazı katılımcıların eleştiri yaparken temkinli davranması, “biz çok daha kötüyüz ama hocalarımız çok iyi olmalı” şeklindeki söylemleri, din görevlilerinden toplum adına önemli beklentilerinin olduğunu göstermektedir.

İslam din eğitiminin ilk ve kadim geleneğinin yansıtıcısı eğitim kurumları olarak camiler, salt ibadet mekânı olarak kullanılmamış, eğitim de dahil olmak üzere birçok toplumsal fonksiyonun icra edildiği yerler olarak önemi korumuştur. Ancak bugün camiler, irşat hizmetlerinin temeli olan vaaz ve hutbe ile sınırlandırılmış gözükmektedir. Katılımcıların ifadeleri de caminin eğitimsel yönünün zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Camilerin irşat, ibadet ve eğitim hizmetleri fonksiyonlarının tekrar işlevsel hale getirilmesi beklenmektedir. Bunu başarabilecek olan ve bu sorumluluğu üstlenen de DİB ve onun görevlendirdiği dini ve ahlaki rol model din görevlileridir.

KAYNAKÇA

Akyürek, S. (Ed.). (2020). *Eğitime Giriş*, Kayseri: Kimlik Yayınları.

Altıntaş, M. E. (2018). Bir Hatip Olarak Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Temel Yeterlikler, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 416-429.

Atay, H. (2018). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Ankara: Atayy.

Aydın, M. Ş. (2018). *Açık Toplumda Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yay.

Aydın, M. Ş. (2018). *Eğitim Ahlakı*, Ankara: DİB Yayınları.

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bandura, A. (1975). Analysis of Modeling Processes, *School Psychology Review*, 4(1), 4-10.

Bandura, A. (1985). "Model of causality in social learning theory". S. Sukemune (ed.). *Advances in Social Learning Theory*. (s. 25-44). Tokyo: Kaneko-Shoho.

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action*. New Jersey: Prentice- Hall.

Bandura, A. (1989). "Social cognitive theory". R. Vasta (ed.). *Annals of Child Development. Vol. 6. Six Theories of Child Development*. (s. 1-60). Greenwich. CT: JAI Press.

Bandura, A. (1991a). "Social cognitive theory of self-regulation". *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 50. 248-287.

Bandura, A. (1991b). "Social cognitive theory of moral thought and action". W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz (eds.). *Handbook of Moral Behavior and Development*. (s. 45-103). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Bandura, A. (1999). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 21-41.

Bandura, A. (1999a). "A social cognitive theory of personality". L. Pervin & O. John (ed.). *Handbook of Personality*. (s. 154-196). New York: Guilford Publications.

Bandura, A. (1999b). "Moral disengagement in the perpetration of inhumanities". *Personality and Social Psychology Review*. 3/3. 193-209.

Bandura, A. (2000). "Exercise of human agency through collective efficacy". *Current Directions in Psychological Science*. 9/3. 75-78.

Bandura, A. (2001a). "Social cognitive theory of mass communication". *Mediapsychology*. 3. 265-299.

- Bandura, A. (2001b). "Social cognitive theory: an agentic perspective". *Annual Review of Psychology*. 52/1. 1-26.
- Bandura, A. et al. (1996). "Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency". *Journal of Personality and Social Psychology*. 71. 364-374.
- Batar, Y. (2016). "Kur'an Kıssalarındaki Rol Modellerin Eğitsel Değeri". *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. Ordu, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması, *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 198-210.
- Bayraktar, M. F. (2013). *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Bulut, M. (2009). *İlköğretim Öğrencileri ve Velilerinin Bakış Açısıyla İdeal Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Profili: İstanbul Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Burger, J.M. (2021). *Kişilik*, İ.D. Erguvan Sarıoğlu (çev.), İstanbul: Kaknüs Yay.
- Buyrukçu, R. (1991). *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Etme Gücü*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buyrukçu, R. (2008). *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Etme Gücü*, Ankara: TDV Yay.
- Coşkun Keskin, S. (2019). Değer Eğitimde Özdeşim Kurma: Hz. Muhammed (sav) Örneği, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 17 (37), 175-218.
- Creswell, J. W. (2019). *Eğitim Araştırmaları*, İstanbul: Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev: M. Bütün, S. Demir, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çanakçı, A.A. (2015). Cami Cemaatinin Din Görevlilerine Bakışı: Balıkesir Örneği, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 253-282.
- Çekin, A. (2011). Mesleki Yeterlilik ve Beklenti Yönüyle Din Görevlisi Cemaat İlişkisi, *Diyanet İlmi Dergi*, 47 (1), s. 89-108.
- Çiftçi, A. (2016). *Nasıl Bir Sosyal Bilim Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Dam, H. (2002). *Yetişkinlerin Din Eğitimi*, (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, Ç. (2015). *Camilerdeki Dini Hizmetlerin Yapılmasında Cami Cemaatinin Din Görevlilerinden Beklentilerinin Değerlendirilmesi (Altınayla Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, M. H. (2021). *Yetişkin Din Eğitiminde İletişim*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DİB. (2014). *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.

DİB (2019). *Cami ve Hayat*, Ankara: DİB Yayınları.

DİB (2017). *Hadislerle İslam*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

DİB. (1965). *633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun*.

DİB. (2019). *İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Cami Sayısı*. Erişim Tarihi: 05.05.2021.

https://stratejigelistirme.diyane.gov.tr/layouts/download.aspx?SourceUrl=/Documents/2_2_istatistiki_bolge_birimleri_siniflamasına_gore_cami_sayisi.xls

DİB. (2014). *Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Yeterlikleri*, Erişim Tarihi: 05.05.2021,

<https://hukukmusavirligi.diyane.gov.tr/Documents/G%C3%B6rev%20ve%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20Y%C3%B6nleri.pdf>

DİB. (2022). *İstatistiksel Tablolar*, Erişim Tarihi: 10.08.2023,

<https://stratejigelistirme.diyane.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>

Diler, R. (2018). *Din Eğitiminde Rol Model Eleştirisi*. *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü.

Dini Kavramlar Sözlüğü. (2009). Ankara: DİB Yayınları.

Doğan, R.ve Ege, R. (Ed.). (2017). *Din Eğitimi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Doğan, R. (1998). *Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler*, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 1, (2), s. 5-51.

Durmuş, Z. ve Özata, H. (2018). *Öğrenme Yöntem ve Tekniği Olarak Kur'an'da Rol Model*. *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü.

Düzgün, Ş. A. (2013). *Çağdaş Meydan Okumalar Karşısında Ulema: İmkanlar ve Riskler*, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), 1-10.

Dweck, C.S., Mangels, J.A. and Good, C. (2004). David Yun Dai (ed.). "Motivational Effects on Attention, Cognition, and Performance", *Motivation, Emotion and Cognition*. 41-55.

Ertürk, S. (2017). *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Edge Akademi.

Gözütok, Ş. (2016). *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Gözütok, Ş. (2016). "İslam'da Karakter Eğitiminde Rol Model". *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. Ordu, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Gül, H. (2007). *Sosyokültürel Açından Din Görevlilerinin Toplumdaki İmajı (Kayseri/Kocasinan Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gülmez, Ç. (2008). *Sosyal Kognitif Teori Açısından Ahlak ve Din Eğitime Kuramsal Bir Bakış*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gümüş, A. (2014). *Yetişkinlerin Din Eğitime Bakışları ve Din Eğitimi İhtiyaçları*, İstanbul: İlke Yay.

Gürbüz S. Ve Şahin F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürel, R. (2014). Sosyal Pekiştireçlerin ve Model Davranışlarının, Çocukların Ahlaki Yargılarının Şekillenmesindeki Etkisi (Bandura Örneği), *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12 (28), 101-119.

Karasar, N. (2018). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 62-80.

Kasapoğlu, A. (2006). Kur'an'da Üsve-i Hasne Kavramı-Model Alma Yoluyla Öğrenme, *Diyanet İlmî Dergi*, 42 (3), s. 33-48.

Kazan, R. (2018). Hz. Peygamber'in Vecizelerinde Model İnsanın Vasıfları. *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü.

Kılavuz, M.A. (1993). *Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (İHL ve GL Öğrencileri Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koca, M. (2014). *Din Görevlilerinin İletişim Becerileri Konusunda Cami Cemaatinin Algıları ve Beklentileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koç, B. (2008). Çocuğun Dini Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 31 (11), 49-60.

Köylü, M. ve Koç, A. (2020). *Klasik İslam Eğitimcileri*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Köylü, M. ve Gözütok, Ş. (2017). *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul: Ensar Yay.

Köylü, M. (1990). Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Nitelikler, *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 135-153.

Kur'an-ı Kerim.

Kümbetoğlu, B. (2021). *Niteliksel Araştırmalarda Analiz*, İstanbul: Bağlam Yay.

Memur-Sen. (2015). <https://www.memursen.org.tr/diyanette-rotasyon-iptal>. Erişim Tarihi: 15.06.2023.

Mücahit, M. (2017). Öğrencilerin Gözüyle İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri ve Meslek Dersleri Öğretmenleri (Sivas İli Örneği), *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41 (1), 73-99.

Nazıroğlu, B. (2006). *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmen (Başlangıçtan 16. yy'a Kadar)*, (Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: K.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Orhan, F. (2014). *Ergenlerin Dini Kimlik Kazanmalarına Sosyal Öğrenmenin Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ormrod, J.E. (2020). *Öğrenme Psikolojisi*, M. Baloğlu (çev.), Ankara: Nobel Yay.

Ozan, Ö. (2013). *Din Görevlisinin Toplumsal İmajını Etkileyen Faktörler (Samsun Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öcal, M. (2017). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Sağlam, İ. (2011). Cami Cemaatine Göre Fransa'daki Türk Din Görevlilerinin İletişim Yeterlikleri, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9 (21), 121-145.

Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Schunk, D. H. (2014). *Öğrenme teorileri: eğitimsel bir bakışla*. M. Şahin (çev. ed.). Ankara: Nobel Yay.

Schunk, D. H. ve DiBenedetto, M.K. (2019). *Motivation And Social Cognitive Theory*. Contemporary Educational Psychology. Elsevier Inc.

Serinsu, M. E. (2019). *Ailede Değer Eğitiminde Modelleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sözen, H. (2018). Peygamberimizin Hayatı Dersinde Hz. Muhammed'in Örnek Kişiliğinin Model Alma Yoluyla Öğretimi, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (8), 101-116.

Şeker, N. (2018). Dini Rehberlikte Temsil Sorunu. *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü.

Taşkın, O. (2020). *Öğrencilere Göre Dini ve Ahlaki Bir Model Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Taşkın, O. (2013). Din Görevlilerinin Gözünden Giresun'da Cami Merkezli Din Eğitimi, *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dini ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, 592-605.

Tatlıoğlu, S. S. (2021). Öğrenmeye Sosyal-Bilişsel Bir Bakış: Albert Bandura. *Sosyoloji Notları*, 5(1), 15-30.

Turan, İ. ve Nazıroğlu, B. (2020). *Din Eğitimi*, Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları.

Türkdoğan, O. ve Gökçe, O. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Konya: Çizgi Yayınları.

Uluğ, S. (2010). *Çocuğun Din Eğitiminde Taklit ve Özdeşleşme*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Uygun, H. (1992). *Halktaki Din Adamı İmajı ve Din Görevlilerinden Beklentileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım ve Şimşek. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yay.

Yıldız, Z. (2014). Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı ve Din Eğitimi, *S. D. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (33), 147-161.

Yıldız, V. A. (2011). *Bir Sosyal Öğrenme Aracı Olarak Medya ve Ahlaki Gelişim Kuramları Açısından Medya Okuryazarlığına Eleştirel Bir Bakış*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Yılın, M. (1997). *Din Eğitimi Açısından Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri ve Cemaatle Olan İlişkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, H. (2020). "Hz. Peygamber ve Öğretmenlik". *Geçmişten Geleceğe Öğretmen ve Öğretmenlik*. (ed. Adem Güneş). 47-76.

Yılmaz, H. K. (2011). Cami Merkezli Din Eğitimi Caminin İhyası Din Görevlisi Algısının Yeniden İnşası. *Yecder II. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu*, İstanbul.

Yorulmaz, B. (2013). Pepee Çizgi Filminin Din ve Değerler Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (24), 438-448.

Zengin, Z. S. (2016). Osmanlılar'da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 36, 33-61.

EKLER

EK-1. Etik Kurul İzin Formu

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
GİRİŞİMSEL OLMAYAN ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU

Sayı : 2022-312

09/01/2023

Konu: Başvuru Değerlendirme Sonucu

Sayın Dr. Öğr. Üyesi İrfan SEVİNÇ

Etik Kurulumuza yapmış olduğunuz başvurunuzla ilgili kurul kararımız ve ilgili bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Mehmet KUTLU
Başkan

Başvuru Numarası	2022-171
Sorumlu Araştırmacı	Dr. Öğr. Üyesi İrfan SEVİNÇ
Araştırma Başlığı	Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı Bağlamında Din Görevlilerinin Dini-Ahlaki Rol Modelliği (Samsun Örneği)
Toplantı Tarihi	03.01.2023
Karar Numarası	2022-28

- Araştırma başvurunuz etik açıdan uygun bulunmuştur.
- Araştırmaya Kurum İzni/İzinleri alındıktan sonra başlanması uygun bulunmuştur.
- Başvurunun, ekte belirtilen düzeltmelerin yapılması halinde tekrar değerlendirilmesine karar verilmiştir.*
- Araştırma projesi etik açıdan uygun olmadığından başvurunun reddine karar verilmiştir.

EK-2. Mülakat Soruları

Sayın Katılımcı

Din Görevlilerinin Dini-Ahlaki Rol Modelliği/Örnekliliği konulu tez çalışmam için, değerli fikir ve görüşlerinize ihtiyaç duymaktayım. Çalışmanın temel amacı, din görevlilerinin cami cemaati tarafından rol model/örnek alınıp alınmadığıdır. Düşüncelerinizle büyük katkı sağlayacağınız bu çalışmanın sonuçları Diyanet, İlahiyat Fakülteleri, İmam Hatip Liseleri gibi kurumlara katkı sağlamanın yanında din görevlilerinin ve bizlerin bu konuda bilgi sahibi olmasına da vesile olacaktır.

Ad ve soyadı gibi kişisel olan bilgilerinize kesinlikle ulaşmak istemiyoruz. Burada önemli olan konuyla ilgili fikirlerinizi içtenlikle bizimle paylaşmanızdır. Araştırmanın daha sağlıklı olması için ses kaydınızın alınması gerekmektedir. Görüşmemiz tahminen 30-45 dakika civarında olacaktır. Bize zaman ayırdığınız için çok teşekkür ederim.

Hüseyin Emre DURAN

Hitit Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Sorular

1- Kendinizi tanıtabilir misiniz?

Yaşınız :

Mesleğiniz :

Öğrenim Durumunuz :

Camiye gitme sıklığınız :

2- Bir din görevlisinden öğrendiğiniz olumlu davranışları yaşantınızda uygulayabiliyor musunuz?

3- Çok sevdiğiniz ve dini-ahlaki rol model/örnek aldığınız bir din görevlisi var mı? Varsa onun hangi davranışlarını örnek alıyorsunuz?

4- Din görevlileri sizce insanlar için rol model/örnek olabilmekte midir? Din görevlilerinin rol model/örnek olduğunu düşünüyorsanız sizce bunda en etkili faktör/ler nedir?

5- Din görevlilerinin rol model/örnek olamadığını düşünüyorsanız sizce bunda en etkili faktör/ler nedir?

6- Sizce başarılı ve etkili bir rol model/örnek din görevlisinde bulunması gereken özellikler nelerdir?

7- Konuyla ilgili eklemek istediğiniz veya söylemek istediğiniz husus/lar var mıdır?

EK-3. Katılımcıların Demografik Bilgileri

KOD	YAŞ	EĞİTİM	MESLEK	İLÇE
K-1	56	İlkokul	Emekli (Fırıncı)	Ayvacık
K-2	35	Lisans	Memur	Ayvacık
K-3	77	İlkokul	Emekli	Ayvacık
K-4	50	İlkokul	Muhtar	Salıpazarı
K-5	61	Lise	Emekli (ama)	Salıpazarı
K-6	23	Lise	Öğrenci (Üni.)	Terme
K-7	40	Lise	Sporcu	Terme
K-8	22	Lise	Berber	Terme
K-9	65	Ortaokul	Emekli	Tekkeköy
K-10	53	Ortaokul	Esnaf	Tekkeköy
K-11	22	Lise	Öğrenci (Üni.)	Canik
K-12	19	Lise	Öğrenci	Canik
K-13	52	Lisans	Öğretmen	İlkadım
K-14	47	Ortaokul	Müteahhit	Ondokuzmayıs
K-15	49	Lise	Memur	Bafra
K-16	58	Lisans	Emekli Memur	Bafra
K-17	46	Lise	Muhtar	Bafra
K-18	58	Lisans	Öğretmen	Bafra
K-19	50	İlkokul	Esnaf (Pazarcı)	Alaçam
K-20	43	Lise	Memur	Alaçam
K-21	35	İlkokul	Esnaf (Oto)	Yakakent
K-22	27	Lise	Esnaf	Yakakent
K-23	56	Önlisans	Emekli Memur	Asarcık

K-24	20	Lise	Öğrenci (Üni)	Kavak
K-25	21	Lise	Öğrenci (Üni.)	Kavak
K-26	19	Lise	Öğrenci	Kavak
K-27	51	Lise	Emekli	İlkadım
K-28	70	Yüksekokul	Emekli Öğretmen	İlkadım
K-29	70	İlkokul	Emekli	İlkadım
K-30	53	Lisans	Yazı İşleri Müdürü	İlkadım
K-31	72	Lisans	Emekli Müfettiş	Atakum
K-32	75	İlkokul	Emekli	Atakum
K-33	73	Ortaokul	Emekli Polis	İlkadım
K-34	71	İlkokul	Emekli	Havza
K-35	30	Yüksek Lisans	Öğretmen	Vezirköprü
K-36	56	Lise	Esnaf	Vezirköprü
K-37	38	Lisans	Polis	İlkadım
K-38	33	Lisans	Zabit Katibi	İlkadım
K-39	34	Yüksek Lisans	Savcı	İlkadım
K-40	60	Lise	Emekli	Atakum
K-41	60	İlkokul	Emekli	Atakum
K-42	42	Ortaokul	Çoban	Ladik
K-43	70	Lisans	Emekli (Esnaf)	İlkadım
K-44	43	Lise	Memur	İlkadım
K-45	69	Lisans	Emekli Memur	İlkadım
K-46	25	Lisans	Mühendis	Çarşamba

